

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

Ад перакладчыка

Аўтар гэтых успамінаў др. медыцыны Станіслаў Мараўскі нарадзіўся 22 ліпеня 1802 г. у Міцкунах пад Вільняй, што ў Лаварышскай парафіі, у маёнтку сваёй маці і быў першым і адзіным сынам шамбеляна караля Станіслава Аўгуста Апалінарыя Мараўскага і Мар'яны з Сямашкаў (памерла ў 1813 г.). Бацька - Апалінар Мараўскі (памёр у 1838 г.), быў вельмі вядомым у той час чалавекам, ведаў і падтрымліваў сяброўства з многімі тагачаснымі інтэлектуаламі, прымаў удзел у паўстанні 1794 г., асабіста ведаў Тадэвуша Касцюшку і Якуба Ясінскага, быў масонам.

Бацькі аўтара, вельмі заможныя людзі, пабраліся шлюбам па вялікім каханні, але *"ў выніку сямейных, драматычных і па-сапраўднаму, з-за сваёй надзвычайнасці, цікавых інтрыг, маці на сямнаццаці годзе свайго жыцця была вымушана законна расставіцца са сваім мужам, якога кахала"*. Пара развялася ў 1810 г. па ініцыятыве бацькі. Каб паскорыць шлюбаразводны працэс, звярталіся нават да імператара Аляксандра I, прычыны разводу ў крыніцах не ўказваюцца. Маці пасялілася ў Вільні, дзе, з-за шлюбаразводнай драмы захварэла ў 1813 г. і памерла *"з гэтай няшчаснай жанчыны, прыгнечаная болей і рознымі паразамі, якія атручвалі сэрца, памерла ад сухотаў"*. Пахавана на Бернардынскіх могілках, магіла не захавалася. Адзіны сын Мараўскіх Станіслаў застаўся жыць з бацькам і яго другой жонкай Юзэфай з Храпавіцкіх (1770-1842).

Яго дзяцінства было сумным і не толькі з-за адсутнасці маці (шляхетная мачаха з дому Храпавіцкіх, як магла імкнулася рабіць дабро пасынку), але больш з-за адносінаў да сына яго бацькі.

Бацька, несумненна чалавек выбітны, здольны, інтэлігентны, вынаходлівы, бонвіван і лавелас, *"высакародны і паважаны ў свеце"*, як ні дзіўна, рэзка, строга і суроа абыходзіўся са сваім адзіным сынам. Аднак для свайго сына ён зрабіў усё, што і належала зрабіць. Выхаваў яго здаровым і даў выдатную адукацыю. Першапачаткова Станіслава вучылі губернеры, і не абы якія губернеры - Міхал Канарскі, перакладчык з французскай мовы (потым ён вучыў Шчэнснага Патоцкага) і Захара Нямчэўскага, будучага прафесара матэматыкі Віленскага ўніверсітэта і дэкана факультэта фізікі. Калі Станіслаў падрос, яго аддалі ў Ковенскую павятовую школу, у якой праз год пасля

таго, як яе ў 1818 г. скончыў Мараўскі, пачаў настаўнічаць Адам Міцкевіч.

Пад ціскам бацькі Станіслаў паступіў на медыцынскі факультэт Віленскага ўніверсітэта, які скончыў у 1823 г. і абараніў ступень доктара медыцыны. Вучоба Мараўскага ва ўніверсітэце прыпала на гады максімальнага развіцця Віленскага ўніверсітэта і на кульмінацыю руху філарэтаў сярод моладзі. Мараўскі прымаў удзел у гэтым руху, быў прыняты ў сакавіку 1819 г. з псеўданімам "Патрокл" і 15 сакавіка прачытаў даклад "Пра свабоду народа", а 7 чэрвеня "Жыццё і справы кардынала Рышэльё". Яшчэ падчас вучобы ва ўніверсітэце меў зносіны з А. Міцкевічам, Т. Занам. Яму ўдалося пазбегнуць суда над філарэтамі ў 1824 г і выгнання з краю. Па сямейнай традыцыі быў членам масонскай ложы "Руплівы ліцвін" ("Litwin Gorliwy").

Не вытрымаўшы тыраніі бацькі, ён паехаў у Пецярбург (жыў тут у 1827 і 1829-1838 гг.), дзе працаваў лекарам і атрымаў ордэн св. Ганны падчас знакамітай эпідэміі халеры. Меў стасункі з Адамам Міцкевічам, сябраваў з піяністкай М. Шыmanoўскай, мастакамі Ю. Аляшкевічам і В. Смакоўскім.

Знаходзячыся ў Парыжы, вырашаў праблемы са спадчынай, якая дасталася яму ад пляменніцы. Падчас знаходжання ў Францыі зблізіўся з эміграцыяй і павінен быў быць сватам шлюбам Цэліны Шыmanoўскай (1812-1855) з Адамам Міцкевічам, з якім зноў сустрэўся ў 1833 г.

Пасля смерці бацькі ў 1838 г. пасяліўся ў маёнтку Устроні Троцкага павета, дзе пісаў свае мемуары. У 1845-1846 гг. жыў у Варшаве. Сучаснікамі характарызаваўся як мізатроп, што бачна і з яго ўспамінаў.

Памёр у 1853 г. у сваіх Устронях і быў пахаваны ў капліцы ў Неманюнах Троцкага павета.

Розныя кнігі ўспамінаў Станіслава Мараўскага неаднаразова выдаваліся на польскай мове і даўно перакладзены на летувіскую мову. Значна больш "роўныя" і менш суб'ектыўныя ўспаміны Мараўскага пра жыццё ў Пецярбургу таксама перакладзены і на рускую мову². У сваіх росшуках я неаднаразова перакладаў і цытаваў фрагменты ўспамінаў Мараўскага і добра разумеў каштоўнасць, а ў чымсьці ўнікальнасць яго тэкстаў і таму некалькі разоў прапаноўваў асобе, якая магла б арганізаваць высокапрафесійны пераклад, навуковае каментара-

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

² Моравский, Станислав. В Петербурге. 1827-1838. // Поляки в Петербурге в первой половине XIX века.- М.: НЛЮ, 2010. С. 479-618.

ванне, рэдагаванне і выданне ўспамінаў Мараўскага, зрабіць гэтую працу. Усе разумелі каштоўнасць такога выдання, і таму віленскія ўспаміны Мараўскага рана ці позна павінны былі б з'явіцца ў тым ліку і на беларускай мове. Але сталася так, што верагоднасць гэтага сэння наблізілася да нуля. Таму я і ўзяўся за поўны пераклад віленскіх успамінаў Мараўскага, бо яны, у тым ліку, наўпрост датычаць і да маёй Лідчыны, а таксама Ашмяншчыны, Наваградчыны і г. д.

У маім перакладзе амаль што няма скаротаў, выкідваў я толькі не зусім дакладныя апісанні аўтарам біяграфій Бенігсена, Зубава і г. д., стамляўся перакладаць адмоўныя характарыстыкі яго непрыяцеля Новамейскага і іншыя, вельмі суб'ектыўныя і малакаштоўныя часткі пра цалкам невядомых сэння асоб, але гэтыя скароты агулам не перавышаюць некалькі старонак кнігі.

Улічваючы вельмі спецыфічны стыль Мараўскага, яго сказы на паўстаронкі з вялікай колькасцю косак, косак з кропкай, вялікую колькасць састарэлых слоў і г. д., на пачатку я думаў зрабіць пераклад як максімальна набліжаны выклад сэнсу яго ўспамінаў. Але стыль Мараўскага, калі яго думкі абганяюць яго пярэ, да апісання кожнай асобы дадаецца па пяць ці болей эпітэтаў, а самая простая думка можа раскрывацца на некалькіх старонках, захапіў мяне, і таму я маю слабую надзею, што ў нейкай ступені ўдалося перадаць яго своеасаблівы стыль. Мараўскі ўвесь час працаваў як быццам для сябе ці максімум для сваіх сваякоў і сяброў, бо пісаў пра *"вочы і вушы майго прыяцеля ці сваяка, які будзе гэта чытаць"*, але меў надзею і на нешта значна большае, *"бо, хто ведае, можа і мае трызненні часам каму прыдадуцца"*.

Успаміны, відавочна, пісаліся на адным дыханні і таму бачны няроўнасці і нестыкоўкі тэксту. Напрыклад, у адным месцы пра свайго бацьку ён піша, што *"вялікія і малыя грошы сыпаліся на яго без аніякага старання, нават, калі ён сам гэтага не чакаў"*, у іншых месцах неаднаразова згадвае вялікую заможнасць свайго сям'і, але потым мы даведваемся, што яго бацька ў канцы жыцця ўжо амаль што нічога не меў і нічога не змог пакінуць свайму сыну.

Мая праца - не акадэмічны пераклад, бо перакладаў я віленскія ўспаміны як цікавейшы раман з жыцця нашага краю ў першай трэці XIX ст. Таму, хоць гэта было б цікава зрабіць, пераклад не мае навуковага апарата і занадта вялікіх каментароў, выкананых па ўсіх правілах у канцы кнігі. І пераклад разлічаны на дастаткова абазнага ў нашай гісторыі чытача. Каб не абцяжарваць і так складаны тэкст, я часта не расшыфроўваў шматлікія французскія і лацінскія словы і прымаўкі, а адразу падаваў іх у перакладзе на беларускую мову.

Успаміны поўняцца анекдотамі, расказами і аповедамі пра вядомых і невядомых сэння асоб, і, калі ўзяць папраўку на зразумелую суб'ектыўнасць аўтара, яго

ўспаміны можна лічыць энцыклапедыяй жыцця сярэдняга і вышэйшага класа былога ВКЛ у XIX ст.

Закончу гэты ўступ думкай, якую былы філамаст Францішак Малеўскі³ паведаміў другому былому філаматы Адаму Міцкевічу (яны абодва былі жанаты з сёстрамі Шыманоўскімі) - Малеўскі лічыў тэкст Мараўскага *"шклом, праз якое можна бачыць"*, дадам, празрыстым шклом, праз якое можна бачыць гісторыю.

Вельмі цікавай для мяне ёсць апісанне аўтарам прыгожага абраду атрымання ступені доктара медыцыны (MD), я ўжываю пры гэтым тэрмін, які мне падабаецца - "дактарацыя". Заўважу, што паступіўшы ў 16 гадоў ва ўніверсітэт, Мараўскі ўжо ў 20 гадоў стаў доктарам медыцыны. Наколькі я ведаю, і сэння ў англамоўным свеце доктар медыцыны (MD) - гэта прафесійная (і апошняя) навуковая ступень лекараў. Па ўзроўні падрыхтоўкі яна прыблізна адпавядае магістратуры немедыцынскіх прафесій, даецца пасля заканчэння медыцынскага ўніверсітэта і дазваляе займаць медычныя і выкладчыцкія пасады ў медыцыне ажно да прафесарскіх. Тады, як і сэння ў большасці дзяржаў заходняга свету, юрысты атрымлівалі навуковую ступень доктара юрыспрудэнцыі (J.D, JD, D.Jur. ці DJur), а багасловы - доктара тэалогіі (Theology Doctor, ThD). Каб займацца медыцынай, як навукай, сэння трэба мець ступень PhD (гл. ніжэй), напрыклад у галіне біялогіі, такая ступень пішацца як "MD-PhD".

Акрамя медыкаў, юрыстаў і тэолагаў, усе іншыя выпускнікі ўніверсітэта, пры жаданні, маглі атрымаць ступень доктара філасофіі (PhD, Philosophia Doctor) - навуковая ступень, якая і зараз атрымліваецца спецыялістамі ў галінах гуманітарных, прыродазнаўчых і тэхнічных навук на аснове ступені магістра пасля выканання на працягу 4-5 гадоў незалежнага даследчага праекта і абароны дысертацыі (PhD Thesis). У той час Віленскі ўніверсітэт не меў інжынерных накірункаў, і ступень магістра, а потым доктара філасофіі прысвойвалася гуманітарным і прыродазнаўцам. Вядома, напрыклад, што Адам Міцкевіч у 1819 г. скончыў Віленскі ўніверсітэт і ў 1822 г. атрымаў вучоную ступень магістра філасофіі. Загадкай для мяне з'яўляецца згаданы ў гэтых мемуарах хімік Ляхніцкі, які стаў доктарам ва ўзросце 19 гадоў. Невядома, ці справа ішла пра вундэркінда, ці гэта проста памылка.

Мае каментары да тэксту ўспамінаў пазначаны літарамі *"Л. Л."*, а каментары, якія былі зроблены да выдання 1924 г., падаюцца без дадатковых пазнакаў.

У кнізе Мараўскага ўспаміны дадатковыя да асноўнага тэкста, падаюцца пры канцы кнігі. У газетным фармаце гэтыя дадаткі я падаю пасля кожнага раздзела, пазначаны яны будучы літарай *"Д"* з адпаведным нумарам.

Перакладчык і каментатар успамінаў Леанід Лаўрэш.

³ Пра яго гл.: Федута Александр. Филомат в Империи: Документальная повесть о Франтишке Малевском. Минск: Лимариус, 2019.

Казалі тады першасвятары Пілату: "Не пішы".
Але Пілат адказваў: "Што напісана, тое напісана".

"Змяніліся пакаленні, і я застаўся блукаць сярод
людзей у амаль што невядомай мне краіне, дзе нішто з
таго, што мяне раней атачала, не было мне чужым".

Першая частка

**Раздзел 1. Пралат Міхал Длускі. Яго характарыстыка.
Яго сувязь з Лабаржэўскай. Яго масонства. Ссылка ў
1812 г. Вяртанне, смерць і пахаванне**

Адным з блізкіх сяброў майго бацькі ў Вільні быў
яго стрыечны брат, ксёндз Міхал Длускі⁴, прэлат і архі-
диякан Віленскай катэдры.

У той час гэты ксёндз-прэлат быў свяцілам, зоркай,
сонцам капітулы. Сёння ніхто не мае ўяўлення пра тое,
якое значэнне, павагу і пашану мелі члены Віленскай
капітулы ва ўсім забраным краі і ў самой Вільні, а было
гэта яшчэ на маёй памяці.

Але ўжо нават і тады людзі скардзіліся, што ў капі-
тулу ўціснуліся інтрыганы. У часы кс.-біскупа Масаль-
скага і потым, не было іншых прэлатаў, як толькі арыста-
краты. Гэту духоўную пасаду займалі Лапацінскія, Валю-
вічы, Касакоўскія, Страйноўскія, Бжастоўскія, Зянковічы
і ім падобныя, святасцю жыцця над іншымі ўзвышаўся
біскуп Пільхоўскі⁵. Спалучалі яны сапраўднае выхаванне
з уласным, звычайна, вялікім багаццем, і, галоўнае, яны
мелі агульную павагу да сябе. Узнагароджаныя зоркамі
св. Станіслава і Белага Арла, засядалі ў парадных тогах за
дзіўнай прыгажосці сталамі віленскай капітулы, выглядалі
як рымскія сенатары, якія з-за нашэсця галаў чакаюць
смерці.

Потым, палітычныя змены, заўчасная смерць мно-
гіх прэлатаў і ідэі, якія з'явіліся пад уплывам універсітэта і

сучаснай навуцы, пачалі дэмакратызаваць свядомасць і
прывялі да таго, што большасць прэлатур і пасадаў у капітуле
атрымалі ўніверсітэцкія прафесары святой тэалогіі. Паса-
ды атрымалі пераважна асобы з дробнай і беднай шляхты
і, як кажуць, малой высакароднасці. І шапталіся, што былі
сярод іх нават і сяляне, якія ўзняліся праз моц таленту ці
праз інтрыгу.

Аднак заўсёды былі Бжастоўскі, Касакоўскі і Багу-
слаўскі, а сярод навукоўцаў-матэматыкаў Нарвойш⁶,
Міцкевіч⁷, Клангевіч⁸, Хадані⁹ і Кундзіч¹⁰. Цывінскі¹¹ -
шляхціц старажытнага і чыстага паходжання, хаця і быў
ужо афіцэрам, але ніколі не думаў, што дачакаецца той
ролі, якую пазней яму давялося выконваць. Я часта бачыў
Цывінскага навішажку каля дзвярэй Длускага і вельмі
цяжка было яго ўгаварыць нават толькі сесці ў крэсла. Я
бачыў гэта, але яно мне не шкодзіла, і з гэтым будучым
біскупам у мяне ніколі не было стасункаў, хоць часам я
меў стасункі з асобамі, якімі ён кіраваў. Зрэшты, лепш не
заўважаць прыніжанай сціпласці людзей, якія потым
узняліся, бо яны не любяць сведкаў сваёй пакорлівасці. А
такія сведкі, часцей за ўсё міжвольна на пачатку глядзелі
на іх, як бараны, але потым заўсёды былі вінаватымі:
"Чаму глядзелі, чаму бачылі?". Гэта нешта накшталт лёсу
Авідзія, які ўвесь час скардзіўся: "Cur aliquid vidi. Cur
noxia lumina jeci!" (лац. "Чаму я нешта бачыў. Чаму я
падпаў агоны!". - Л. Л.).

Ксёндз Міхал Длускі быў выхаваны ў школе кс.-
біскупа Масальскага, чыя элегантнасць, дасканаласць,
вучонасць і ветлівасць славіліся па ўсім краі (Д 1) і дапа-
магалі біскупам ва ўсіх яго падарожжах за мяжу - яго такт,
яго абыходжанне з людзьмі, яго разважлівасць - усё тое,
чаго сёння мы ўжо не бачым. Дасведчаны, энцыклапе-
дычна адукаваны ва ўсіх галінах ведаў, з веданнем 6 моў і
7-й рускай, якую потым вывучыў у няшчасці, віртуозны
мастак алоўкам і алеем, да гэта ўсяго яшчэ і архітэктар і
аграном - нават у свой час вялікіх асветнікаў, калі было
шмат па-сапраўднаму вучоных людзей, якія атрымалі
веды не з газетаў і часопісаў, а з упартага і пастаяннага

⁴ Міхал Длускі (1760-10.04.1821), сакратар біскупа Масальскага, пісар Надзвычайнага суда. З 1795 г. аўдытар біскупскай канцылярыі віленскага біскупа Касакоўскага. З 1812 г. духоўны дэпутат у судзе 2-га віленскага дэпартаменту, член масонскіх ложаў і выбітны масонскі дзеяч, магістр ложаў "Дасканалая Еднасць" і "Рушлівы Ліцвін". Аўтар вядомага масонскага твора "Ліст Лісабонскага равіна да равіна Берасцейскага, у перакладзе са старажытнаўрэйскай мовы" (Вільня, 1817). У тагачаснай літоўскай, варшаўскай і львоўскай перыёдыцы, друкаваліся яго творы па гісторыі, тэалогіі, філасофіі, тэхніцы.

⁵ Давід Пільхоўскі (1735-1803), езуіт, пасля скасавання закона - прафесар літаратуры ў Галоўнай літоўскай школе (Віленскім універсітэце), віленскі біскуп-суфраган, муж вялікага сэрца і сапраўдны грамадзянін краю.

⁶ Францішак Нарвойш (1742-1819), езуіт, выбітны прафесар матэматыкі ў Галоўнай літоўскай школе (універсітэце). Гл.: Лаўрэнс Леанід. Гараджанін эпохі Асветніцтва (Францішак Нарвойш) // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі. Зборнік навуковых артыкулаў. Гродна, 2009. С. 208-214.

⁷ Юзаф Міцкевіч (1741-1817), езуіт, дэкан фізіка-матэматычнага факультэта.

⁸ Андрэй Беньдыкт Клангевіч (1766-1841), прафесар дагматычнай тэалогіі і гісторыі касцёла, з 1828 па 1842 г. як біскуп кіраваў Віленскай дыяцэзіяй.

⁹ Ян Канты Хадані (1767-1823), прафесар маральнай тэалогіі, выбітны прапаведнік.

¹⁰ Тадэвуш Кундзіч (1747-1829), езуіт, прафесар матэматыкі.

¹¹ Ян Цывінскі (1780-1846), з 1842 г. адміністратар Віленскай дыяцэзіі.

вывучэння грунтоўных кніг - асоб, якія дзівяць сучасных мудрацоў ведамі, якімі яны ўпрыгожылі свой розум і сэрца.

Длускі, кажу я, мог не зажмурыўшы вока, мець уладу і трымаць яе надзейна. Калі і быў на свеце хрысціянскі святар, пазначаны рукой Бога анёльскім абліччам, дык гэта, безумоўна, быў ксёндз Міхал. Прыгожага цела, росту вышэй за сярэдні, з паважнымі і шляхетнымі рухамі, па-сапраўднаму панскімі рукамі, сціплы, ціхі хоць і не па-езуіцку - ён паланіў сэрцы кожнага, хто яго ведаў. Але галоўным яго ўпрыгожаннем быў твар і нават выраз твару, калі ён размаўляў з людзьмі. Блакітныя вочы, светлыя, доўгія валасы, якія спадалі на шыю прыгожымі, натуральнымі кудзеркамі, лагодны позірк рабілі яго па-сапраўднаму падобным на анёла ці, прынамсі, на таго Габрыэля, якога ў "Вечным жыдзе" сваёй фантазіяй намаляваў Эжэн Сю. З вялікай колькасці партрэтаў ксяндза Міхала толькі мініяцюра, якую я атрымаў ад бацькі, перадае яго вобраз. Калі ён нават пры пустой гаворцы пачынаў размаўляць, ягоныя губы ледзь-ледзь дакраналіся адна да другой, нібы ён збіраўся лёгка пацалаваць - гэтак жа робяць тыя, хто грае на флейце. І сапраўды, яго прыемны голас дакранаўся да вуха, як гук музычнага інструмента. Быў у яго малыя цік, не ведаю, ці заўважаў гэта хто-небудзь з яго блізкіх ці знаёмых, але мяне, малага, ён звычайна дзівіў, і таму я зачаравана глядзеў на яго. Безумоўна, цік не толькі не псаваў, але рабіў яго яшчэ больш чароўным. Акрамя ўласнага фундушу, які трымаў як капітал, ксёндз Длускі быў яшчэ пробашчам у катэдры і меў дзве значныя бенефіцыі: Рукойні і Міхнішкі¹².

Рукойні¹³ лічыліся хоць і блізкім да Вільні, аднак мёртвым, журботным і нудным мястэчкам, але гэтую сваю летнюю рэзідэнцыю ён перарабіў у маленькі рай. Купамі маляўніча пасаджаных дрэў стварыў прыгожыя краявіды. Пабудаваў жылы дом, мураваны касцёл і іншыя гмахі. Батанік і аматар кветак, ён стварыў цудоўны сад з каналамі, напоўненымі рыбай, домікамі для самых прыгожых птушак, швейцарскімі хаткамі, пуштам з высвечаным пустэльнікам-старцам - адным словам, узбагаціў усімі вясковымі аздобамі.

Пасля яго смерці ад усяго гэтага не засталася і следу! Пасля таго, як Длускага змяніў спаракхнелы і здзяцінеўшы прэлат, граф Бжастоўскі, рэферэндарый ВКЛ, які з-за нейкага дзіўнага капрызу і фантазіі загадаў усё зраўняць і высекчы ў пень, Рукойні вярнуліся да ранейшага стану. А быў гэта той самы Бжастоўскі, які ў свае маладыя гады стварыў і арганізаваў Паўлава¹⁴, мястэчка, слаўнае ў апошнія хвіліны Літвы і Польшчы.

Пры гэтым наш прэлат Длускі быў не без граху. Анёлы заняпадалі, а як жа часам не саграшыць чалавеку, нават калі ён і падобны на анёла? Прыгожы, вялікі, багаты, адукаваны, таленавіты, ён не мог не мець спакус. Як і звычайна, яго спакусіла жанчына. І хоць ён раней не раз казаў жанчынам: "Ідзі прэч, шатан!", але ўсё ж перад адной з гэтых шатанак ён нарэшце паў. Але магу меркаваць, што не было вялікім дзівам упасці з такога коніка, бо праз некалькі дзясяткаў гадоў і я ўбачыў гэтую жанчыну! Не буду пляткарыць, бо каханне Длускага не было распустай, якой аддаўся гарбаты і страхалодны прэлат Зянковіч, у абдымкі якога кідаліся ледзь не ўсе модныя віленскія пані, таму што Зянковіч быў багаты і меў надзвычайна вялікую схільнасцю да марнатраўства.

Длускі, сціплы чалавек з чутым сэрцам, не вытрымаў і патрапіў у сеткі, якія на яго паставіла прыгожае нябеснае стварэнне, поўнае ўдзячнасці і абаяння - генаралава Лабаржэўскага з дому Нарбутаў¹⁵. Яна потым прайшла праз рукі, сэрца і кішэнню князя Кутузава-Смаленскага, у той час (1799-1801 і ў 1809-1812 гг. - Л. Л.) генерал-губернатар Вільні, і некалькіх яшчэ паноў у Пецярбургу, а пры канцы выйшла замуж за міністра асветы, адмірала Шышкова. Калі я з ёй пазнаёміўся, яна была ўжо старой, але яшчэ моцнай, дзіўна прыгожай і мілай жонкай міністра, адмірала Шышкова¹⁶. Яна цалкам адпавядала свайму становішчу, узяла дом адмірала, з дзіўнай прыемнасцю і ветлівасцю захоўвала ўсеагульную павагу, асабліва цёплую ад землякоў, як быццам ніколі і не была нікім іншым, як толькі жонкай міністра.

Што ж, магчыма, Длускі не ведаў, што ў сваёй хроніцы пісаў легат і папскі нунцый у Польшчы Энеа Сільвія Пікаламніні, які потым стаў папам Піям II аб Нарбу-

¹² Рукойні - мястэчка ў Віленскім павеце, за 18 км на паўднёвы ўсход ад Вільні на ашмянска-менскім тракце. Міхнішкі - вёска ў Троцкім павеце.

¹³ Сёння - Рукайней (літ.: Rukainiai, традыцыйная беларуская назва - Рукойні) - вёска ў Вільнюскім раёне Вільнюскага павета Літвы. Каміла Юрэвіч з Нарбутаў пісала ў сярэдзіне XIX ст.: "Першае, што мяне зацікавіла пасля ад'езду з Вільні, была вёска Рукойні, якая належала рыма-каталіцкай Капітуле. Усе хаты мелі каменныя падмуркі, вялікія вокны і коміны над дахам. О, як блаславіла я высакародных капланаў, якія сваёй праўдзівай бацькоўскай апекай вызвалілі ад сырасці і дыму хоць гэтую малую частку літоўскага народу". - Гл: Jurewiczowa Kamilla. Koleda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjaciół na rok 1852. Wilno, 1852. - Л. Л.

¹⁴ Бжастоўскі Павел Ксаверы, канонік, рэферэндарый ВКЛ, вядомы праз грамадскую дзейнасць ў сваёй маёмасці Паўлава. Быў пробашчам у Рукойнах (1823-1827), у апошнія гады - тургельскі пробашч. Пра яго і Паўлава, гл: Хопен Ежы. Рэспубліка ў Паўлаве (пераклад Лаўрэша Леаніда) // Наша слова.pdf № 4 (108), 24 студзеня 2024. - Л. Л.

¹⁵ Яе першы муж Лабаржэўскі меў расійскі чын "стацкі дарадца", і таму яе можна было называць "генералава". - Л. Л.

¹⁶ Гл: Лаўрэш Леанід, Юлія Шышкова з лідскіх Нарбутаў // Маладосць. 2019. № 6. С. 114-122. - Л. Л.

тоўнах¹⁷, і небарака, закахаўся ў гэтую жанчыну па самых вушы. Ці з-за глупства, ці каб добра яго абдзерці, замест таго каб хаваць адносіны, мілая спакусніца пачала знарок дэманстраваць гэтую сувязь. Выбухнуў скандал, які неабходна было хутка схаваць і патушыць. Мой бацька, як Ментар, які скінуў Тэлемака са скалы, гвалтоўна разарваў гэтую сувязь. Лабаржэўская залілася горкімі слязьмі і запатрабавала 2000 дукатаў, каб загаіць сваю каліпсаву рану (у інтэрпрэтацыі рымскім пісьменнікам Гаем Юліям Гігіным старажытнагрэцкага міфа, німфа Каліпса забіла сама сябе з-за кахання да Адысея - Л. Л.). Мой бацька меў каля сябе сястру Лабаржэўскай Далескую (ці Далінскую - Л. Л.), якую ён раней збаламуціў і яна аддалася яму і целам, і душой. Пры дапамозе генерала Хацкевіча, які марыў неадкладна ўзяць Лабаржэўскую на свой рахунак, бацька закончыў справу кампрамісам у тысячу дукатаў. Аднак, калі Лабаржэўская развіталася, дык паклялася помсціць вечна, але не з-за малой сумы грошай, а за сканчэнне такога салодкага кахання. Трэба сказаць, што клятву сваю яна не выканала, бо, відавочна, была жанчынай з мяккім, добрым і незлапамытным сэрцам. У 1828 г., ужо будучы жонкай міністра, яна, як сына, прыняла мяне ў Пецярбургу, навучала мяне, дзе магла пратэжыравала, і я меў у сталіцы шмат прыемных момантаў у яе

вялікім, знакамітым і бліскучым доме. (Д 2).

Ну, і каб хоць коратка закончыць біяграфію Длускага, дадам толькі, што яшчэ падчас вандроўкі па Еўропе разам з біскупам ён уступіў у таварыства масонаў. І калі пазней масоны пачалі множыцца ў Літве і Польшчы як грыбы на моху, аказалася, што ён і наш агульны сваяк генерал граф Караль Мараўскі¹⁹ былі ветэранамі масонскага руху ў краі (гэты графскі тытул для яго быў куплены нясвіжскімі Радзівіламі ў рымскага імператара, ён меў падвойнае сваяцтва з Радзівіламі, бо аддаў сваю адзіную дачку за апошняга нясвіжскага Радзівіла. Ён вельмі хацеў мяне ўсынавіць, але бацька не пагадзіўся). Мараўскі доўгі час жыў у Завушшы, і яго галоўным сябрам стаў прэлат Длускі²⁰. Праз Длускага міласэрны і шчодры граф часта аказваў значную падтрымку і рабіў складкі для мастакоў, вучоных без сродкаў, для бедных і сіротаў і таму быў шырока вядомы.

Нарэшце, прыйшоў 1812 г. З'яўленне імператара Напалеона, які па-здрадніку падараваў нам бразготку, нам, якія яшчэ ўсё памяталі і ўсімі сіламі і шляхамі імкнуліся аднавіць сваю незалежнасць. Гэта дало новы стан, новыя постаці. Руплівы і высакародны Длускі ўсёй душой прыкіпеў да гэтай няспелай яшчэ надзеі. А ў дзень імянін французскага імператара ён сказаў з амбона катэдральнага

¹⁷ Віленскі доктар Юзаф Франк пісаў пра гэтыя асобы: *"Кутузаў пайшоў яшчэ далей, бо наведваў тэатр з каханкай і яе сваякамі. Грамадства публічна выказвала незадаволенасць сваякамі, але даравала Лабаржэўскай з дома Нарбутаў, якая маючы сувязь з генералам імкнулася ўсім спадабацца. Трэба прызнаць, што была яна прыгожай, адукаванай і чужою сявала. Радавітасць давала ёй права знаходзіцца ў свецкіх кампаніях, аднак потым яна мела праблемы са сваёй сястрой, паняй Зузаннай Далінскай - нават само імя Зузанна прамаялялася са смехам. Гэтыя пані мелі двух кузынаў-канонікаў. Адзін з іх - прэлат Длускі быў незвычайна разумным чалавекам, а другі прэлат віленскай капітулы Гразмані быў чалавекам вельмі марным. Быў закончаным быдлаком і дапамагаў Зузанне Далінскай у яе любоўных справах. Ён аддаваў ёй сваю кватэру для сустрэч, за што яна павінна была ахвяраваць яму парцэляваныя філіжанкі, бо ён быў гарачым калекцыянерам парцэляны і меў яе рэдкую калекцыю"*. - цыт. па: Pamietniki dra Jozefa Franka. T. 2. Wilno, 1913. S. 64.

¹⁸ Аўтар памыляецца, Энеа Сільвія Пікаламینی ў сваім "Апісанні Польшчы, Літвы і Прусіі" не меў на ўвазе толькі род Нарбутаў, а наогул звычай ў Літве, ён пісаў: *"Шляхетныя матроны маюць мужчын, якіх яны называюць намагатымі ў шлюбе"*

¹⁹ Генерал Караль граф Мараўскі герба Дамброва. Сын генерал-лейтэнанта войск ВКЛ, пісара ВКЛ, пасла на сойм і маршалка Трыбунала Літоўскага Ігната, і Тэафіліі з Радзівілаў, роднай сястры Каралю Радзівіла Пана Казанку. Нарадзіўся ў 1767 г., з першай жонкай Ганнай з Юндзілаў, дачкой гарадзенскага маршалка Тадэвуша Юндзіла, меў дачку Тэафілу (1791-1828), якая ў першым шлюбе была жонкай Юзафа Станрэнскага, у другім жонкай Дамініка Радзівіла, а ў трэцім жонкай генерала Чарнышова, міністра і фаварыта Мікалая І. Быў дзедам Стэфаніі з Радзівілаў Вітгенштэйн (1809-1832), дачкі Дамініка Радзівіла. За ўдзел у паўстанні пад кіраўніцтвам Касцюшкі быў сасланы, але вернуты з ссылкай Паўлам І. Быў палкоўнікам войска ВКЛ і генерал-маёрам расійскіх войскаў, шамбелянам Аляксандра І. У 1812 г. стаў генералам штаба Напалеона. Пасля разводу з Юндзілаўнай, якая пасля яго выйшла замуж за Пятра Бялінскага, пазнейшага сенатара Каралеўства Польскага, ажаніўся з Язерскай, а пасля яе з Тарэзай Рэмпел. Памёр 06.10.1841. Дажываў са сваёй адзінай дачкой Радзівіл і ўнучкай Вітгенштэйн. Пахаваны ў Душкаве на Меншчыне. Завушша - прадзедаўская маёмасць над Вушой, левы прыток Нёмана за 7 км ад Гарадзі, уласнасць Тэафілы з Радзівілаў Мараўскай, зараз Тэафілы з Мараўскіх Радзівіл, як пасаг перайшло да Вітгенштэйнаў, а потым да Гагенлоэ. У 1785 г. тут бавіўся кароль Станіслаў Аўгуст, у 1818 г. - Аляксандр І.

²⁰ С. Дабранскі пісаў: *"Увесну 1816 г. масоны Норвід, Сабескі, Гофман ды Ходзька прыбылі да Вільні і, дзякуючы спрыянню аднаго са старых тутэйшых масонаў - прэлата Міхаіла Длускага - адкрылі работы ў ложжах "Руплівы Ліцвін" і "Добры Пастыр". Аднаўляючы дзве гэтыя ложы (яны разам адкрылі і дзве новыя: адну пад назваю "Школа Сакрата", у Вільні, другую - "Палямон", у Расіенах (Ковен. губ.)."* - цыт. па: Дабранскі С. Нарысы з гісторыі масонства ў Літве // Спадчына. 1997. № 3. С. 42-72. - Л. Л.

касцёла слаўнае казанне, якое зрабіла на ўсіх вялікае ўражанне, і шпегі адразу даслалі звесткі ў расійскі лагер. На яго ўжо меўся кампрамат, але, паколькі меліся і больш дыскрэдытаваныя асобы, пасля вяртання маскоўскіх войскаў ён неяк выкруціўся. Ды няшчасны лёс абрынуў на яго галаву новую буру.

Калі ўжо рускія войскі падышлі да Вільні, французы адступалі і хаваліся, дзе маглі, бо мелі надзею, што перамога, якая выпала з іхніх рук, вернецца ў любы момант. Вышэйшыя афіцэры хаваліся ў цывільным ці ў салдацкіх мундзірах ад простага людзю, раззлаванага нядаўнім рабаўніцтвам, і асабліва ад цікаўных і спрактыкаваных вачэй яўрэяў, якія пра ўсё даносілі рускаму войску. Адзін з французскіх генералаў, масон, які раней быў у віленскай ложы і ведаў Длускага, пайшоў да яго з просьбай дапамагчы ўцячы. Прэлат са сваіх ці з масонскіх грошай даў яму 100 злотых і генерал рознымі шляхамі дабраўся да Дрэздана. Але ў Вільні застаўся яго сябар і, не думаючы, што ён робіць, генерал праз пошту напісаў сябру, што той мае рабіць і раскажаў, як ён сам уцёк у Саксонію. "Калі ў цябе няма грошай, ідзі да высакароднага і святаблівага каплана, прэлата Длускага, які дапамог мне, і цябе, дакладна, не пакіне. Гэты ліст патрапіў у рукі Кутузава, адтуль да імператара Аляксандра I, які загадаў саслаць Длускага ў Сібір! Нечакана для святара прыйшла кібітка і яго, ужо сталага чалавека, павезлі ў Табольск і, як вялікую ласку, дазволілі ўзяць з сабой для паслуг прывязанага да яго камердынера Тавянскага.

Даведаўшыся пра гэта, мой бацька, як кіпенем абліты, паляцеў у Вільню, націснуў на ўсе спружыны, два гады праціраў усе парогі і нарэшце, дачакаўся вяртання Длускага. Але гэта ўжо быў не той Длускі! І хоць ён карыстаўся яшчэ большай павагай сярод людзей, але цяжкая дарога, маральныя пакуты, клімат, пераслед, хамства, ганьба - усё тое, ахвярай чаго ён быў сярод раз'юшаных расейцаў падчас выгнання, сумна паўплывалі на яго розум, на стабільнасць яго характару і на яго здароўе. З таго часу ён веў замкнёнае і сумнае жыццё, бачыўся толькі з намі, з блізкімі яго сэрцу людзьмі і выглядаў, як перад смерцю. Праз некалькі гадоў, у 1820 г., прыехаў у касцёл св. Стэфана²¹, дзе звычайна па пэўных днях адпраўляў святую імшу для мар'явітак і, калі выходзіў з карэты, нешчасліва ступіў і так паламаў нагу ў галёнцы, што ажно косць выйшла вонкі.

Не далі выніку самыя прачулыя старанні, руплівы нагляд лепшых лекараў і хірургаў, бо ён не згаджаўся, каб яму адрэзалі нагу. І няшчасны выпадак звёў прэлата ў магілу.

Такі быў канец гэтай выключнай для краю і чалавечтва асобы, якая была вартай зусім іншага лёсу. Ні тады, ні сёння няма ў нашым краі каталіцкага ксяндза, які быў бы такім адукаваным і меў бы такое сэрца, такі характар і такую постаць.

Ягоная сястра Канстанцыя, вось ужо на працягу больш за 30 гадоў абатыса віленскіх візітак, жанчына святая, шырока вядомая ў краі і за яго межамі, поўная лагоднасці, веры і сапраўднага хрысціянскага святла, у пансіёне свайго кляштара выхавала тысячы маладых, багатых і бедных паненак - цяпер яны ўжо маці, а можа і бабулі і павінны з удзячнасцю ўспамінаць абатысу. А я ўдзячны ёй за смачныя пернікі і іншыя мілыя прысмакі, якімі яна мяне заўсёды адорвала. Акрамя гэтай сястры, Длускі меў яшчэ адну сястру, таксама візітку, але яна даўно ўжо памерла, і ксёндз Міхал акрамя майго бацькі не меў больш блізкіх сваякоў. Воля прэлата, пра што мне неаднаразова казалі ў розных абставінах, заключалася ў тым, каб усё, чым ён валодаў, пасля яго смерці перайшло да майго бацькі. Але мой бацька быў высакародны і па-сапраўднаму бескарысны чалавек і таму адкінуў не толькі думку пра маёмасць Длускага, але і пра ўсе наступствы, якія вынікалі з гэтай думкі. Памятаю, калі я меў каля 10 гадоў, мяне прывезлі ў Вільню, і я абедкаў з бацькам у прэлата. Са сваёй вялікай і добра ўкамплектаванай бібліятэкі, прэлат дастаў пераплеценую французскую кнігу з каляровымі гравюрамі жывёл, як на той час - вельмі прыгожую, і падарыў яе мне на памяць. Бацька, шкадуючы, што я сапсуу кнігу (а яна ў мяне, хоць і парваная, але захавалася дагэтуль), пачаў угадваць яго не рабіць гэтага, каб не шкодзіць свайму кнігазбору. Тады ксёндз Длускі сказаў: "Браце мой, чаму хочаш ваяваць з самім сабой? Гэта твой сын, і неўзабаве і гэта (паказвае на бібліятэку), і тое (паказвае на вялікую калекцыю карцін), і ўсё, што я маю, не каму іншаму, а вам дастанецца. Чаму ты так шкадуеш аб гэтай кнізе?". Ні тады, ні пазней я не думаў аб гэтым, бо лічыў за ганьбу чакаць чужую смерць. Я згадаў гэтую акалічнасць, бо яна потым можа спатрэбіцца для тлумачэння некаторых пазнейшых падзей майго жыцця.

Пахаванне ксяндза Міхала было прыгожым, можа, самым прыгожым у Вільні. Не таму, што за труной ва ўсім сваім бляску ішла капітула, ішла і радавалася, бо дзве значныя бенефіцыі напэўна дастануцца камусьці з іх, але таму, што пахаванне суправаджалася шчырым і аднадушным смуткам усяго горада. Бо ўсе прыйшлі сюды, каб аказаць пашану памерламу. Ад натоўпаў немагчыма прайсці было ад Замкавай брамы да катакомбаў. Магістр масонаў жадаў сваіх паказаць лепш, чым капітула сваіх. І ўсе віленскія масоны, са згоды ўладаў ішлі ў чорных цывільных уборах са свечкамі ў руках услед за намі, сваякамі, і гэта добра прычынілася да бляску пахавання. Гледзячы на гэта, канвенты (манаскія законы - *Л. Л.*) сціскалі зубы і моўчкі скрыгталі імі ад вечнага няшчаснага пераканання ксяндзоў, што масанэрыя ёсць справа і выдумка д'ябла (*ДЗ*).

(Працяг у наступным нумары.)

²¹ Касцёл св. Стэфана ляжыць у канцы вуліцы з такой жа назвай, сёння каля чыгункі. Закладзены ў 1600 г. езуітам Высоцкім, У 1737 г. кс. Ян Турчыновіч пры гэтым касцёле заклаў звяз мар'явітак, якія апекаваліся неафіткімі-яўрэйкамі.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэднім нумары.)

Калі на катафалк неабходна было павесіць партрэт нябожчыка пэндзля Рустэма²², а партрэт, верагодна, да гэтага часу знаходзіўся ў ложы і меў інсыгніі магістра масонаў, яго забралі з ложы, Рустэм неяк хуценька зафарбаваў інсыгніі і пакінуў толькі свецкія ўзнагароды і знакі. Як на ліха, калі ставілі гэты партрэт, адзін з бернардынаў рукавом сцёр частку яшчэ нявысахлай фарбы і ўсе ўбачылі цыркуль ці кельню. І пачаліся выдумкі і доказы, што касцёл апаганены блюзнерамі. Ад айцаў-бернардынаў чуткі разышліся па касцёлах, уздымаліся і грывелі, і чым далей, тым болей усе прыслухоўваліся да гэтага глупства, аж пакуль справа не дайшла да скандальных сцэн у сакрыстыі.

Калі мы ўжо збіраліся выходзіць за целам, я з запаленай свечкай у руцэ чакаў сігналу рухацца наперад і размаўляў з панам Канстантым Новамейскім, сваяком і вось ужо 4 гады адміністратарам маёнткаў і інтарэсаў ксяндза Длускага. Да мяне наблізіўся малады масон з надзвычай прыемным тварам і папрасіў дазволу запаліць свечку. Я ветліва дазволіў бы зрабіць гэта любому, але ў той момант адчуў такі інтарэс і цікавасць да гэтага чалавека, што цікавасць адбілася на маім твары на якім немагчыма было нешта схаваць. Новамейскі гэта заўважыў і сказаў: "Я бачу, панове, што вы не ведаеце адзін аднаго, пры тым, што вы аднафамільцы". Гэта быў Караль Мараўскі, шляхетны, чалавек пачцівага сэрца і непаспалітай галавы, ў той час ужо буйны праўнік, суддзя крымінальнага дэпартаменту. Так я пазнаёміўся з Каралем Мараўскім, з якім, дзякуючы яго рэдкім якасцям, хутка склалася блізкае сяброўства.

Перад тым, як расказаць вам пра гэта і ўсё іншае, што аказала вялікі ўплыў на маё жыццё, трэба згадаць пана Новамейскага, пра якога я наўмысна дагэтуль нічога не сказаў, бо вырашыў прысвяціць яму асобны раздзел, а можа быць, і болей.

Дадаткі:

1. Віленскі ксёндз-біскуп²³ выказаў вялікую прыязнасць і пашану да майго тады яшчэ зусім маладога бацькі. Адным з галоўных доказаў гэтага, які і прыцягнуў

маю ўвагу, стаў падарунак сарака бутэлек венгерскага віна шасцідзесяцігадовай вытрымкі толькі за тое, што бацька аднойчы за сталом біскупа пахваліў гэтае віно. Шмат хто хваліў віно, але гэтакі ўвагі да сябе не меў. Гэтае віно ў нас на працягу многіх гадоў выстаўлялася толькі падчас вялікіх святаў і перажыло бацьку адной бутэлькай. Я стаў спадчыннікам гэтай бутэлькі, калі мой высакародны калега і сябар, сапраўдны стацкі дарадца Францішак Малейскі²⁴, вяртаўся з-за мяжы і знарок збочыў з дарогі, каб па глыбокім снезе наведць мяне ў маёй вёсцы - мы разам выпілі гэтае віно за здароўе і за памяць пра лепшыя часы.

Можа будзе не залішнім і павучальным згадаць адзін не вельмі вядомы анекдот.

Задоўга да 1794 г., кс.-біскуп з-за мяжы вяртаўся з-за розных палітычных інтрыг, галоўнай апорай якіх у сваёй групоўцы быў ён сам, і заехаў у Дрэздан. Там жыла варажбітка, якая здзіўляла ўсіх дакладнасцю сваіх прадказанняў будучыні і веданнем былога. Кс.-біскуп, чалавек XVIII ст., верыў толькі ў правераную мірскую мудрасць тым не менш раптам арганізаваў для сваіх дамачадцаў візіт да варажбіткі. Біскуп, каб яго не пазналі, апрануў свецкае адзенне. Варажбітка паведаміла кожнаму нешта больш-менш вартае. І калі нарэшце да яе падышоў сам біскуп, сказала яму: "Ты ў думках здэкеуешся і смеешся з усяго гэтага. Але памятай, і хай памятаюць усе, хто сёння з табой, што цябе чакае дрэнная будучыня. Ведай, ты загінеш на шыбеніцы!"

Біскуп з усмешкай даў ёй жменю золата і выйшаў на свежае паветра. Там, зусім не разгублены, сказаў сваім спадарожнікам: "Мосці панове, бачыце, ці можна верыць такім ведзьмам. З усіх смерцяў, якія мне магла прадказаць варажбітка, толькі гэтая цалкам немагчымая і несумяшчальная з маімі санам і таму ніколі не можа адбыцца са мной".

Небарака, ці мог ён падумаць тады, што ягоны сан не ўратуе яго ад ганебнага канца.

Рукі свярбляць накрэмзаць тут яшчэ адзін, весялейшы анекдот пра гэтага магната.

Віленскі кс.-біскуп, вельмі свецкі пан, не заўсёды насіў сутану і, нягледзячы на тое, што сан прымушаў яго ўстрымлівацца ад многіх зямных забаў, вельмі любіў

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

²² Ян Рустэм, выбітны мастак, 3 1787 г. ад'юнкты пры Смуглевічу. 3 1807 г. і да закрыцця Віленскага ўніверсітэта - прафесара жывапісу. Заслужаны настаўнік маладых мастакоў, вельмі паважаны і высакародны чалавек.

²³ Біскуп Масальскі (1729-1794), таргавічанин, павешаны 28 чэрвеня 1784 г.

²⁴ Францішак Малейскі (1800-1873), выбітны юрыст, сын рэктара Віленскага ўніверсітэта, філамат, сябар Адама Міцкевіча.

паляванне. Падчас аднаго з паляванняў, ён пагнаўся за аленем ці зайцам і заблукаў у глухім лесе. Страціўшы набліжаных, біскуп не меў іншага выйсця, як ісці наўдачу па вузкай і вельмі ненадзейнай дарожцы, якую надыбаў выпадкова.

Ішоў, ішоў па гэтай сцяжынцы і нарэшце выйшаў да нейкага незнаёмага засценка, новыя і чыстыя пабудовы якога пакідалі добрае ўражанне аб гаспадарых. Жыў тут багаты гаспадар, які сваю сядзібу заклаў у лесе. Стомлены біскуп ужо ледзьве цягнуў ногі і яму патрэбны быў адпачынак і ежа. Гаспадар з паклонам прыняў падарожнага і не здагадваўся, хто гэта. Біскуп уціснуў яму ў руку талер і папрасіў каб яго жонка зарэзала курыцу, якая гуляла па двары і звярнула з яе крупнік. Гаспадары для такога шчодрара і ветлівага гасця з радасцю ўзяліся за справу. А біскуп на хвіліну прыснуў на сене.

Будзяць яго: "Ягамосць, ягамосць! Курыца гатовая. Галодны біскуп ідзе ў хату. Пах булёну радуе і казыча кішкі. Стаіць стол, накрыты частым абрусам, з чыстай алавянай лыжкай, нажом і відэльцам. Брава! Шчаслівы біскуп хваліць парадак у хаце і сядзе за стол. А гаспадар з трыумфам і мінай, якая здаецца, кажа: "Пачакай, куме, будзе яшчэ і не тое!", ставіць перад ім курыны булён ... думаеце ў чым?

У глінянай місцы? Не!

У алавянай? Не!

А ў чым?

У белым фаянсамым начным гаршку!

Пачцівы гаспадар, каб мець у хаце нешта не з гліны а што-небудзь багатае, што пакажа гасцям дастатак у доме, у Вільні ўбачыў у вітрыне крамы розныя вырабы з фаянсу і вырашыў купіць сабе вазон. Прыгледзеўся - і не адзін фасон посуду не падабаўся яму так, як фасон начнога гаршка. І купіў яго, бо вырашыў, што гэта супоўніца.

Біскуп часта згадваў гэту сваю прыгоду. І рабіў гэта у супрацьвагу выхваленнем свайго супраціўніка князя Радзівіла Пана Казанку, які ўвесь час выдумляў пра сябе тысячы розных гісторый.

2. Не ведаю, ці хопіць мне часу, ахвоты і жыцця, каб напісаць успаміны пра мой побыт у Пецябургу і асоб, якія я там сустрэў. Таму напішу тут, бо ў нядаўнім лісце са сталіцы мне паведамілі пра смерць 6 ліпеня 1849 г. адміралавай і міністравай Шышкавай (некалі, Лабаржэўскай). Памерла за некалькі гадзін ад халеры, якая там ужо лютавала некалькі гадоў. Гэта была дзіўная жанчына,

каля васьмідзесяці гадоў яе цела і душа ішлі рознымі шляхамі, яе вялікія памылкі, як звычайна, праз нейкі час забыліся на тле добра, якое яна зрабіла ў глыбокай старасці, у той непрацяглы час, калі нарэшце яе ўжо адпусцілі грахі, бо яна доўга, доўга трымалася за іх абедзвюма рукамі і расстаца з імі ніяк не магла. Гэта наша Нінон дэ Ланкло²⁵, гэта наша сучасная Аспазія, яна памерла з вялікай пакорай ды з нейкім богабаязным зычэннем і прагай смерці. Яе апошнія словы да тых, хто стаяў каля ложка, былі: "Comme le cholera est bon ... on en meurt"²⁷.

Я ўжо згадаў вышэй, што, нягледзячы на сталы ўзрост, пра які немагчыма было і падумаць, яна заўсёды была прыгожай.

Мне пішуць, што да самага канца яна захавала тую абаяльнасць твару, якая разбіла столькі сэрцаў. Але вось якое дзіва - смерць так амаладзіла яе рысы, што тыя, хто яе не ведаў, а бачыў толькі пасля смерці ў труне, давалі ёй дваццаць пяць ці найбольш трыццаць гадоў.

Так яна жыла, карысталася і злоўжывала ўсім, з чаго складаецца зямное задавальненне. І нават яе парэшткі сведчылі, што нейкая больш магутная, чым чалавечая рука, паслала яе на гэты свет менавіта з такой мэтай. Бо яна, як некалі Венера, была зроблена з белай і бязважкай марской пены.

(Запіс зроблены 28 ліпеня 1849 г.)

3. Ксёндз Алойзы Каржанеўскі²⁷, дамініканін, адзін з нашых самых адукаваных святароў, аўтар і перакладчык шматлікіх карысных твораў, славу ты прапаведнік, а таксама выкладчык фізікі і галоўны наглядчык знакамитага фізічнага кабінета, які знаходзіцца пры школе айцоў дамініканаў у Гародні, чалавек найлепшага сэрца і анёльскай душы, аднак як і кожны чалавек, меў свае недахопы. Пры ўсёй сваёй вучонасці - быў зацятым, гарачым католікам. Напрыклад ён лічыў, што масонства - справа сатаны. І як прапаведнік, самымі рознымі спосабамі пераконваў у гэтай думцы віленскіх вернікаў. Чалавек красамоўны, поўны энтузіязму і агульнай павагі, пакрыты мантыяй, ён і сапраўдны нарабіў шмат шкоды масонам, хоць і сам таго не ведаючы, шмат у каго ўзбудзіў цікаўнасць да вольных муляраў і зрабіў масонам. Увогуле, усё, што пахла нейкім махлярствам, хітрасцю ці здрадай, ніколі не магло чакаць ад яго паблаглівасці.

А зараз паглядзім на другі бок нашай карціны і на хвіліну прыгледзімся да чалавека іншага тыпу.

Мала хто ў нас зрабіў сваё імя такім папулярным,

²⁵ Нінон дэ Ланкло (фр. Ninon de Lenclos або Lanclos, сапраўднае імя Анна дэ л'Анкло - Anne de l'Enclos; 1615/1623 - 1705) - французская куртызанка, пісьменніца і гаспадыня літаратурнага салона. Праславілася сваёй прыгажосцю, незвычайным досціпам, а таксама тым, што захоўвала сваю выключную прывабнасць практычна да самай смерці на дзявятым дзясятку. Дэ Ланкло - сімвал адукаванай і незалежнай жанчыны, цырыцы парыжскіх салонаў, у якой спалучаюцца розум і сэрца, прыклад нораваў XVII і XVIII стст. - Л. Л.

²⁶ "Халера - гэта добра ... я паміраю" (фр.)

²⁷ Алойзы Каржанеўскі (1766-1826), доктар вольных навук і філасофіі, перакладчык падручнікаў па фізіцы, прапаведнік і філантроп.

як вядомы і сёння, геніяльны італьянец Пінеці²⁸. Ён быў фокуснікам і, як лічылася, у свеце чараўнікоў валодаў рэдкім талентам і бязмежнай сілай. Сябе і іншым адкрываў голавы, рукі, ногі без найменшай шкоды для здароўя. Уваскрашаў мёртвых і, наогул, мог зрабіць усё, што хацеў. Ён мог пераўвасобіцца ва ўсё, пра што мог падумаць! У нашым грамадстве пра яго хадзілі тысячы дзіўных гісторый, якія і сёння, спусціўшыся ніжэй, час ад часу пераказваюцца ваколічнай шляхтай. Той, хто здолеў так моцна замацавацца ў памяці, не мог быць чалавекам звычайным. Наступныя пасля яго - Боска, Мальдуана - не вартыя нават яго пальца і не змаглі нават наблізіцца да яго славы.

Прыездзе Пінеці ў Вільню папярэднічаў моцны розгалас. А Вільня тады поўнілася чыстым золатам як Эльдарада. Яго жыццё больш ніколі не было такім багатым, як пасля ўзыходжання на пасад Аляксандра І. Усё жывое бегла дзівіцца і пляскаць у далоні цудоўным справам Пінеці. Зразумела, што простыя людзі тут жа пачалі прыпісваць яго справы звышнатуральным сілам, і канешне ж, Пінеці, не перашкаджаў гэтаму.

Ксёндз Каржанеўскі быў тады прапаведнікам айцоў дамініканаў у Вільні, і яго гэта абурала. На некаторы час ён пакінуў масонаў у спакоі і напаў на Пінеці. Не было пропаведзі, навучання, размовы, наведзін, каб ксёндз Алойзы не пёк ямы лыткі. Хутка Пінеці адчуў вынікі справы святара. Гледачоў у яго становілася ўсё менш і менш. Усё радзей запрашалі ў панскія дамы і справы яго, відавочна, пачалі пагаршацца.

Аднойчы раніцай ксёндз Алойзы сядзеў над брэвіярам (часасловам. - *Л. Л.*), калі ў яго келлю ўвайшоў прыстойна апрануты чалавек не першай маладосці з прывабным і прыемным тварам.

- Якую маеце справу і чым я павінен вам служыць? - сказаў ксёндз Каржанеўскі з паклонам.

- Я - няшчасная ахвяра незаслужанай нянавісці Веспана дабрадзея! Я чалавек, загублены і даведзены вамі да мяжы жабрацтва, - сказаў незнаёмец з уздыхам.

- Хрысце Езу! - усклікнуў ксёндз, заламваючы рукі, - Што вы кажыце! Пэўна, вы памыляецеся!

- Скажу толькі адно слова. І гэта слова адразу пераканае дабрадзея ў тым, што я кажу праўду. Я ... Пінеці!

- А, калі так, - прамовіў святар пагрозліва, - Дык дазволь, Веспан, сказаць табе ў вочы, тое, што я казаў пра цябе раней. Ты, Веспан, выбраў злое і грэшнае рамяство. Апамятайся, чалавеча! Дурыш людзей. Цягнеш з іх грошы. Робіш выгляд, што маеш нейкія звышнатуральныя сілы. Гэта вялікі грэх! Гэта смяртэльны грэх! Гэта недапушчальна! Так нельга!

- Пры ўсёй павазе, якую маю да ксяндза, - сказаў Пінеці, - дазвольце мне заўважыць, што я нават не магу ўявіць сабе, як вы, чалавек вучоны, чалавек адданы фізіцы,

маеце рабіць падобныя закіды? Калі і дзе я сказаў, што выкарыстоўваю звышнатуральныя здольнасці ў сваім рамястве? Усё, што я раблю з'яўляецца вынікам ведаў фізічных навук у спалучэнні з пэўным спрытам рук. Я пакажу пану дабрадзею, як вялікаму знаўцу фізікі, усе свае штукі і пераканаю, што тое, што здзіўляе людзей недасведчаных, насамрэч, вельмі проста. І калі кожны чалавек мае права зарабляць сваімі талентамі, дык чаму і мне не скарыстацца гэтым жа правам?

Ксёндз трошкі збудзіўся размовай і сказаў:

- Ну калі так, пан Пінеці, даю слова, што больш ніколі не згадаю пра вас.

- Але, пане, гэтага мала! - сказаў Пінеці са слязамі на вачах, - Што мне з таго, што будзеце пры мяне маўчаць? Загубіў мяне і ніхто больш не ходзіць на мае прадстаўленні. У мяне няма заробку. Я сірата ў чужым краі і нават не маю грошаў, каб вярнуцца дахаты.

- Шкадую Веспана, - сказаў ксёндз, - Але што я магу з гэтым зрабіць?

- Можаце! - адказаў Пінеці, - Калі толькі як добры чалавек, як хрысціянін, зразумеете, што не толькі мяне аднаго загубілі але і ўсю маю няшчасную сям'ю. Загубілі маю жонку і шасцёра нявінных дзетак! Загубілі столькі нявінных людзей, якія ані думкай, ані словам, ані ўчынкамі, не зрабілі нічога злага! - і зноў зайшоўся ў плачы.

- Як я магу вам дапамагчы? - добры ксёндз заплакаў разам з ім. - Як я магу вам дапамагчы? Скажыце мне?

- Гэта нескладана! Мяне назаўтра запрасілі да графа Тышкевіча. Вы там часта бываеце, ведаю пра гэта. Прыйдзіце і вы. Я скажу, што маю чароўную скрыпку і кожны, на каго я пакажу, будзе танчыць пад яе. Я выберу вас. Калі жадаеце ўратаваць мяне, як толькі я зайграю, прыкіньцеся, што не можаце вытрымаць, устаньце з крэсла і хоць адзін раз тупніце нагой! Вам гэта не зашкодзіць, а я, бядак, вярну сваю славу і лад жыцця.

Сумленны святар пачмыхаў, пачухаў патыліцу, але ўсё ж, каб уратаваць бліжняга, згадзіўся на такія фіглі і даў слова гонару, што стрымае абяцанне.

На наступны дзень Пінеці, з прадчуваннем трыумфу, паказаў гасцям Тышкевіча сваю скрыпку, паведаміў пра яе ўласцівасці і сказаў прысутным: "У доказ гэтага я выбіраю таго чалавека, які больш за ўсіх зрабіў мне зла, які ніколі не верыў мне. Пань і дамы, пэўна ўжо здагадаліся, каго я маю на ўвазе і вы ўбачыце, што як толькі я зайграю, сам ксёндз Каржанеўскі пойдзе ў танцы!"

Усе з цікавасцю чакалі. Пінеці зайграў. Ксёндз, верны свайму слову, уздрыгнуў раз, другі, трэці, як быццам змагаўся сам з сабой. Весткі пра гэты цуд разнесліся па ўсёй Вільні. І справы фокусніка зноў пайшлі ўверх.

²⁸ Пінеці ў Літве быў у 1796 г., на пачатку XIX ст. памёр у Бердычаве і там пахаваны.

Раздзел 2. Канстанты Новамейскі. Яго характарыстыка. Яго стасункі з аўтарам. Стасункі з бацькам аўтара. Працэс аўтара са спадкаемцамі Станіслава Карвіцкага

Канстанты Новамейскі, кармазынавы²⁹, але небагаты шляхціц, здаецца паходзіў з Ваўкавыскага павета, падобна, з нейкіх Длускіх. Прайшоў праз суседскія дамы і народныя школы, меў прыродны, чысты розум, і яму было не цяжка вучыцца і пераймаць чужыя здольнасці. Ён адправіўся ў Гародню каб паступіць на дзяржаўную службу ў якую-небудзь тутэйшую канцылярыю. Абаяльны і сціплы, не прыгожы, але з мілым тварам, ён меў станоўчую рэпутацыю. Неяк у нядзелю ў касцёле ён убачыў старога чалавека ў даволі пацёртай вопратцы, які стаяў каля яго лаўкі, бо больш не было дзе сесці. Новамейскі адразу ўскочыў і, не ведаючы з кім мае справу, прапанаваў старому сваё месца.

Гэта быў паважаны, мажны, разумны, але і горды чалавек, палкоўнік Ляхніцкі³⁰. Учынак маладога чалавека і яго павага да ўзросту, што тады было ўжо не надта распаўсюджаным, зрабілі добрае ўражанне на палкоўніка: ён прытрымаў Новамейскага за руку, выйшаў разам з ім з касцёла, распытаў яго пра ўсё, прывёў у свой самы шыкоўны ў Гародні дом і заняўся яго лёсам.

Тады ўжо была створаная камісія па ацэнцы кампенсацыі для жыхароў Літвы за пастаўкі прадуктаў рускай арміі ў 1812 г.³¹ Планавалася заплаціць вялікія грошы, з якіх на працягу дзесяці гадоў была выплачана толькі малая частка. Ляхніцкі быў членам гэтага камітэта, які засядаў у Вільні, старшынём камітэта з'яўляўся швагер майго бацькі Антоні Храпавіцкі, праз яго пратэкцыю пасаду сакратара атрымаў Новамейскі (Д4). Плацілі тут добра, і з гэтага моманту кар'ера Новамейскага пайшла ўгару. Не ведаю, як ён пазнаёміўся з сваім сваяком Длускім. Але неўзабаве, пасля закрыцця камітэта, ён стаў сакратаром Радзівілаўскай камісіі³², наладзіў з Длускім самыя сціслыя адносіны і не толькі заняўся ягонымі справамі, але пераехаў у яго дом і жыў тут з тымі самымі выгодамі і паслугамі, як і сам Длускі. Але мне здаецца, што мой бацька, які ўсёй душой любіў Длускага, сам зрабіў шмат намаганняў каб вызваліць добрага прэлата ад гаспадарчых клопатаў. З іншага боку, ён вельмі любіў Новамейскага, высокая цаніў

яго склад характару, розум, досціп, такт і, больш за ўсё, акуратнасць, лагоднасць і парадак. Ведаю, што мой бацька і сам па сябе, і па просьбе Новамейскага, рэкамендаваў яго ў спадчыннікі. Сяброўства і зычлівасць да Новамейскага захавалася ў яго да смерці. Адзін толькі Бог ведае ці належным чынам разумеў усё гэта Новамейскі, ці наадварот, ён меў нейкую патаемную думку пра нас, якая потым стала прычынай унутранага злому, што бывае ў людзей, якія лічаць іншых адказнымі за свае праблемы - пра я гэта ўжо ніколі не даведаюся.

Але як я ўжо казаў, мой бацька любіў Новамейскага. Маці, ці дакладней, мачаха, якую я прывык зваць маці, ці жаночым інстынктам, ці праз прыроджаную хітрасць, заўсёды казала пра яго дваяка, але часцей за ўсё добра. Усе гэта было прычынай, што калі на свята і на вакацыі я прыязджаў дахаты з Коўні, заўсёды і ва ўсіх справах яго ставілі мне ў прыклад. Яны мне вушы ім прабубнілі. Тым не менш, пазбаўлены ўсякай зайздрасці, я і сёння з захапленне прыклеюся да людзей якія маюць прыгожыя таленты, нават калі іх раней ніколі не бачыў і не меў з імі асабістых стасункаў. І да Новамейскага я міжвольна неяк прывязаўся сэрцам. Прагнуў з ім пазнаёміцца і ў той жа час баяўся яго перавагі. Я бачыў яго лісты да маіх бацькоў, напісаныя добрым стылем, чыстым і прыгожым почыркам ад пачатку і да канца ліста. Ніколі з жыцці я не мог гэта напісаць. Пачынаў я ліст добра але заканчваў і такім лятучым почыркам, што пачатак заўсёды адрозніваўся ад заканчэння. Лісты Новамейскага часцей за ўсё былі віншаваннямі з імянінамі і святамі. Новая перамога нада мной! Бо імяніны нікога, акрамя сваіх бацькоў, я не мог дапільнаваць. Нарэшце прыйшоў час майго з'яўлення ва ўніверсітэце. Мне тады заканчваўся 15-ты год. Галава поўная школьных навук, якія я вывучаў, але яшчэ больш поўная тым, што я ўзяў урыўкамі з чытання кніг па начах ці на ранку. Мы вярнуліся з Варшавы. З бацькам заходзім да Длускага. Прызнаюся, я крыху хваляваўся, чакаючы яго сястру. Заходзіць Новамейскі, вітаецца з бацькам і без усялякіх цырымоній, з самай прыемнай і вясёлай усмешкай цалуе мяне ў абедзве шчакі і ў вусны, нібы мы сто гадоў знаёмыя! Гэта ён мяне заваяваў адразу, як нявольніка, як ілюга.

(Працяг у наступным нумары.)

²⁹ Кармазынавы колер - ярка-чырвоны колер, кармазын - каштоўная чырвоная тканіна, адсюль: кармазын - заможны шляхціц. Так называлася прывілеяванае саслоўе шляхты - за кармазынавы (чырвоны з ухілам у малінавы альбо цёмна-вішнёвы) колер адзення. Цікава адзначыць, што, калі шляхецтва якой-небудзь асобы выклікала сумнеў, гаварылі - "няпэўны кармазын". - *Л. Л.*

³⁰ Ігнацій Ляхніцкі - палкоўнік войск ВКЛ у 1789 г. Аўтар каштоўнай "Біяграфіі селяніна на беразе Нёмана вышэй Ласосны" (Варшава, 1815.), выбітны жыхар краю і ўзорны гаспадар. Перакладаў Вальтэра.

³¹ Улік страт жыхароў Літвы у 1812 г. веў Галоўны камітэта па справах арміі, адноўлены ў 1813 г. Страты Віленскай губерні толькі ў рухомасці ацэньваліся ў 19 237 007 руб. срэбрам, Гарадзенскай губерні - 8 141 261 руб. срэбрам, Мінскай - 10 000 000 руб. срэбрам. Урад ніколі не выплаціў кампенсацыі. Літва вярнулася да нармальнага стану толькі дзякуючы фенаменальным ураджаям 1813 і 1814 гг.

³² Радзівілаўская камісія была створана на падставе ўказу ад 24 лютага 1814 г. каб ачысціць ад даўгоў спадчыну нявіжскага ардыната Дамініка Радзівіла, які памёр у 1813 г. Працавала да 1839 г. Новамейскі быў галоўным сакратаром з акладам у 1200 руб. асігнацыямі.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Гэта быў чалавек гадоў на 10 - 15 старэйшы за мяне. Вышэй сярэдняга росту, стройны, з даволі поўным і смуглявым тварам са знакамі воспы, якія яго не знявечвалі. Губы тоўстыя і мясістыя, але з прыемнай усмешкай. Зубы рэдкія і непрывабныя, пазногці на некаторых пальцах паламаныя, рукі надзвычай доўгія, і калі б ён іх выпрастаў, пальцы дасталі б да каленяў. Але ці з-за інстынкту, ці з-за ведання гэтага недахопу, ён заўсёды ўмеў так нахіляцца і прымаць такія позы, што вельмі рэдкае вока магло заўважыць гэты недахоп. Валасы меў цёмнакаштанавыя, а цела, як я потым убачыў, было зарослае валасамі, як у мядзведзя, у сваім жыцці я бачыў гэта толькі ў трох мужчын. Да таго ж, усё гэта спалучалася з незвычайным і рэдкім талентам пераймаць іншых у рухах, гаворцы, голасе - гэтыя невялікія досціпы не адрозніваліся арыгінальнасцю і вынаходлівасцю, але былі часткай яго таленту. У той жа час уменне не смяяцца нават са смешных рэчаў, якія ён расказваў, услужлівасць кожнаму без найменшай прыкметы неахвоты ці нуды, увага да дробязей, якую любяць кабеты, і веданне моды, рабілі яго фаварытам у жанчын. Жанчыны, якія, як я потым пераконаўся, бяруць такіх асоб пад сваю апеку і робяць выгляд, што іх вельмі цэняць, але насамрэч, выкарыстоўваюць як шырму, якой прыкрываюць іншых, больш смелых, зухаватых, якія лепш кладуцца на іх сэрцы і падабаюцца вачам. Гэтага ён, падобна, не адчуваў ці нават не здагадаўся! Пасля першай жа размовы з ім я адразу зразумеў, што значна пераўзыходжу майго прыяцеля па адукаванасці. Аднак у душы я заўсёды лічыў сябе сціплым чалавекам і казаў сам сябе: "Што ж дзіўнага? Я вучуся, і ў мяне ў памяці яшчэ ўсё свежае, а ён ужо ўсё забыў". Што ж тычыцца маралі, дык ён не толькі прыгожа казаў тое, што я ведаў і без яго, але і рабіў тое, што казаў - гэта рэдкая з'ява паміж людзей. Я ніколі не заўважаў, каб ён адступаў ад сваіх галоўных прынцыпаў, і ніхто ніколі ні ў чым яго не змог абвінаваціць. У той час я яшчэ не ведаў думкі адной вядомай кабеты: "Таго, хто сумленны толькі ў межах закона, паважае толькі кат".

Тады я быў лёгкім чалавекам з сэрцам, якое любіла, і таму ўсёй сваёй душой, усёй істотай прыязнаўся да яго. Мой бацька не перашкаджаў і быў рады гэтаму. Такім чынам, гэты чалавек з рэдкім сярод людзей талентам, стаў, ці прынамсі, лічыўся кожным з нашай сям'і, кожным з нас траіх, даверанай асобай, сябрам бацькі, маці і сына,

хоць інтарэсы, памкненні, мэты, ідэі і густы ў нас траіх былі вельмі рознымі. Нікому з нас траіх, якія не мелі цяжару на сэрцы, не прыходзіла ў галаву, што ён, які так шчыра любіць усіх нас, ні да каго з нас не можа мець сапраўднага сяброўства, сяброўства цёплага, адданага і гатовага зняць з сабе скуру для добра асобы, з якой сябруеш. Менавіта так да самой смерці разумеў сяброўства мой бацька і даказаў гэта ўсім сваім жыццём. Гэтак думаў і я, і, здаецца, не раз гэта даказаў. Скажаць: "Сябрую, сябрую", - і нічым гэтага не даказаць - сапраўднае духоўнае махлярства, у сто разоў горшае за тое, якое мае месца на Шкляной вуліцы³⁴.

Праз некалькі гадоў, яшчэ да майго выхаду ў свет, я меў магчымасць пераканацца ў яго сэрцы, г. з. яго сяброўскіх пачуццяў да мяне. Але гэта былі толькі справы студэнта. Мелі месца наступныя абставіны. На гадавое ўтрыманне мой бацька даваў ад 450 да 500 срэбных рублёў. З гэтага я павінен быў наняць кватэру, стол, апрадацца, купіць кнігі, аплачваць урокі фартэпіяна, нямецкай і італьянскай моў, танцаў і фехтавання. На працягу вакацыі у Езне³⁵ я браў урокі верхавой язды ў бярэйтара Пянч-коўскіх Габленса, якому тата плаціў сам. Бялізну мне куплялі, бо цана на тканіну ў Варшаве была ніжэй, чым у Вільні, а мае бацькі кожную зіму ездзілі ў Варшаву і заўсёды прывозілі адтуль ўсё неабходнае (Д 5).

Хача кожны з вышэйзгаданых урокаў каштаваў ад аднаго да двух дукатаў у месяц, хоць падручнікі на факультэце, дзе я вучыўся, былі дарагімі, пры разумным жыцці і не ўцягваючыся ў карты, у якія я і сёння не гуляю, грошай для мяне было больш, чым дастаткова, калі б гэтая сума замацоўвалася за мной назаўсёды і я мог атрымліваць грошы ці адразу, ці ў вызначаныя даты. Але мой бацька на самай справе хацеў, каб я разглядаў яго грошы не як гарантаваны заробак, а як ласку і яго асабліваю літасць да мяне. Каб я заўсёды ведаў, што грошы могуць прайсці міма і адно яго слова можа пакінуць мяне на бруку без грошай. Я меў намер упарадкаваць сваё жыццё, бо мае грошы маглі залежаць ад любога выпадку, што было вельмі нязручна, і я жадаў, каб грошы ператварыліся ў мой фіксаваны заробак. Мае добрыя паводзіны ў такім маладым веку, без ніякага дадатковага нагляду за мной, былі дастатковай гарантыяй, што я не выкарыстаю грошы на зло і не пушчу іх неабдуманна на вечер. Мае довады здаваліся мне важкімі. Адночы аб гэтым сказала маці і тады бацька, ці па-сапраўднаму ці граў ролю, як леў

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лайрэнша*

³⁴ Шкляная вуліца ляжыць у яўрэйскай частцы Вільні, якая мае назву "Чорны горад".

³⁵ Езна - мястэчка на возерам з такой жа назвай, у 103, вярсты на захад аж Вільні, у 59 вярстах ад Трок.

разышоўся перад ёй, як зубр! І таму мне трэба было маўчаць.

У кожнай справе ў маім жыцці, у кожнай дамове, першай маёй думкай заўсёды было не зарабіць ці страціць грошы, але мець душэўны спакой. Ведаючы стасункі майго бацькі з Новамейскім, калі аднойчы мой бацька прыехаў у Вільню на некалькі дзён, я зайшоў да свайго дарагога сябра і са слязьмі ў вачах раскажаў яму пра цяжкасці, якія я меў у сваім звычайным і беззаганым жыцці. Першы раз пасля нашага знаёмства я прасіў яго паўплываць - хай бацька дае мне толькі 400 рублёў у год - на 100 рублёў менш, але каб ці ўсё разам, ці вызначанымі часткамі. Я папярэдзіў, што тата прабудзе ў Вільні толькі суткі ці максімум двое, і мы павінны скарыстаць час. Новамейскі з дробнай хмурынкай на ілбе, якую я прыняў як праяву спагады, палічыў слушным усё, што я казаў і паабяцаў дапамагчы. Аднак ён разумеў, як цяжка будзе пераадолець упартасць старога, і нічога не абяцаў. Гэта было разумна. Я сышоў супакоены, і калі наступнай раніцай прыйшоў да яго, мне сказалі, што ўчора, адразу як я пайшоў, ён загадаў закласці коней і на тры дні паехаў на паляванне да Гарноўскіх!

Бацька на другі дзень пакінуў Вільню. Новамейскага ён, натуральна, не бачыў. З болей у сэрцы ад нячуласці свайго сябра я вырашыў сам напісаць тату. Пераказаў яму свае цяжкасці. Патрапіў на добры настрой, і ён пагадзіўся. Я сам зрабіў тое, што хацеў атрымаць праз сяброўства.

Але другі выпадак быў значна больш важны і ўшчэнт садраў шоры з маіх вачэй. Людзі шукаюць моцныя эмоцыі як прычыны вялікіх злачынстваў, каб лагічна наракаць на той тып істот, да якога і самі яны належаць. Яны памыляюцца. Менавіта сукупнасць невялікіх але працяглых падзей, якія як кропля вады точыць камень, стварае нашы перакананні. Вялікае зло, як метэор, б'е па нас, здзіўляе, хвалюе, абурэе. Але мы цешымся, што гэты метэор - толькі метэор. Што ў памяці ён застаецца толькі як падзея. Але малыя і брудныя недахопы нашай натуры, як восеньскі дождж, крыўдзяць і труцяць нас, як лыжка гразі псуе цэлае ядро вады.

Памёр Нямчэўскі³⁶, дэкан фізічнага факультэта ўніверсітэта, некалі мой губернер, давераная асоба майго дзядзькі, у той час ужо эмігранта ў Парыжы. Нямчэўскі, які таптаўся па габеленах, узятых у маёй роднай маці разам з іншымі рэчамі - не ведаю, з якім сумленнем ён памёр. Дэкан юрыдычнага факультэта быў яго душапрыказчыкам (ці хопіць мне часу і жадання, апісаць усе мае жыццё, таму для яснасці я павінен дадаць, што ў выніку фамільных драматычных і па-сапраўднаму цікавых інтрыг, мая маці ў маім сямнаццацігадовым узросце была вымушана юрыдычна расстацца з мужам, якога кахала. Праз некалькі гадоў, гэтая няшчасная жанчына, прыгнечаная болей і рознымі паразамі, якія труцілі сэрца,

памерла ад сухотаў. Давераная асоба яе брата Нямчэўскі, як быццам забыўся пра тое, што я ёсць на свеце і ўсё, што засталася пасля маці як спадкі, адправіў яе брату ў Парыж, а нешта ўзяў сябе каб пакінуць памяць пра яго добры ўчынак. Мой бацька не любіў спрэчак і судоў і таму не хацеў у гэта ўвязвацца. І толькі праз шмат гадоў справядлівы Божы суд вярнуў мне частку забранай маёмасці, тады, калі я гэтага менш за ўсё чакаў і думаў. Калі Нямчэўскі хварэў, мой бацька, падчас побыту ў Вільні, часта казаў мне: "Пайдзі, пакажыся яму, можа гэта ўзрушыць яго сумленне". Але я не хадзіў. Не жадаў стаць жывым сімвалам пакаяння перад яго смерцю.

Праз нейкі час пасля смерці Нямчэўскага, да мяне прыйшоў сакратар універсітэта з позвай да Зноскі па нейкай важнай справе. Я пайшоў на наступны дзень. Зноска дастаў з бюро запячатаны канверт і сказаў: "Вось вашы паперы, якія па жаданні с. п. Нямчэўскага я павінен вам перадаць". Я паглядзеў на пакет. На ім рукой Нямчэўскага было напісана: "Паперы Станіслава Мараўскага, якія належыць аддаць яму пасля маёй смерці". Здзіўлены, бо Нямчэўскі кожныя вакацыі бачыў мяне на вёсцы і вось ужо два гады як штомесяц падпісваў маё акадэмічнае пасведчанне, але ніколі мне ні пра што такое не казаў. Узяў пакунак і пайшоў да сябе. Быў ужо позні вечар. Цікава было даведацца пра змесціва пакета, але я пераадолеў сябе, лёг спаць і заснуў як мёртвы. Раніцай знайшоў у пакеце некалькі дакументаў датычных маёй маці, тастамант майго дзядзькі, які запісаў на мяне ўсю сваю вялізную маёмасць (тастамант быў нячынны, бо меўся ўжо пазнейшы), але я знайшоў там і дакумент майго бацькі, які не мог нават уявіць сабе: пры разводзе з маці ён запавядаў мне, незалежна ад іншых сродкаў, якія я буду мець, 60 000 злотых. Гэта, як гарантыя майго лёсу, з'яўлялася абавязковай умовай разводу. Мяне вельмі здзівіла, што я, тады васемнаццацігадовы юнак, ні ад бацькі, ні ад Бабацянскага³⁷, які потым памёр сенатарам у Маскве, ні ад іншых сведкаў, якія падпісалі дакумент, ні ад Нямчэўскага, з якім кожны год жыў па суседстве ўсё лета, калі ён гасцяваў у нейкага Прускага, карацей, ад усіх гэтых асоб я ніколі і нічога пра гэта не чуў. Што мне рабіць? Паклаў пакет у кішэню і пайшоў па парадку да свайго лепшага сябра Новамейскага.

Ён сказаў мне наступнае: "Нядаўні ўказ манарха абвяшчае, што для ўсіх дакументаў і абавязацельстваў, не аформленых у разумны тэрмін па ўстаноўленай форме, дадзены тэрмін у адзін год, пасля чаго яны страцяць сваю актуальнасць. Тэрмін гэты сыходзіць. Калі не ўнясеш свае дакументы ў акты, згубіш іх. Я не адмаўляю таго, што твой бацька заўсёды быў і застаецца бацькам. Але паколькі ён так часта казаў, што пры найменшым капрызе пазбавіць цябе спадчыны, дык хто зможа гарантаваць, што тое, што ён казаў, каб толькі напалохаць і трымаць у лейцах, калісьці не прыйдзе яму ў галаву і ён гэтага не зробіць?"

³⁶ Захар Нямчэўскі (1766-1-.12.1820), прафесар матэматыкі, з 1817 г. дэкана фізіка-матэматычнага факультэта.

³⁷ Міхал Бабацяўскі, сенатар, у 1813-1816 і 1823-24 гг. - віленскі віца-губернатар.

Між тым яго жонка цяжка хворая і можа памерці ў любы момант. Твой бацька яшчэ прыгожы стары і гарача любіць жанчын. Калі так здарыцца, ён адразу ажэніцца зноў і будзе мець дзяцей. І тады тое, чым ён толькі пужае, можа стаць рэальнасцю, прынамсі, пры некаторых умовах. Таму ідзі і неадкладна зарэгіструй гэты дакумент у актавых кнігах".

Усе што ён сказаў, цалкам адпавядала маім адчуванням і адкрыла мне вочы. Аднак я звярнуў увагу, што хаця ўсе гэтыя довады з'яўляюцца рацыянальнымі, меўся і іншы бок, іншая думка, якая прымусіла мяне спыніцца: у той час у Літве ўнясенне грашовых дакументаў у акты па-ранейшаму лічылася недалікатнай справай і знакам недаверу - што падумае мой дзіўна чуйны ў такіх справах бацька, ці не атрымае ён першы раз у жыцці сапраўднай прычыны абурыцца на мяне? На гэта Новамейскі адказаў, што я - яшчэ дзіцё, што людзі, якія доўга жывуць на свеце, ведаюць - актывізацыя дакументаў не можа нікога абразіць, што мой бацька, калі ён выдаў такі дакумент, ёсць высакародным чалавекам і не можа адмовіцца ад сваёй волі. І што, нарэшце, калі ён ніколі не казаў мне пра гэта, дык толькі таму, што не хацеў, каб я ў такім узросце ведаў, што маю нешта сваё, а можа нават і думаў, што яго папера загінула ў дзядзькі ў Парыжы.

Супакоіўшы мяне такім чынам, ён зараз жа паслаў свайго пісара, які заўсёды сядзеў за сталом, да нейкага пана Окалава, як сёння памятаю, земскага рэгента, з папярэджаннем, што сёння прыйдзе яго сябар з дакументамі і трэба пасадзейнічаць яму з афармленнем, бо ён увесь яго час заняты заняткамі ва ўніверсітэце.

Удзень я пайшоў да Окалава, і той зрабіў усё, як найлепей: імгненна вырабіў паперы, прыняў аплату ў памеры 12 рублёў срэбрам і вярнуў мне легалізаваны дакумент. Усё зрабілася хутка і гладка, і больш я не звяртаў увагі на гэтую справу.

У тую зіму мае бацькі жылі ў Варшаве. Пісаць да таты па яго загадзе я павінен быў раз у месяц (Д 6). Нявінны, як авечка, не ў стане нешта схаваць ад блізкага мне чалавека і, нарэшце, упэўнены маім вопытным сябрам у тым, што зрабіў добрую справу, я апісаў бацьку нечаканае вяртанне гэтага дакумента праз Зноску і тое, што афармленне дакументаў выцягнула ў мяне больш за 4 дукаты, якія я хацеў бы скарыстаць на нешта лепшае. Напісаў гэта без ніякай думкі і забыўся пра ўсё, як быццам нічога і не было. Дадам, што жывучы сярод людзей, не трэба хітра хаваць свае дзеянні ад тых, з кім маеш больш-менш блізкія адносіны. Каб я быў больш разумны і хітры і ўтаіў усю справу ад бацькі, дык максімум праз год яна выявілася б сама па сабе, але ў больш шкодным для мяне святле. Калі праз год для нейкай справы майму бацьку стала патрэбна даведка, якая пацвярджала поўную закладную чысціню яго нерухомасці, дык віленская Грамадзянская палата ў якасці пярэчання якраз і выставіла мой дакумент і не выдала яму неабходнай даведкі, пакуль я не адмовіўся ад свайго першынства. Таму, калі не ад мяне, дык потым, мой бацька ўсяроўна даведаўся б пра гэту справу, але

выглядала б яна ўжо па-іншаму.

Тыдні праз тры, калі я, задумаўшыся, сядзеў над пудовай працай Парацэльса, у якой не разумеў ні слова з таго, што чытаў ужо цэлую гадзіну і спытаў сябе, ці не здзекуецца гэты чалавек з нас усіх, ці яго кніга сталася ўжо для нас незразумелай як егіпецкія іерогліфы, пошта прынесла мне з Варшавы адказ бацькі. Прызнаюся, што сам выгляд яго лістоў, заўсёды ўводзіў мяне ў хваравіты і няровны стан.

За прыгожым, узорным і непаўторным стылем ліста, мелася столькі грубых, жоўцевых і незаслужаных абразав і заўваг, што маё захапленне да такога ўмелага і гладкага аўтара і павага да яго, толькі павялічвала боль, які прычыняў грубы змест ліста. Змяніць майго бацьку не магла ніякая чалавечая сіла. Старадаўнія шляхецкія правілы, якія былі часткай яго натуры, вучылі: "Сын ёсць поўная ўласнасць бацькі. Ганьбі і карай сына, калі ён дрэнны, каб стаў лепшым. А калі ён добры, ганьбі яго і карай, каб не сапсаваўся". Ад гэтага правіла ён да самай смерці не адступіўся ні на валасок і гэтак жа паводзіў сябе на семдзесят трэцім годзе жыцця, калі я меў ужо трыццаць шэсць гадоў.

Кожны ліст бацькі быў горкім для мяне, пра што сведчыць сшытак лістоў, якія ён пісаў з самага майго дзяцінства. Што ж я павінен быў адчуць, калі атрымаў гэты, не толькі напоўнены ўсімі навальніцамі бацькоўскага гневу і бацькаўскай улады ліст, але і ліст, які біў мяне па ўсім часткам сэрца і розуму. Я быў у жаху. Яго вымовы і папрокі былі мацнейшыя за начынне, у якім ён іх кідаў. Магчыма, гэта адбывалася з-за маёй залішняй раздражняльнасці? Але што зробіш, калі прырода цябе ўжо такім стварыла? Напэўна, было б лепш, каб я стаў каменем ці сцяной, ад якой адскоквае кожная кінутая ў яе гарошына.

Праляжаўшы амаль гадзіну ў сваёй кватэры без прытомнасці, маёй першай здаровай думкай было бегчы да Новамейскага, майго любімага сябра і дарадцы, каб паказаць яму ўсё гэта і шукаць суцэшэнне на яго грудзях. Так і зрабіў. Хто можа ўявіць сябе гэтую новую пакуту майго і без таго збалелага, маладога сэрца, гэта расплюшчванне вачэй і выраз майго твару, калі ён, прычытаў ліст і холадна сказаў мне: "Ці не баяліся вы Бога, калі такое рабілі? Як вы маглі? Ведаючы вашага бацьку, яго суровасць, яго слыжны на ўсю Літву дэспатызм у адносінах да вас, вы актывавалі выдадзены ім дакумент? Няўжо вы адважыліся выказаць яму недавер?". Ах! У гэты момант маё сэрца ўмацавалася, мой дух загартаваўся сілай і цвёрдасцю, якую ў сумленных душах выклікаюць неаднаразовыя паразы. За адно імгненне я пражыў некалькі гадоў! Не сказаў ні слова. Паклаў ліст за пазуху і як звычайна развітаўся. Пане Канстанты, ты яшчэ жывы, хоць без ног і ўлады, але, пане Канстанты, твая рука нанесла такую рану майму сэрцу, якая з таго часу не можа як след загіцца.

Вясной на Святаянскія кантракты з Варшавы прыехаў мой бацька. Хаця злосць і крыўда на людзей не заставалася доўга ў яго сэрцы, але ўбачыўшы мяне, ён

закіпеў ад абурэння і жоўці. Усё, што толькі можна ўявіць сябе ў вуснах імпульсіўнага, злога, красамоўнага і дакладнага ў падборы слоў чалавека, як лава вылілася на мяне! Вытрымаў напад. Думаў, што гэтым усё, як звычайна, і скончыцца. Як жыць! Бо праз дзень тое самае! І на наступны дзень тое самае! Я зразумеў, што ўся гэта гісторыя і сапраўды трымае яго сэрца. І да гэтага спрычыніўся я, той, які павінен быў падсаладзіць яму жыццё, які, хоць і ў справядлівай і святой справе, сваёй уласнай рукою распаліў пажар!

Ні раячыся больш ні з кім акрамя свайго сэрца, на чацвёрты дзень, калі ўбачыўшы мяне, тата зноў выбухнуў яркім полымем, я, не кажучы ні слова, паклаў дакумент у яго ўласныя рукі. Мая душа, якая, нягледзячы на мой гарачы тэмперамент, заўсёды жадала толькі міру і згоды, і маё сэрца, якое прагнула толькі ласкавага позірку – адзінай магчымай узнагароды за шматлікія згрызоты ўнутры самога сябе, падказвалі мне, што я нарэшце дасягнуў мэты. Ён узяў дакумент, кінуў яго на стол і каля паўгадзіны працягваў яшчэ ляжаць мяне, але, здаецца, толькі для формы. Ён не сказаў ні слова пра тое, што мой учынак ўразіў яго. Дадам, ён не знішчыў дакумент, а пакінуў яго мне пасля смерці і ўгадаў яго ў сваім тастаманце.

Так шчасліва завяршыў я далікатную сямейную справу і праз такую ахвяру набыў душэўны спакой. Я меў вялікі боль і не мог не радавацца, бо як сапраўдны спартанец вытрымаў гэтыя чатыры дні, пры тым, што мог адным словам перакінуць віну на Новамейскага, калі б засведчыў, што толькі выконваў яго парад. Але такая моц і годнасць маецца ў сумленным сэрцы шляхетнага сяброўства, што разумеючы ўжо ўсё пра яго, ужо здраджаны і пакінуты гэтым чалавекам, у тую хвіліну я палічыў за лепшае маўчаць і ўсю адказнасць узяць на сябе, адмовіцца ад 60 000 злотых і больш за тое, прыняць усе наступствы, але не выкрыць свайго сябра, што непазбежна прывяло б да разрыву стасункаў, якія працяглы час лучылі Новамейскага з маім бацькам.

Немагчыма было ўявіць сабе, каб бацька, задыхаючыся ад майго праступку, не паскардзіўся Новамейскаму на мяне. Цікава было б даведацца, што ён сказаў і з якой мінай той адказаў. Сумняваюся, што ён мяне бараніў, бо на гэта ў яго не хапіла б, бадай, ні волі, ні сілы духу. І для зла, і для добра заўсёды патрэбна пэўная доля стойкасці. Першае і другое мала ўласціва духоўным кастрам.

Новамейскі ніколі не згадаў мне гэту гісторыю.

Каб не збочваць ад маёй тэмы, сцісла скажу толькі, што маладыя людзі спрадвеку абвінавачваюць старэйшых у фальшывым поглядзе на сучасны стан рэчаў. Старыя сапраўды ганяць сучаснасць, бо не бачаць у ёй добрага, але часцей за ўсё яны самі сапсаваліся, і таму старажытныя філосафы і нават наш любімы Гарацый, здзекуецца

з тых, каго называе *laudatores temporis acti* (лац., "тых хто хваліць старызну". - Л. Л.), аднак у часы, у якія жыву, я магу прызнаць не саромеючыся, што і сам належу як раз да гэтых людзей, якіх меў на ўвазе Гарацый. Сачу за прагрэсам нашага веку, наколькі мне дазваляе розум і прызнаюся шчыра, што не з'яўляюся яго прыхільнікам. Бог сваёй уладай усталяваў пэўны баланс паміж рэчамі, пачуццямі і думкамі. Магчыма, добро і зло на працягу стагоддзяў не мелі перавагі паміж сабой. Але кожнае, асобна ўзятае стагоддзе, мае свае моцныя і слабыя бакі. Што выбраць? Калі вы шануеце матэрыяльнае, трэба быць сляпым, каб параўноўваць мінулае і наша XIX стагоддзе. Але калі вы вышэй за ўсё ставіце дух, вы павінны пачырванець і прызнаць, што людзі сёння горшыя, чым былі раней, і што калі яныносяць больш чыстае адзенне, яны ўсё роўна ўнутры больш брудныя, чым раней.

Але разважанняў мала, патрэбны факты. І гісторыя з маімі дакументамі, а дакладней з адным дакументам, чалавечы гонар і добрасумленнасць пры гэтым, дазваляе зрабіць бяспрэчныя высновы. Пра таемныя даносы і абвінавачванні, якіх раней не ведалі, пра поўнае знікненне гасціннасці і шмат чаго іншага, пэўна, я яшчэ раскажу. Нашы бацькі не ўмелі ці не здагадваліся, што можна адмовіцца ад дакумента ці ад абавязацельстваў, адмовіцца ад паперы, калі яна не ўнесены ў акты. Стары кунтуш (маецца на ўвазе, ранейшы шляхціц - Л. Л.) павесіўся б, калі б яго абвінавачалі ў такой подласці! Хапала толькі слова, а паперы людзям даваліся для памяці, маленькія паперкі, часцей за ўсё без подпісаў сведкаў. І на гэтым усё, святая справа! Перагледзьце, калі ласка, абавязацельствы Радзівілаў, Пацаў, Пацеяў і г. д. Не было прыкладаў, каб нехта адмовіўся ад іх. Каб дзеці, нават у галечы, не плацілі за свайго бацьку згодна з самай малой паперкай. Мой бацька ўжо пры расійскім урадзе стаў гарантам аблігацый сваіх сяброў Пянчоўскіх на суму каля 600 000 злотых, і натуральна, атрымаў ад іх паперу-распіску, у тым, што гэтыя грошы ўзяты не для яго, а для іх і іхняга ўжытку. Меў ён такую паперу. Я трымаў яе ў руках. І што? ... Гэта чацвёртая частка чвэрці сінняй паперы (маецца на ўвазе - ад *in-quarto*. - Л. Л.) падпісаная абодвума братамі Пянчоўскімі без сведкаў. І тыя, хто даваў распіску, і той, хто яе браў, добра ведалі, што робяць, і ўсё рабілі правільна. Гэтай паперкі было дастаткова, каб вызваліць майго бацьку ад далейшай адказнасці (Д 7).

Першым у Літве, хто адмовіўся ад распіскі толькі таму, што яна не была зарэгістравана і не на гербавай паперы, быў граф Юзаф Забела³⁸, былы ковенскі маршалак. І зрабіў ён гэта ў дачыненні да Юзафа Горскага³⁹, здаецца, у 1822 г. Адказам грамадства стала ўсеагульнае абурэнне і пагарда да нягодніка, яму давялося цішком пакінуць кантракты і з'ехаць з горада.

(Працяг у наступным нумары.)

³⁸ Юзаф Забела, у 1814-1817 гг. ковенскі маршалак.

³⁹ Юзаф Горскі, у 1830-1834 гг. віленскі губернскі маршалак шляхты, уладальнік маёнтка Гінтэлішкі Тэльшаўскага і Казлішкі Віленскага павятаў.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Чаму гэта было прынята тады так адмоўна ўсімі і моцна запала ў сэрцы, і чаму сёння ніхто ні на цалю не варухнецца супраць тысяч такіх жа ўчынках? Прызвычаліся да ліха, сорама і жаху. Да таго, чаго раней не было.

Я сам, калі пішу гэтыя радкі, прайграў у Сенаце найважнейшую справу супраць зяцёў Станіслава Карвіцкага⁴⁰, багатага абшарніка з-пад Жытоміра, які кожнай з сваіх дачок пакінуў у пасаг па мільёну. Адна з іх выйшла замуж за Златніцкага, другая за Мадэйскага. А сам Карвіцкі быў зняволены ў парыйскім кляштары св. Пелагеі за даўгі і выкуплены праз літасць майго дзядзькі за 2000 дукатаў. Частку грошай Карвіцкі выплаціў, на рэшту ў 1300 злотых выдаў распіску і занёс яе ў акты, заплаціць павінен быў, калі вернецца дахаты. Але неўзабаве заняўся палітыкай і быў асуджаны жаўнерам у Сібір, дзе і памёр. Дочкі і зяці перанялі яго маёнткі і не захацелі плаціць мне па асабістых абавязацельствах свайго бацькі і цесця, хоць я ў Францыі і ў Расіі з'яўляўся афіцыйным спадчыннікам свайго дзядзькі. Яны адхілялі ўсе мае прапановы. Абавязацельствы хоць і былі падпісаны іх бацькам, але не былі своєчасова актывізаваны ў Расіі. І я прайграў гэты суд і нават яшчэ заплаціў 400 рублёў срэбрам за неправераную скаргу ў Сенат. Я не вінавачу ўрад, бо ён прытрымліваецца літары закону, але тым зладзеям, якія раней распачалі б падобную справу, далі б ў пысу і плюнулі б ім у вочы. Яшчэ дзесяць гадоў таму ніхто з сумленнай шляхты ў знак пагарды не загаварыў бы з імі. Сёння яны абодва - маршалкі сваіх паветаў і кіруюць шляхтай, яны - перлы, яны - узор, ім зайздросціць усё грамадства! Сёння мы sic itur ad astra (лац. "ідзём да зорак". - Л. Л.)

Патрыятызм, рэлігія, гонар, узвышанае каханне, лютае стаўленне да злоўжыванняў, гарачая абарона правоў чалавека, былі тым маятнікам, які прыводзіў у рух папярэднія стагоддзі. Сёння галоўнай спружынай гэтага руху ёсць грошы. Як-небудзь вырваць грошы з рук суседа цяпер лічыцца вялікай годнасцю. І калі ў гэтым брудным тыглі, які сёння мы называем цывілізаваным светам, бачыш цень нейкага нематэрыяльнага пачуцця, дык знаходзіш толькі зайздросць лайдакоў і нягоднікаў да кожнага, хто ашчаднасцю і працай мае кавалак хлеба для сябе і дзяцей! Знаходзіш толькі зайздросць невука і асла да чалавека, які цяжкай працай здабывае свае веды! Але можа быць, усе яны толькі нікчэмныя і подлыя ілоты,

якія па-свойму працуюць для шчасця будучых пакаленняў Спарты?

Дадаткі

4. Дзед Антонія Храпавіцкага Яўстах быў літоўскім існтыгатарам і паводле звычаю і па закону, перадаў сваю дыгнітарскую пасаду свайму сыну Юзафу, які потым, у часы Кацярыны II, быў маршалкам Полацкай губерні.

Пасля ўступлення Напалеона ў Літву ў 1812 г., Антоні Храпавіцкі быў адным з той бліскачай моладзі, якая ахвотна ўзялася за свой кошт набіраць літоўскія палкі. [...] Храпавіцкі павінен быў выставіць полк жандараў і быў прызначаны яго палкоўнікам. Розныя акалічнасці перашкодзілі цалкам ажыццявіць гэтыя высакародныя намеры. Але з тымі, каго сабраў пад сваю харугву, рушыў услед за адступаючым войскам Напалеона і толькі пад Ляйпцыгам трапіў ў палон і так быў вымушаны пакінуць імператара Напалеона. Потым яго абралі прэзідэнтам Галоўнага крымінальнага суда Віленскай губерні, потым стаў прэзідэнтам Віленскага дабрачыннага таварыства і пакінуў яго ў добрым стане, бо праз забавы і тэатры заахвочваў жыхароў Вільні і Віленшчыны падтрымліваць бедных, якім патрэбная дапамога.

Палац у Коўні, ужо тры чвэрці стагоддзя вядомы ў народзе як палац Храпавіцкіх, быў пастаўлены і аздоблены ў гэтым горадзе праз гандаль і багацце прабабкі Антонія Храпавіцкага, Шчытовай, у другім шлюбе Сыруцэвай. Здаецца, ён складаўся з некалькіх асобных будынкаў, набытых разам, каб пабудаваць палац і не меў нават найменшых прыкмет якой-небудзь шляхетнай архітэктуры, але ўраджаў вялікімі, як для Коўні, памерамі. Унутры палац быў багата аздоблены. Прыгожыя, драўляныя панелі, падлога з кафлянай узорчатай пліткі і шмат іншых упрыгожанняў якія за паўстагоддзя перажылі ўсе разбуральныя перыпетыі. Ні шпіталі расійцаў, ні сваболя французцаў, не здолелі пазбавіць яго ўсіх слядоў былой велічы. У гэтым палацы, хоць ён і шмат гадоў пуставаў і руйнаваўся да 1843 г., калі я яго бачыў, і да сённяшняга дня, калі гэты будынак спешна аднавілі ўнутры, мелася вялізная бальная зала, якую ў народзе называлі парцалёнавай. Яе сцены выкладзены квадратнай кафлянай пліткай белага колеру, пасаджанай на тынкоўку, з малюнкам блакітнага пейзажу на кожнай плітцы.

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша*

⁴⁰ Станіслаў Карвіцкі-Дунін герба Лебядзь, уладальнік Карпавіцаў у Жытомірскім павеце, быў сябрам патрыятычнага таварыства, памёр жаўнерам у Варонежы ў 1837 г. Меў дачок: Казіміру Златніцкую і Эвеліну Мадэйскую. Абодва іхнія мужы - маршалкі шляхты, Леанард Мадэйскі - кіеўскі маршалак.

5. Ці чулі вы, хоць бы дзеля жарту, што ёсць на свеце Езна? Але ж тут стаіць палац Антонія Паца, пісара ВКЛ, з-за Пацаў мы маем прымаўку: "Варты Пац палаца, а палац Паца"⁴¹.

Гэты сапраўдны гмах прыцягвае ўвагу не прыгажосцю пабудовы, не вытанчанасцю абрысаў, бо пабудаваны па-за стылямі, але сваёй велізарнасцю. Пажар, які адбыўся ў 1837 г. цалкам знішчыў рэзідэнцыю магната якая трыццаць гадоў да гэтага стаяла занябанай і напаўзакінутай. Пажар знішчыў увесь корпус палаца разам з яго аздобамі. З гэтага часу ён стаў падобны на руіны. Ацалелі толькі павільёны, два паверхі аднаго з іх сёння заселены. З гэтага павільёна бачны бліскучы крышталёвы возера, якое яшчэ нядаўна было багатае на смачную рыбу. Не бракуе пра гэты палац розных расказаў і баек.

Напрыклад, у першай гісторыі, пад якой прысягнулі б многія тутэйшыя жыхары і якая законна можа лічыцца галоўнай, раскажваецца, што калі Пац будаваў гмах, ён патаемна замураваў дзесьці ў ім сто тысяч дукатаў і перад смерцю раскажаў пра гэта спадчыннікам - каб пры ўпадку і збыднення фаміліі яны зламалі палац, выкарысталі грошы для падтрымкі сям'і і прывялі яе да новай славы.

Кажуць таксама, што гэты палац першапачаткова задумваўся як сапраўдны велізарны памераў каляндар. Меў 365 вокнаў з адным, так званым валовым вокам на высакосны год. Уваход у яго нібыта быў праз дванаццаць брам, а пяцьдзсят двое дзвярэй павінны былі спрыяць камфортнаму жыццю. Калі пачаць лічыць вокны, дык магчыма і можна налічыць іх неабходную колькасць, але дванаццаці брам няма і не было.

Ёсць яшчэ цалкам гістарычнае паданне, якое сведчыць пра сумную распуснасць нашых магнатаў, якіх не каралі закон і моц цвёрдай выканаўчай улады. Апавядаецца, што Пац спяшаўся будаваць свой палац, жадаў як мага хутчэй убачыць яго гатовым і таму паўсюдна шукаў рабочых. Праз Езну ў той час праходзіў Прэнскі гасцінец, адзін з галоўных у ВКЛ. І хцівы на рабочых Пац, які яшчэ быў ковенскім старастам, загадаў бязбожна, самавольна і злачынна лапаць падарожнікаў - купцоў, яўрэяў, сялян і нават бедную шляхту, якія ехалі гасцінцам. Закоўваць іх у кайданы і прымушаць не менш чым тры тыдні працаваць мулярамі, ці цягаць цэглу і жвір з цагельні як у фараонаў. Шмат пакутнікаў загінула з-за прыніжэння, адчаю і цяжкай працы. І таму ў народзе жыло павер'е, што душы гэтых ахвяр увесь час стогнуць у палацы.

І сапраўды, калідораў і праходаў тут было столькі, што пры найменшым ветры стаяў жудасны свіст і лямант, што і нарадзіла байкі.

Яшчэ ўсе мясцовыя раскажваюць, што Пац за булку

хлеба купіў у шляхціца з Шулянаў валоку сасновага лесу, які атрымаў назву Шулянскі бор.

Калі прысутнасць манарха ў дамах прыватных асоб робіць такія дамы гістарычнымі, дык палац у Езне можа ганарыцца двухразовым хуткацечным побытам цара Аляксандра I. [...]

6. Лісты павінны былі мець дату ўверсе і пачынацца са слоў: *"Найласкавейшы Ойча, Найасаблівейшы Дабрадзей"* і заканчвацца: *"Застаюся, з глыбокай пашанай, вашым самым ласкавым сынам і ніжэйшым слугой"*. Калі б, крыў Божа, у лістах гэтага не было, мой бацька, добра надраў бы мне вушы і вярнуў бы перапісаць лісты. Нягледзячы на тое, што гэта можа здавацца дзіўным і смешным, але ў ранейшыя часы пачатак і канец ліста меў вялікую вагу. Лічылася, што гжэчнасці тут ніколі не можа быць зашмат. І нават у наш час я быў сведкам спрэчак якія даходзілі ажно да ўзроўню міністра, аб тым, што трэба пісаць у канцы ліста.

Яшчэ ў маладосці адзін з маіх сяброў, закончыўшы ўніверсітэт у Вільні, паехаў за мяжу, каб прадстаўніца тагачаснаму куратару ўніверсітэта князю Адаму Чартарыскаму. Па сваім звычаі князь у Пулавах прыняў яго вельмі прыязна і пакінуў гасцяваць на тры тыдні. За гэты час аднойчы здарылася неяк так, што князь не меў пад рукой свайго сакратара, каб прадыхтаваць вельмі тэрміновы ліст у Варшаву. Ён запрасіў майго сябра ў свой кабінет і прадыхтаваў яму ліст. Але князь пачаў дапрацоўваць і ўвесь час змяняць ліст - то "застаюся з шацункам", то "з рэспектам і шацункам", то "з высокім шацункам", то "з вялікай павагай". Цэлую гадзіну ён не мог выбраць канец ліста, чым вельмі здзівіў свайго імправізаванага сакратара.

Юзаф Храпавіцкі, інстыгатар літоўскі, светлы і магутны чалавек, жыў у сваім віленскім доме і завозіў з віленскую спіжарню прадукты са сваіх блізкіх фальваркаў. Аканом адной з такіх гаспадарак у падобных выпадках заўсёды пісаў наступны радок: *"Пасылаю ЯВ пану столькі качак, столькі курэй, столькі індыкоў, з якімі застаюся найніжэйшым слугой ЯВ пана"*. Інстыгатора на пачатку гэта бавіла, але потым знудзіла. А паколькі раней гаспадары лічылі сябе абавязанымі цывілізаваць сваіх падданных, дык калі аканом з'явіўся ў Вільні, Храпавіцкік растлумачыў яму, што не трэба пісаць так смешна, не трэба заставацца яго найніжэйшым слугой разам з індыкамі. Прыняў да ўвагі і паправіўся. У наступным лісту напісаў: *"ЯВ пане, пасылаю для панскага стала шэсць пар індыкоў, дзесяць каплуноў і чатырох парасят. Яйкаў не дасылаю і без іх застаюся ЯВ пана найніжэйшым слугой"*.

⁴¹ Антоні Пац, пісар ВКЛ каля 1750 г., сын Кшыштафа Канстанты, полацкага кашталяна і Барбары з Агінскіх. У 1745 г. ажаніўся з Тэрэсай з Радзівілаў (у першым шлюбе жонка Юзафа Сцыпіёна, надворнага маршалка ВКЛ), дачкой Мікалая Фаўстына, навагрудскага ваяводы. Гэты шлюб прынёс яму значны пасаг і падтрымку двара. Памёр у 1774 г. Яго сын Міхал (1754-1800) ажаніўся з Людвікай з Тызенгаўзаў, дачкой Міхала. Сыну Людвіку (1778-1800) пакінуў вялікую маёмасць у даўгах і таму мусіў Езну і Галоўчын (у Аршанскім павеце) аддаць пад эксдывізію. Гл. пра Пацаў: Лаўрэш Леанід. Мясцічка Ражанка і касцёл у ім // Лідскі Летанісец. 2023. № 3(103). С. 47-55. - Л. Л.

7. Калі пакаленне, якое жыло перад ці адначасова з нашымі бацькамі, не заўсёды магло выканаць свае абавязкі, яны часам шукалі паратунку ў дасціпным жарце, а не ў юрыдычнай формуле са "Зводу законаў". Пішу гэта, бо хачу расказаць анекдот пра ваяводу Хамінскага⁴², які, нягледзячы на значныя даходы і добрую галаву, як турэцкі святы меў талент заўсёды не мець грошай! Відочна, увесь час ён мусіў шукаць пазыкі і меў вялікія даўгі. Паволі, вестка пра гэта разнеслася па ўсёй Літве, і яго крэдыторы ўстрыжваліся. Яны пачалі патрабаваць свае грошы і гэтым змудзілі ваяводу. Адночы шляхціц, які даверыў Хамінскаму добрую суму грошай, напалохаўся фінансавым станам ваяводы і вырашыў неадкладна спагнаць з яго свой доўг. У Хамінскага было шмат гасцей, калі яму паведамілі, што нейкі шляхціц хоча з ім паразмаўляць.

- Прасі яго сюды, - сказаў ваявода.

Шляхціц увайшоў і ваявода спытаў у яго:

- Што цікавага можаш сказаць?

Шляхціц паважліва, напугалася, каб не пачулі госці:

- Я прыйшоў прасіць ЯВ пана вярнуць мне мой невялікі капітал бо я знайшоў выгадны фальварак у арэнду.

- Што, што? - прамовіў ваявода, зрабіўшы выгляд, што не чуе і прыклаў вуха да вуснаў шляхціца.

- Прасіў бы ЯВ ваяводу вярнуць мне мае грошы.

Тады ваявода, нібы з агідай адступіў ад шляхціца, нахмурыўся і сказаў:

- Ах, пане, фу! У цябе з рота смярдзіць!

І са смехам адышоў ад яго. Шляхціц быў настолькі разгублены цалкам незаслужанай і выдуманай заўвагай, што пачырванеў і адразу ж выслізнуў з пакоя, сеў у воз і на цэлы год вызваліў ваяводу ад выплаты доўгу.

Хамінскі славіўся яшчэ тым, што кожны, каго да яго пасылалі з лістом, павінен быў тры - чатыры тыдні чакаць на кошце і выгодах ваяводы, першы чым ваявода адкажа нават на самае малое пытанне.

Раздзел 3

Малодосць аўтара. Пспехі ў жанчын. Тры пацалункі.

Пані стольнікава Яновічава, яе дом і акружэнне.

Тамаш Умястоўскі, старшыня Галоўнага віленскага суда. Пані Гарэцкая, віленская войска, яе дом і акружэнне. Пані Высагердава. Прыгожая Юлія

Вяртаюся да Новамейскага і чакаю, што пасля двух прыведзеных вышэй прыкладаў, ніхто мне не адмовіць - быў ён архідыяканам, біскупам і кардыналам усіх эгаістаў.

Але эгаізм гэтага чалавека быў асаблівага роду. Ён змалку прызвычаіўся гнуцца, шукаць абароны і дапамогі, меў за мэту жыцця трымацца за фартуну, а справай гонару усім дагадзіць і ўслужыць, прыкрываць свой эгаізм плашчом самаахвярнасці, шмат казаць пры цноты, выконваць кожную літару дамовы, прыкідвацца сапраўдным філантропам, ніколі нікога не крыўдзіць, ніколі ні дэманстраваць свае сапраўдныя мэты і такім чынам заўсёды падымацца ўверх.

Калі чалавек жыве ў грамадстве, ён не можа час ад часу не пакрыўдзіць свайго бліжняга. І калі ў Новамейскім сутыкаліся два супярэчлівых інтарэсы, ад яго можна было не чакаць дапамогі, ён тады, натуральна, лічыў за лепшае крыўдзіць слабейшага. Гэтак адбылося і са мной. Ён быў сябрам усіх, а гэта значыць - нікога. Бо немагчыма любіць увесь сусвет. А для яго галоўнай маніяй быў поспех, уздым, пыха. У выніку, ён нават няздольны быў зразумець, што такое сяброўства. Хаваючы свой сапраўдны твар, ён кожнаму казаў пра іншага, што той эгаіст, аднак калі на кожным кроку бачыць чалавечы эгаізм, дык сам напоўніў ім сваю душу, але тыя, хто яго слухаў, не разумелі гэтага. Палахлівы баязлівец па натуре, ён выдаваў сябе за спартанца. Але ён хаваўся, калі трэба было нечым трошкі ахвяраваць дзеля сябра. Было шмат людзей, якія разумелі, хто ён такі на самой справе, і адной з іх была мая маці.

Нарэшце, прыйшоў час і мне паказацца ў свеце. Мой бацька рабіў гэта па сваім разуменні - для стасункаў, сувязяў і далейшых перспектыв. А яшчэ яму хацелася пакаравацца сынам-няўломкам, паказваць жонку і сына было яго слабасцю. Са свайго боку я жадаў гэтага каб лепш пазнаёміцца за звычаямі свету, асвоіцца, выкарыстаць набытыя веды і свае таленты ў грамадскім жыцці. А яшчэ больш - каб хоць калі быць бліжэй да гэтых прыгожых і стройных жанчын, да гэтых маладых і ладных дзяўчат, якія вабілі маю душу і цела, распальвалі палымняныя фантазіі. Больш спрыяльных абставін, каб пусціцца ў хвалі жыцця, меў мала хто з маладых людзей. Маё імя было вядома ўжо ўсёй Вільні. Мяне запрашалі ў многія дамы. Так бывае заўсёды - тое, што людзі не шукаюць самі, заўсёды шукае іх саміх. Меліся і іншыя прычыны гэтага. Бо мяне бачылі толькі ў двух паважаных дамах сябровак майго бацькі: пані стольнікавай Яновічавай⁴³ і пані войскай Гарэцкай. Паважаная і любімая ўсімі дачка пані Гарэцкай - Высагердава, сяброўка майго бацькі, таксама была вельмі ласкавая са мной.

(Працяг у наступным нумары.)

⁴² Франц Ксаверы Хамінскі, мсціслаўскі ваявода з 1788 г., пасол на чатырохгадовы сойм, маршалак сойма ў 1784 г. Паэт і пісьменнік, давераны сябра гетмана Агінскага. Не прыняў таргавічан і быў сасланы. Вярнуў з ссылак Паўлам І.

⁴³ Брыгіда Яновічава, стольнікава, дачка Юзафа Кашыца, смаленскага чашніка, чашніка чуднянскага ў 1753 г., пяцігорскага паручніка ў 1763 г., пасла ад Інфлянтаў у 1763 г., уладальніка маёнткаў у Мсціслаўскім і Наваградскім ваяводствах і Евы з Багдановічаў. Жонка Марціна Яновіча, вількамірскага стольніка ў 1790 г.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Агульнавядомай з'яўлялася празмерная і большая, чым патрабуе старая традыцыя, суровасць майго бацькі, а таксама тая пакора, з якой я яе зносіў. Як студэнт медыцынскага факультэта ўніверсітэта я быў вядомы сваёй стараннасцю і пільнасцю да навук. Я заўсёды з павагай ставіўся да старых, каб нечаму ад іх навучыцца, і таму шмат старцаў былі адданыя мне душой і сэрцам і вельмі добра казалі пра мяне. Малады ж, не бачылі мяне ў сваім модным коле і тым самым не лічылі мяне канкурэнтам у салонах, якія наведвалі і не думалі калі-небудзь мяне там убачыць. Таму яны не мелі да мяне зайздрасці і ставіліся нават паблагліва. Таксама цікаўнасць да мяне ўзбудзіла прывязанасць панны красуні Веранікі Сакенаўны, якая з'явілася без папярэдняга знаёмства і толькі з-за ўзаемных позіркаў праз акно, пра гэта яна расказала свайму крэўнаму, шануўнаму Ігнацыю Ляхніцкаму, а ён гэты сакрэт разнёс па ўсім горадзе. Таксама і геніяльны, шануўны і высакародны аматар ўсяго прыгожага і добрага, доктар Юзаф Франк⁴³, які больш за 20 гадоў штодзень наведваў розныя дамы, лекар, які сваім прыходам заўсёды ўзбуджаў надзею у хворых, расказаў усёй Літве пра маю вялікую пільнасць і дакладнасць вока і пра тое, што я хутка стану мясцовым Бюфонам ці Рэмюрам. Пачцівы немец думаў, што я ўсё сваё жыццё па-нямецку закапаю ў навуку! А я і тады, і сёння нічога так у сваёй душы не баюся, як быць літаратарам ці вучоным! Сама арыгінальнасць майго прысвячэння медыцыне, выклікала цікавасць жанчын, якія задаюць тон у салонах. Бо нармальным лічылася, каб малады 19-ці гадовы юнак быў пад пазногцем мезенца ножкі маладой дзяўчыны ці жанчыны. І таму "старыя кунтушы" і нават не "кунтушы" здзіўлена ціскалі плячамі і не разумелі, як я мог на гэта адважыцца. Памятаю, стары Залескі, стараста швянтоўскі і сябар майго бацькі, якога немагчыма было здзівіць нечым, бо ён быў юрыстам, тым не менш, у пакоі сваіх сыноў са здзіўленнем сказаў мне: "Як гэта можа быць, каб я, кармазынавы шляхціц ды вывучыў медыцыну?" Такія былі забабоны таго часу! Забабоны ўжо канаючай фалангі старых шляхціцаў канца папярэдняга стагоддзя. Лекарарам гэтыя Мосьці дабрадзёі маглі ўявіць толькі француза, немца, італьянца ці венгра, г. з. усіх тых, хто не мог атрымаць шляхецтва. Гэты забабон жыў і сёння, бо я не

Apolinary Morawski.

Бацька аўтара Апалінары Мараўскі

чуў, каб мой прыклад меў паслядоўнікаў⁴⁴.

Павінен сказаць, што ў маёй маладосці моцна дапамагала тое, што мяне звалі "прыгожым Мараўскім". Насамрэч гэта быў прыдомак да прозвішча майго бацькі Апалінарыя, які сапраўды быў прыгожым чалавекам. Мой бацька з маці, ці таму, што хацелі каб я быў больш прыгожым, ці каб падрапаць мне нервы, ці і сапраўды мой твар і постаць былі ім не даспадобы, але па некалькі разоў на дзень казалі мне, каб я быў удзячны за тое, што Бог даў мне, як казаў мой бацька, добры рэкамендацыйны ліст у жыццё, але да сапраўднай прыгажосці мне далёка. Я потым усё думаў, чухаў патыліцу, бо не разумеў, чаго яны ад мяне хацелі. Мушу шчыра, як на святой споведзі, прызнацца, што я праз навуку, выхаванне і па прыкладзе

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша*

⁴³ Юзаф Франк (1771-1842), доктар медыцыны, прафесар, сын прафесара і бацька слыннага лекара Яна Пятра Франка, Пакінуў цікавыя успаміны.

⁴⁴ Лічылася, што шляхціц не можа працаваць "локцем, квартай і доктарам", г. з. гандляваць, быць шынкараром і лекарам - Л. Л.

Marjanna Apolinarowa Morawska.

**Маці аўтара Мар'яна Аполінарыева Мараўская з
Сямашкаў**

бацькоўскай хаты прызвачайўся пакланяцца ўсяму прыгожаму і ўзвышанаму і таму, далібог, не знаходзіў у форме свайго твару нейкія перавагі ці недахопы і ніколі не пераймаўся з-за гэтага. Але, як я цяпер здагадваюся, павінна было нешта быць у маім твары, постаці, складзе ці жэстах, рухах ці выразях фізіяноміі, бо са мной увесь час здараліся падзеі, якія маглі б сапсаваць менш сціплага хлопца. Праз шмат гадоў, калі я ўжо стаў дарослым мужчынам, меў высакароднага і пачцівага сябра Канстанты князя Гейдрайца⁴⁵, сына рыцара, які ў паўстанні Касцюшкі паказаў выключную мужнасць і таму да яго добра потым ставіўся і меў вялікую пашану імператар французай. Неяк у Пецябургу Гейдрайц знаходзіўся разам са мной у доме адной шанойнай і высакароднай пані. Падчас размовы, некалькі непрыгожых жанчын казалі пра сябе: "Была я тады маладая і прыгожая", тады Канстанты, павярнуўся да мяне і ціха па-польску сказаў: "Мой Мараўскі, растлумач мне, дзе тады былі брыдка, бо кожная кажа пра сябе, што была красуняй у маладосці?". Я адказаў: "Не здзіўляйцеся, калі-небудзь тое самае і мы пра сябе скажам". На што ён мне прамовіў: "Ну, калі так, дык добра. І калі ты так скажаш пра сябе, дык не будзе вялікага граху. Ніколі ў жыцці я не бачыў такога прыгожага хлопца, якім ты быў у 1820-м годзе, калі мы пазнаёміліся ў Жмудзі". Пра густы не спрачаюцца. Мужчына, які лічыць каш-

тоўнасцю свае аблічча - блазан. Калі ён па-сапраўднаму прыгожы, людзі будуць дараваць яму прыгажосць але цаніць толькі за гэта будуць мала. Але і жанчыны рэдка калі ловаць толькі сваёй прыгажосцю і таму непрыгожыя часцей абуджаюць моцныя жарсці, чым прыгожыя. Аднак калі Бог камусьці даў ўсё ў меру і ён умеє з прыстойнай годнасцю паказаць свой "рэкамендацыйны ліст" людзям, калі рысы і постаць яго ажыўлены адкрытай і сумленнай душой, тады, нягледзячы ні на якія іншыя якасці, чакае яго поспех у свеце. Я згадваю ўсё гэта, бо хачу трохі нагадаць пра глупствы маёй маладосці і вяртаюся да падзей, якія выклікалі маю ўвагу. Распавяду я тры гісторыі ў розных стылях.

Неяк удзень я наведаў пані Яновічаву, стольнікаву нейкай літоўскай зямлі, забыўся ўжо, якой. Адным словам, я быў у пані стольнікавай, сяброўкі майго бацькі, высакароднай, усімі шанаванай дзевяностагадовай жанчыны. Мой бацька строга загадаў наведваць яе хаця б раз у месяц. У той раз здарылася так, што ў яе нікога не было, хоць яе салон заўсёды поўны ўдзень. Каля стагадовай жанчыны, нягледзячы на яе лагоднасць, сямнаццацігадоваму хлопцу стала неяк нудна і маркотна. Усё, пра што я думаў - каб неяк прыгожа выслізнуць, выканаўшы такім чынам, загад бацькі. Бабуля ж, якая не прызвычалася да самоты, радавалася, што перад ёй сядзіць такі шпак, як я, і хацела пацешыць мяне тысячай маленькіх плётак. Гэткая тайная дыпламатычная вайна паміж намі ішла ўжо паўгадзіны, калі, на маё шчасце, мы абодва пачулі грукат карэты каля брамы. Нехта прыехаў. Скарыстаўшы момант, з капелюшом у руцэ я пайшоў па паркеце, бо меў ужо права на гэту фамільярнасць з капелюшом у пані стольнікавай. Развітаўся са старой дамай. Пані стольнікава жыла ва ўласным доме на вуліцы Замкавай і ўладкавала яго па ўсіх правілах сучаснага камфорту. Сені ніжнія, сені верхнія і сходы ацяпляліся, што ў той час мелася толькі ў адным доме. Вільня ў гэтым сэнсе была і застаецца вельмі несучаснай. Рэчаў і сапраўдных выгод мала. А адвечная Коўня і зараз не мае перадпакояў. Госць вымушаны паліто ці каштоўнае футра пакінуць на сходах, якіх ніхто не пільнуе, альбо цягнуць за сабой лакея. Праўда, у Коўні ўжо гадоў з дваццаць ніхто не чуў пра злодзеяў. Пачулі пра іх толькі зараз, калі ўвялі паліцыю. Але пойдзем далей. Выйшаўшы з перадпакоя пані стольнікавай, сустрэў лакея ў галунках і абмінуў яго. На сходах было цёмна і таму схадзіў павольна, калі ў далніх сенях убачыў дзвюх дам. Гэта была княгіня ... і сваячка пані маршалковай ..., абедзвух я раней толькі бачыў здалёк. Сустрэў іх на прыгожай імшы ў кс. дамініканаў па пятніцах і нядзелях, куды прыходзілі ўсе элеганныя жанчыны вышэйшага свету, каб паслухаць славу тага дамініканскага прапаведніка Фалькоўскага⁴⁶ і

⁴⁵ Канстанты кн. Гейдрайц быў сакратаром Сакратарыяту Польскага каралеўства ў Пецябургу.

⁴⁶ Ксёндз Якуб Фалькоўскі, дамініканін, прамоўца (1778-1836), вучыўся ў Віленскім універсітэце ў 1803-1906 гг., настаўнік павятовай школы ў Наваградку, у 1820-1829 гг. - прыёр кляштару св. Якуба на Луцішках у Вільні, у 1829-1832 гг. - прыёр у Дзярэчыне. Яго казанні выдаваліся асобнымі кнігамі.

куды сам чорт нас зацягнуў у вольныя ад заняткаў хвіліны. Дык вось, калі я параўняўся з гэтымі дамамі на сходах, княгіня, тады яшчэ маладая, свежая і прыгожая, зірнула на мяне нейкім дзіўным позіркам, робячы выгляд, што не ведае, дзе яна знаходзіцца і не ведае гэтага дома, у якім рэгулярна бывае па два разы на тыдзень. Спыніла мяне пытаннем: "Ці тут жыве пані стольнікава?" З глыбокім паклонам я адказаў, што тут.

Тады княгіня раптам азірнулася, убачыла, што навокал і ўверсе нікога няма, хутка схапіла мяне за шыю і пацалавала спачатку ў абедзве шчакі, а потым у вусны, але так, што маі вусны наведла палова яе каралавага язычка. Тым часам маршалкова няспешна падымалася па сходах. Усе заняло секунду. Я разгубіўся і стаяў чырвоны па вушы, як бурак, а княгіня тым часам, звярнулася да сваёй спадарожніцы і як ні ў чым не была, без найменшай збянтэжанасці, сказала: "Праўда, што ён прыгожы як анёл?". Успамінаючы гэта, я не раз казаў сам сабе: "Ах, калі б маладосць ведала, а старасць магла". Спаткаў яе гадоў праз пятнаццаць у іншым краі, мы былі ўжо цалкам іншымі, і гульня была не вартая свечак.

Можа не будзе лічыцца вялікім грахам расказаць трохі пра пані стольнікаву, гэта магло б даць нейкае ўяўленне пра нашы старыя часы.

З дому Кашыцаў, заможная, яна выйшла замуж за багатага старога юрыста. Казалі плётку, што стары пан стольнік, аматар рымскага зводу законаў, з-за цяжкага целаскладу, пакінуў сваю жонку цалкам нявіннай і ў такім стане яна пражыла да 100 гадоў. Па звычаях нашых бацькоў, стольнік перапісаў на яе сваю маёмасць на пажыццёвае ўладанне і хутка памёр, а пані засталася ўладальніцай значанага маёнтка і вялікай сумы грошай. Яна пакінула свае капіталы ў надзейных руках, прыгожа ўладкавала свой дом у Вільні і пражыла ў ім 70 гадоў.

Дзякуючы сваім паводзінам, асцярожнасці ў размовах, ветлівасці, гасціннасці і сямейным стасункам, яна была вартая самай найвышэйшай павагі. Гэтыя ж якасці мелі ўсе пакаленні, з якімі яна пражыла свой век. Самыя старыя людзі XVIII ст., з якімі я размаўляў пра яе, не маглі ні ў чым яе папракнуць. Мне і іншым пані стольнікава казалі, што ніхто і ніколі яе не кахаў і яна сама ніколі ў жыцці нікога не кахала. Няма чаму зайздросціць, але ўсё роўна гэта незвычайна! Яна была даволі высокая, худая, як чапля, і нават худзейшая за чаплю, не ведаю, ці важыла яна хоць з пуд, да таго ж па старадаўняй модзе насіла

боты на абцасах, што рабіла яе яшчэ больш высокай. Уся яе гасцёўня была напоўнена злымі як змеі і вельмі надакучлівымі папугаямі, якія размаўлялі, лаяліся, крычалі. Яна трымала заўсёды адкрыты стол для сваякоў, знаёмых і сяброў. Дастаткова было зайсці да яе каля поўдня, каб знайсці тут смачны абед (Д 8). Усе самыя свецкія асобы Літвы пасля прыезду ў Вільню, абавязкова мусілі быць ў яе. Нават самыя выдатныя нашы афіцэры, якія гналі казакаў і авангардам увайшлі ў Вільню, спынялі коней перад яе балконам, выклікалі яе на ганак, першымі павіталіся з ёй і выказвалі надзею на адраджэнне радзімы⁴⁷. Усе гэта адбывалася не таму, што яна калі-небудзь, каму-небудзь у чымсьці дапамагла - яна ніколі гэтага не рабіла, а таму, што гэткай была паўвекавая, перанятая ад бацькоў, мода і звычаі. І мой бацька, чалавек старой школы, нягледзячы на засвоеную ім новую цывілізацыю, быў поўны старых забабонаў у стасунках і звязях, і таму загадаў мне бываць у пані стольнікавай. Тут я пастаянна сустракаў Радзівілаў, Тызенгаўзаў, Храптовічаў, Вайсэнофаў, Плятэрў, Ельскіх, Пшадзецкіх, Тышкевічаў, Вайніловічаў і іншых. Дзіўна, але за столькі гадоў ніхто і ніколі не чуў, каб пані стольнікава дала каму-небудзь грошы ці падтрымала каго. З яе размоў было зразумела, што беднасць яе не датычыць і яна нават не разумее, "як можна быць беднай". Ці гэта была сціпласцю з ўтойваннем сваіх дабрадзействаў, ці толькі самалюбствам стогадовай бабулі - зараз пра гэта толькі адзін Бог ведае. Не цікавіла яе нішто на свеце акрамя хваробы і смерці яе старых сябровак, якія натуральна, даўно ўжо ўсе сышлі са сцэны, на якой яна адна грала да 100 гадоў. Адзінай яе жарсцю былі карты, у якія яна добра гуляла. Казалі, што ў лепшыя часы, бадай што, рэдкім быў той вечар, калі бабуля не клала ў кішэню 100 дукатаў, якія заўсёды насіла пад старасвецкай сукенкай. Калі трэба было адтуль нешта дастаць, яна пры ўсіх задзірала сукню, як быццам мела што паказаць, і гэтым вельмі здзіўляла моладзь. Мабыць гэтакімі былі старыя норавы, бо і мая бабуля рабіла акурат тое самае, і графіня Сцыпіён⁴⁸, сястра слаўнага міністра, князя Ксаверыя Любецкага, да сваёй смерці ў 1847 г. рабіла тое самае, хоць ёй і не бракавала ні нашага, ні міжнароднага велікавецкага выхавання, бо штогод яна па 6 месяцаў праводзіла ў Парыжы.

А стольнікава любіла карты і гуляла кожны вечар. Добра было, калі яна выйгрывала, але трэба было яе бачыць, калі справа даходзіла да проигрышу. Акрамя

⁴⁷ Рускі гісторык Джывілегаў пісаў: "Першым палком арміі Напалеона, які ўступіў у сталіцу Літвы, быў восьмы полк польскай кавалерыі Дамініка Радзівіла. Гэта была адна з урачыстых хвілін у жыцці Вільні, і разам з тым гэта быў тонкі тактычны прыём з боку Напалеона, які не рабіў ніякіх абяцанняў у дачыненні Літвы, але як бы справай сведчыў аб будучыні, пасылаючы вызваляць горад ад рускага валадарства нашчадка літоўскіх князёў. У Панарах Напалеона сустрэла дэпутацыя мясцовых грамадзян з ключамі ад горада". - цыт па: Джывелегов А. К. Вторжение. План Наполеона // Отечественная война и Русское общество. Т. III. Москва, 1911. 147-148. - Л. Л.

⁴⁸ З Любецкіх Тарэза Сцыпіён, дачка кс. Францішка Ксаверыя Любецкага, пінскага кашталяна і Генавэфы з Алізараў, родная сястра кс. Францішка Ксаверыя Любецкага, міністра скарбу Польскага каралеўства. Жонка Юзафа Сцыпіёна дэль Кампа, лідскага старасты. Яе дачка Марыя ў 1807 г. ва ўзросце 14 гадоў выйшла замуж за свайго дзядзьку. Тарэза Сцыпіён, была адначасова сястра і цешча і мела вялікі ўплыў на міністра.

змяніўшагася выразу твару, яна адразу ж пачынала цікавіцца сваім капотам і парыком. Увесь час папраўляла іх і круціла то ў адзін, то ў другі бок, заканчвалася гэта тым, што і тое і другое зусім спаўзала. Для нас, маладых людзей, гэта было дзіўнае і смешнае відовішча. У мой час каля стольнікавай звычайна сядзела яе сястра панна Тэля, 70-ці гадовая жанчына з адвіслай губой. Гэтая панна ўвесь свой пасаг, некалькі сотняў тысяч, прайграла ў карты і потым, калі ўсё ж не знайшла мужа, схавалася ў Святаміхальскіх ці Зарэчных сясцёр (законніц кляштара бенедыктынак) і па вечарах пацірала рукі, калі радавалася картачным перамогам. Казалі, што з кожнага выйгрышу стольнікавай, які дукат клаўся і ў яе кішэню, і таму яна радавалася выйгрышам сястры.

У доме стольнікавай апрача вялікіх паноў я пазнаёміўся з двума знакамітымі і паважанымі лекарамі: яўрэем Лібаўшчыцам ці Ляйбошыцам, як яго звычайна называлі ў народзе, тады ён быў ужо сляпым але геніяльным і па-сапраўднаму ўнікальным чалавекам з асаблівым лекарскім нюхам, звалі яго "Яўрэўскім Богам", і Баранкевічам⁴⁹, недасведчаным лекарам, які славіўся тым, што сваёй практыкай купіў маёнтак, а яшчэ тым, што немцы за мяжой называлі яго не Баранкевіч а "барон фон Кевіч".

Заўсёды я бачыў там вельмі папулярнага, паважанага і агульна шанаванага чыноўніка і заможнага абшарніка, старшыню Галоўнага віленскага суда Умястоўскага⁵⁰, якога, здаецца, звалі Тамаш. Не было ў Літве аніводнай важнай справы, якая б не прайшла праз яго рукі. Тады ён быў ужо даволі стары, апраўнаўся па-мясцоваму, і я ніколі не бачыў больш худага і сухога чалавека такога вялікага росту. Мой бацька, які здаўна меў з ім сяброўскія стасункі, казаў, што той заўсёды носіць бялізну з фланелі і на ваце, каб захаваць здароўе і каб хоць нешта ўсё ж мелася на целе, бо анікому нават і думка не магла ў галаву прыйсці, што Умястоўскі калі-небудзь мог мець страўнік і кішкі. Дык калі праўда, што ён яшчэ і ватай быў напханы, дык, пэўна, і сам Вальтэр, незвычайная худзізна якога ўвайшла ў прыказкі, усяроўна ў параўнанні з ім выглядаў бы, як тоўсты бернардын. Але калі з-за нейкага капрызну натура звяла аб'ём яго цела амаль што да нуля, дык ва ўзнагароду за гэта яна дала яму надзвычай магутны нос, які завяршаўся вялізнай цёмна-сіняй слівай, што заўсёды прыцягвала мае цікаўныя позіркi. Сорамна сказаць, але твар яго быў не для партрэта. Такім быў Умястоўскі, апыкун асірацелаі Літвы! Не было тастаменту, на якім не мелася яго прозвішча. Пастаянная ўпартая праца, вялікія таленты, добрае веданне законаў і поўнае халаднакроўе

далі яму гэтую слаўную перавагу над іншымі, і паколькі ён прайшоў шлях ад беднага шляхціца, як сам называў сябе, да багатага чалавека, нізкая зайздрасць выдумляла несправядлівыя абвінавачванні супраць яго - нібы гэты вялікі чалавек нажыў свае грошы за кошт даручаных яго апецы сірот! Аднак ніхто ніколі на яго не скардзіўся. Наадварот, шматлікія маладыя людзі, якія выходзілі з пад яго апекі, шанавалі яго за бацьку. За тыя 6 - 7 гадоў, калі я яго пастаянна бачыў, ён заўсёды быў апраўны ў адно і тое ж - адзін і той жа зялёны суконны кунтуш і пацёрты слупкі пояс. Усё жыццё ён вызначаўся вялікай сціпласцю і пагардай да камфорту. Адзінай раскошай, якую ён палюбіў на старасці гадоў, былі два прыгожых коні-таранты і карэта, якая адпавядала ім па элегантнасці. Не дзіва, што доўга пражыўшы і мала патраціўшы, ён столькі назапасіў. Зведаўшы ўсё на свеце, меў своеасаблівую прымаўку, якую вельмі часта паўтараў, асабліва ў размовах пра справы: "Будзьце з людзьмі злымі". З выхаванасці ўстрымаюся, каб два разы не паўтарыць яго праўду! І за некалькі гадоў да смерці ён яшчэ мацней павінен быў упэўніцца ў сваёй прыказцы. Нежанаты, пазбягаў зайздросных разоў і плёткаў, неаднаразова за свае грошы купляў маёмасць для бедных, але па-панску выхаваных на яго грошы плямёнікаў, якім і так пакінуў бы ўсё пасля смерці. І тыя, з удзячнасці, як толькі дасягнулі пэўнага ўзросту, праз суд, бессаромна забралі яго маёнткі. І калі б ён не меў іншых сродкаў, абавязкова пакінулі б старога на бруку! Гэта былі сапраўдныя дзеткі XIX стагоддзя! Умястоўскі, хоць і стары юрыст які ўсе зубы з'еў над статутамі, як чалавек старых каштоўнасцей, не мог сабе нават падумаць, што можа так быць.

Я апускаю анекдоты пра пані стольнікаву ў гадзіну яе смерці, бо, нягледзячы на 100 гадоў, паміраць ёй усё ж трэба было. Яны з'яўляюцца сямейнымі сакрэтамі. Але паколькі за столькі гадоў яе ніхто не бачыў у споведзі, бо, напэўна, спавядалася яна дома, людзі лічылі яе атэісткай, з душой, адданай д'яблу. Яна баялася памерці, а такія старыя заўсёды маюць "рагату" душу. У апошнія хвіліны ёй сапраўды здавалася, што бачыць перад сабой д'ябла і што ён хоча яе скрасці. Сябры, якія яе атачалі і асабліва мая маці, якая наадварот, да самай сваёй смерці славілася святой жанчынай, чулі, як стольнікава ўвесь час прасіла паратунку ад д'ябла, які апанаваў яе. Гэта былі ілюзіі ўзросту і хвароба скажоных пачуццяў. Безумоўна, стольнікава ні сваімі словамі, ні дзеяннямі, не магла нікому даць права думаць, што яна атэістка.

(Працяг у наступным нумары.)

⁴⁹ Мацей Баранкевіч, доктар медыцыны, хірург, лекар шпіталя св. Якуба ў Вільні, памёр у 1829 г.

⁵⁰ Тамаш Умястоўскі, рэгент земскі лідскі, потым ашмянскі, рэгент Галоўнага Трыбунала, з 1792 г. земскі ашмянскі суддзя, потым старшыня Галоўных літоўскіх судаў. Працавіты і вельмі здольны, выдаў агульна ўжываны "Працэс Літоўскі". Пры падтрымцы літоўскага пісара Сулістроўскага ад Казіміра Сапегі, генерала літ. артылерыі, удзяржавіў Геранёны і Ліпнішкі, у 1784 г. купіў Бердаўшчыну на Ашмяншчыне. У 1794 г. быў членам Найвышэйшай рады ВКЛ, пасля ўпадку паўстання эміграваў і перадаў маёнтак брату Якубу. У 1796 г. купіў для яго і другога брата Марціна Клевіцы. Сярод іншых маёнткаў, потым набыў Суботнікі з Жамаслаўлем, якія пасля яго смерці ў 1822 г. перайшлі да сыноў Якуба: Антона, Людвіка і Казіміра.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Магчыма, самым смешным з ёй быў наступны выпадак, які я магу сёння згадаць. Стольнікава вельмі клапацілася пра сваё здароўе, і таму за ёй рэгулярна наглядалі лепшыя і дарагія лекары. Дзякуючы іх старанням, пры нармальным стане здароўя, а 9-й гадзіне яе страўнік заўсёды адчыняўся. Для гэтага ёй у ложка прыносілі спецыяльна прыгатаваны парцелянавы посуд, у які яна апаражнялася сядзячы пад коўдрай на ложку. Яна ніколі не прымала візіты да абеду, і ўся яе шматлікая хатняя прыслуга разыходзілася па горадзе і рынках, не пільнавала дом. Неяк, як на ліха, у Вільню прыехаў правінцыял айцоў бернардынаў, паважаны стары, які, аднак, не ведаў свецкіх кодэксаў, але захацеў асабіста пакланіцца такой высакароднай пані. Ён прыйшоў як раз у тую кананічную і ціхую гадзіну, калі стольнікава, худая і лёгка, як пёрка, сядзела на сваім парцелянавым троне. Не знайшоўшы слуг у перадпакоі, ён пайшоў далей і далей, покуль нарэшце не дабраўся да спальні. Можна ўявіць жах, сорам і збянтэжанасць стольнікавай. Правінцыял, аднак, ні аб чым не здагадаўся і што яшчэ лепш, нічога не знохаў. Ён і сапраўды нічога не зразумеў, бо каля трох чвэрцяў гадзіны сядзеў каля яе ложка ў фатэлі, а стольнікава акурат столькі ж часу сядзела на парцеляне і мусіла падтрымліваць з ім свецкую размову. І толькі, калі пачцівы ксянжыска сыхodziў, ён выказаў здзіўленне, што, стольнікава чамусьці сёння выглядала вышэйшай, чым звычайна.

Заканчваючы гэтае апавяданне, я павінен дадаць - тое, што я сказаў пры стольнікаву і яе дом, адпавядае таму, што я бачыў на свае вочы, калі ёй было каля 100 гадоў. І калі я згадаў пра яе тагачасную абыхавасць да чужой бяды і адмову ад якой-небудзь пратэкцыі, дык такая холаднасць магла быць вынікам не толькі ўзросту, але і пакутлівых перажыванняў за свой доўгі век. Раней усё было не так! Яе сябры ведалі, што падчас касцюшкаўскай эміграцыі многія з першых літоўскіх паноў, пакідаючы радзіму, перадавалі ёй без найменшых пісьмовых дакументаў вялізныя сумы гатоўкай і значныя каштоўнасці ў кляйнотах. І ўсё гэта яна аддала ім пасля вяртання на радзіму. А поўнае павагі сяброўства, якое мелі да яе

Dr. Stanisław Morawski.

Станіслаў Мараўскі

Рапнін⁵¹, Булгакаў, Фрэзель, Мёнш (Д 9) і Галіцын⁵², дазваляла разарваць ланцугі шматлікіх вязняў, якіх яна вярнула з глыбін Сібіры.

Старая пані Гарэцкая⁵³ з дому Рэўтаў, віленская войска, удава высакароднага, знакамітага і шанаванага ўсімі мужа, славілася сваім непахісным патрыятызмам. У 1792 г. і потым, маючы яшчэ малых сыноў, на руках выносіла іх на двор, хоць яны былі ўжо цяжкія, і плаціла па рублю маскоўскім жаўнерам, каб дзеці білі іх у твар. І падчас гэтага яна крычала сынам у вушы: "Бі маскаля, бі маскаля". Пані Гарэцкая мела тады пры сабе двух сыноў: Антонія - жаўнера Напалеона, мілага і сумленнага, умелага байкапісца і паэта поўнага дзіўнай прастаты⁵⁴, і

¹ Morawski Stanisław. Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша*

⁵¹ Мікалай Рапнін, з 30.10.1794 г. па 26.11.1798 г. віленскі генерал-губернатар.

⁵² Якуб Булгакаў, амбасадар Кацярыны II у Варшаве з 1797 па 1799 гг., Іван Фрэзель, віца-губернатар з 1798 па 1802 гг., Мёнш, Галіцын - віленскія губернатары.

⁵³ Ганна Гарэцкая з Рэўтаў, жонка Валенты, віленскага войскага, патрыёта і дзеяча 1794 г. Мела з ім 3 дачкі і 2 сына: Антонія, вядомага паэта-байкапісца і Раймунда Юзафа.

⁵⁴ Пра яго гл.: Лаўрэш Леанід. Антоні Гарэцкі - забыты паэт // Ад Лідскіх муроў. 2011. №7. Ліда, С. 194-200.

другога - Юзафа, таксама вядомага чалавека, але толькі як шулера, хоць ён таксама з гонарам служыў у нашым войску. Юзаф быў імпульсіўны, ганарлівы, непрыемны, але падобны на сваю маці, і яна прыкіпела да яго ўсім сэрцам. А быў гэтага не варты. Гэты Юзаф, прайграўся да кашулі і з распачы шчасліва ўтапіўся ва ўласным маёнтку. Малодшы Антоні, з тварам брыдкай, як смяротны грэх, быў пры гэтым наймілейшым чалавекам - гледзячы сам на сябе ў люстэрка называў сябе "чыстым жыдком". Антоні ажаніўся з рафаэлевой Мадоннай, з паннай анёльскай знешнасці Веранікай з Эйдзятковічаў і ў 1831 г. эміграваў у Францыю.

Дом пані Гарэцкай быў адным з самых паважаных у Вільні. Дом са старымі традыцыямі, з якім не маглі зраўняцца тагачасныя навамодныя сфранцузжаныя дамы іншых панюў. Я буду імкнуцца не часта згадваць такія дамы, бо іх і сёння ўсюды багата. Але дом Гарэцкай вылучаўся найвялікшай высакароднасцю і ветлівасцю, асаблівай прыгажосцю дам, якія там бывалі, і поўным выдаленнем адтуль "сваяцкага" элементу з асаблівым "куншутовым" водарам. Нягледзячы на тое, што абодва сыны добра на грошы "ашчыпалі" сваю маці, да таго ж яна не раз сплывала іх даўгі, гэтая разумная жанчына змагла эканоміць некалькі сотняў тысяч, чаго хапала для раскошнага жыцця ў тагачаснай Вільні. Яе дачка Высагердава не была прыгожай. Чорная і худая, знешнасцю не кідалася ў вочы, але і брыдкай не была. Яна была выбітнай асобай, вельмі ветлівай, мілай, прыемнай, з добрым гумарам, начытанай і добра прынятай ва ўсіх еўрапейскіх дварах. Мела больш за прыгажосць - была прыемнай і добрай. Мела багацце. У яе доме, асобным ад матчынага, маладыя людзі, прытрымліваючыся старых правіл, вельмі шляхетна і прыгожа бавілі час - у яе доме сумленна злучаліся старыя і новыя звычаі. Маладзён лічыў за гонар быць прынятым у яе, аднак колькасць прынятых была невялікай. Размаўлялі наперамен па-польску і па-французску, не звяртаючы на гэта асаблівай увагі, у той час, калі ў пані Гарэцкай, канешне ж, панавала польская мова, а хто пачынаў французіць з дамамі, таго там лічылі толькі за блазна. Усе, хто ў яе бываў, ведалі мовы, але мусілі прыстасоўвацца да нораў старасвецкай матроны. І маці і дачка мелі рацыю, і ў іх абедвух нам было вельмі прыемна. Іх дамы сардэчна шанавалі і любілі. Сярод моладзі вышэйшага саслоўя нават ўвайшло ў моду захацца ва ўдаву Высагердаву. Воляй-няволяй, трэба было гэтага прытрымлівацца і цяжка ўздыхаць, інакш цябе маглі абазваць словам з чатырох літар. Але яна, лагодная і мілая жанчына, ні ў кога з нас, блазнаў, не была закаханая,

не мела ніякага какетства і нават не ведала, што яна ў нас у такой вялікай пашане. Выдадзеная прымусам замуж сваёй самавольнай маці, яна закахалася толькі пасля таго, як аўдавала. Адзіным чалавекам, які натхніў яе на такія моцны запал і за якога яна хутчэй за ўсё пайшла б замуж, быў слаўны Казятулскі⁵⁵, палкоўнік, рыцар і гонар нашай зброі і войска. Іспанская куля пад Сарагосай на палову абрэзала яго плюмаж і менавіта такім малююць яго на гістарычных карцінах. Але пасля таго як Казятулскі страціў розум у Дрэздане, небарачка Высагердава замкнулася ў жалобе свайго сэрца і толькі ў 1829 г., ужо старой, зрабіла глупства. Закахалася ў пляменніка сваёй сястры Людвіка Замбрыцкага, прыгожага, як анёл, хлопца, які потым мусіў эміграваць у Францыю і там памёр ад сухотаў. З дазволу папы, яна, у два разы за яго старэйшая, выйшла замуж за Людвіка. А ён, пэўна, палічыў за лепшае пайсці ў паўстанне, чым жыць у абдымках ужо старой для яго жанчыны.

Яе маці Гарэцкая мела тады ўжо больш за 60 гадоў, была чорная, як вугаль і сухая, як мумія. Казалі, што некалі яна была прыгожай, але, мусіць, гэта было вельмі даўно. Калі мы пазнаёміліся, у яе ўжо былі паралізаваныя ногі і ўвесь час яна ці ляжала ў ложку, ці яе вазілі ў механічным крэсле. Мела суровы і пагрозлівы твар, і калі бацька прадставіў мяне ёй і я зірнуў на яе, у мяне ажно здрыгануліся лыткі. Але д'ябал не заўсёды такі страшны, як яго малююць.

Адметным было тое, што яна ўвесь час пісала лісты ўсяму свету і ніколі не магла дапісаць усе патрэбныя ў словы літары. Нават падпісваючыся, яна ніколі не пісала "Гарэцка", але ці "Грка" ці "Грцка". У гэтым сэнсе горшай за яе была гетманова Касакоўская⁵⁶, жонка павешанага ў 1794 г. Бо тая, калі заканчвалася папера, з-за рассеянасці, дапісвала ліст на сталае, а потым, як быццам так і трэба, запячатвала і адпраўляла ліст і пры гэтым зусім не думала, што можа самае галоўнае, засталася на сталае з чырвонага дрэва. Але і лісты Гарэцкай былі не лепшымі.

Мой бацька ў яе бываў, як у сябе дома. Расказвалі, што гэты слаўны лавелас, няздольны дараваць ніводнай жанчыне, калісьці меў з ёю блізкія стасункі і што аднойчы ён, пераапрунуўшыся ў эканоме, некалькі сотняў міль па Беларусі ажно да Себяжа, сачыў за яе карэтай. Потым яны рассталіся, але сяброўства захавалася да яго смерці. Але магчыма гэта проста жаночыя плёткі (Д 10).

Дом пані войскай, у якім я "пад батагамі" майго бацькі таксама мусіў быць, для мяне быў вельмі сумны, бо хворая, старая, сварлівая, капрызная і хныкаючая старая, як і пані стольнікава, любіла карты, у якія я ніколі

⁵⁵ Казятулскі Ян Леан, сын Антонія, бендзінскага старасты і Мар'яны з Гратоўскіх. Нарадзіўся ў 1781 г., паступіў у войска ў 1806 г. Вызначыўся пад Элаў у 1807 г. і быў прызначаны шэфам эскадрона гвардыі, у 1808 г. у Іспаніі прымаў удзел у бітве пад Самасерай, у 1809 г. пасля бітвы пад Ваграмам атрымаў ордэн Ганаровага легіёна, у 1811 г. атрымаў тытул барона Французскай імперыі. Вызначыўся ў кампаніях 1812-14 гг. У 1812 г. - маёр гвардыі, у 1815 г. палкоўнік 4-га палка уланаў. У 1820-м г. пайшоў у адстаўку. Памёр у 1821 г.

⁵⁶ Гетманава Касакоўкая, Тарэза з Патоцкіх, дачка Міхала, валынскага ваяводы. Жонка гетмана Шымана Касакоўскага, павешанага ў Вільні ў 1794 г.

ў жыцці не гуляў, але меўся там і іншы сапраўдны магніт! Яна заўсёды мела пры сябе некалькі маладых паненак, сваячак ці прыжывалак. Працяглы час жылі з ёй панна Гагноўна, панна Ванкавічоўна, сястра слаўнага і рана памерлага мастака, панна Барцяроўна і шмат іншых. Усе яны былі ці вельмі ладныя, ці вельмі мілыя. Калі дзяўчына вясёлая, мы кідаемся ў заляцанкі. Але ў заляцанкі сціплыя, пачіпавыя, прыстойныя - толькі ўздыхі з закатваннем вачэй.

Аднойчы я прыходжу, а дзверы ў пакой старой зачынены. Панны кажуць: "Пані войская моцна пакутуе і сёння нікога не прымае", - і робяць кіслыя міны. "Невялікая бяда", - падумаў я, бо ўжо прыняты ў дом. Праз 15 хвілін нашай балбатні старая пачала моцна званіць. Унучка Ванкавічоўна пабегла да яе, вярнулася і кажа: "Пані войская просіць пана да сябе". Іду. Дзверы за мной зачыняюцца. Трохі пастагнаўшы, трохі паскар-дзіўшыся, старая пачала сур'ёзна прасіць, каб я дазволіў сябе пацалаваць. Кепска, але што зробіш? Схапіла яна мяне дрыжачымі сухімі рукамі і як трэба, гарача пацалавала. Потым падзякавала, і сказала, што ёй стала лепш. "Але ж ты, Стасю, такі ладны, што мне, старой, вытрымаць цяжка", - дадала яна. І насамрэч яна паздаравала, бо адразу пасля гэтай нешчаслівай для мяне аперацыі, загадала адчыніць дзверы, і госці, які сабраліся да таго часу, цэлы вечар гулялі з ёй у бастон.

Пані войская жыла на вуліцы Святаянскай у доме Урублеўскага. Насупраць стаяў вялікі дом, на які я ніколі не меў часу звярнуць увагу, бо глядзеў на вокны Гарэцкай і на ўніверсітэцкія заняткі заўсёды хадзіў па тым баку вуліцы, з якога, як малады вісус, мог убачыць панну Гагноўну ці каго яшчэ з іншых дзяўчат, пакланіцца і з усмешкай адказаць ім. Неяк, акурат улетку, як звычайна ішоў на лекцыю слаўнага на ўсю Еўропу натураліста Баянуса і глядзеў у вокны Гарэцкай - няма нікога! А псотніцы ўжо ведалі гадзіну, калі я іду на лекцыі і звычайна мелі тады нейкую працу каля акна. Апусціўшы нос, пачаў думаць пра сваю паразу, калі нешта ўпала мне на галаву. Паглядзеў уніз - некалькі дзесяткаў свежых руж. Паглядзеў угару - з малюсенькай белай ручкі і прыгожага кошыка на мяне высыпаюцца апошнія кветкі! Хто гэта можа быць? Не ведаю! Інстынктыўна зноў зазірнуў у акно Гарэцкай. А там, як на бяду, ужо стаяў шпег і сведка, панна Гагноўна, якая на ўсю гэтую сцэну глядзела з такім здзіўленнем і абурэннем, што ажно заламала пальчыкі і абедзве рукі праклала да бузі (роціка). Разгублены, рушыў я далей. На маім капелюшы засталася тры-чатыры ружы, з якіх блазны, мае калегі, досыць наздзекаваліся на лекцыі. Але акрамя руж, мне было цікава, чья гэта была рука? Латва было мне думаць пра гэта, бо шлях да шчасця

прапанавалі ў такой квяцістай форме і без усялякіх намаганняў з майго боку! Нарэшце, я сустрэў гэтую арыгінальную, дзіўную, ззяючую цудоўнымі чарамі цела і душы жанчыну. Яшчэ адзін раз у жыцці я бачыў падобную ножку, але з таго часу ніколі не бачыў падобнай ручкі!

Адчыню заслону над усім, што было натуральнай выпадковасцю, магчыма неасцярожнасцю ці неабдуманым дзеяннем. Сама яна ў гэтым прызналася, і хто пасля гэтага кіне ў яе камень? Але ружы, высыпаныя на мяне незнаёмкай, дагэтуль займаюць самае мілае і радаснае месца ў маёй памяці! І калі я меў у жыцці сапраўдную, адначасова і духоўную і матэрыяльную асалоду, дык толькі ў тваіх салодкіх абдымках, бясцэнная, неапісальная нікім пяром, нікім красамоўствам, нікімі словамі, Юлія! І сёння, прыціснуты да зямлі лёдам гадоў, шматлікіх памылак і цяжарам вопыту, я столькі разоў на дзень аплакваю хуткую страту цябе, анёла, забранага на неба ў 20 гадоў. Не магу не прызнацца, што ты была для мяне адзінай! Што пра тваю дабрыню, тваё каханне, тваю рэдку прыгажосць і аблічча, памяць пра агонь і сілу, з якой твая душа злілася ў маёй, і сёння грэе маю кроў, якая, напэўна, ужо астывае і раздражняе ўсе фібры майго сэрца, якое ўжо даўно памерла для кахання!

Дадаткова.

8. Пра яе на падобным абедзе Антоні Гарэцкі напісаў адзін са сваіх знакамітых, напоўненых досціпам экспромтаў, якімі сыпаў і сыпаў, як быццам трос грушу ці яблыню і большасць з якіх, на жаль, страчаны, хоць у свой час іх ведалі ўсе.

Жыхар, здаецца, Лівоніі граф Моль, вырашыў, што ён пэўна і, паверыўшы ў гэта, пераклаў і нават надрукаваў на польскай мове трагедыю Расіна "Бераніка"⁵⁷. Толькі што надрукаваная і яшчэ вільготную кніжку, ён прынёс на памяць пані стольнікавай і застаўся на абед. Акурат у гэты дзень выпадкова на абед да яе прыйшоў Гарэцкі, і калі ўсе былі занятыя размовамі па розных кутках залы, ён узяў ў рукі са століка невядомую яшчэ кніжку, хуценька прачытаў яе і напісаў на вокладцы:

"Такая людскіх лёсаў доля,

Не ўнікне ўсё знішчэння!

Пасля стагоддзяў захаплення

*Расін знайшоў свайго Моля!"*⁵⁸

І як ні ў чым не была, паклаў кнігу назад на столік.

Пасля абеду Яновічава, нічога не ведаючы, захацела зрабіць прыемнасць Молю і наўмысна завяла размову пра яго Бераніку. Шчаслівы Моль зрабіў сціплую

⁵⁷ "Бераніка" (фр.: Berenice) - трагедыя ў пяці актах французскага драматурга Жана Расіна, упершыню пастаўленая на сцэне ў 1670 г. - Л. Л.

⁵⁸ Taka losow ludzkich dola,
Nie uniknie nic zniszczenia!
Mimo wiekow uwielbienia
Znalazl Rasyn swego Mola! - Л. Л.

міну аўтара. Не цяжка ўявіць яго шчасце з гэтай нагоды. Але кожны госць між волі, калі глядзеў на вокладку, бачыў і эпіграму. Нарэшце сам Моль узяў кніжку, і лёгка можна ўявіць, як ён гэтаму ўзрадаваўся. На наступны дзень чатыры радкі ведаў увесь горад. Шкада, што большасць гэтых мімалётных вершыкаў Гарэцкага, у якіх ён быў паспраўднаму непараўнальным і вялікім, не засталася ні ў яго ні чыёй-небудзь памяці.

Антон Гарэцкі не заўсёды, але час ад часу заікаўся. Гэта яго бянтэжыла бо калі ён пачынаў заікацца, гэта праходзіла не хутка. Вяртаючыся з-за мяжы ён раз-пораз спыняўся ў Кракаве, дзе ў той час жыла вядомая сваёй прыгажосцю, элегантнасцю, розумам і досціпам панна Веляпольская, якая тады ўяўляла сабой тое, што сёння мае назву "свецкая львіца". Надта непрывабны Гарэцкі, аднак, вельмі любіў прыгожых жанчын, і як толькі ён ўпершыню ўбачыў прыгожую панна Веляпольскую, яго яна моцна заінтрыгавала. Ці з-за гэтага пачуцця ці з-за чаго яшчэ, але падчас размовы з ёй паэт пачаў моцна заікацца. Нягледзячы на пашану, якую ўжо тады паўсюдна меў Гарэцкі, панна пырнула са смеху. Гэта вельмі пакрыўдзіла нашага паэта, але ён зрабіў выгляд, што нічога не заўважыў. Гарэцкі ўсім спадабаўся і яго папрасілі зрабіць запісы ў альбомах прысутных дам.

Альбомы пасыпаліся градам. Панна Веляпольская, прымадонна гэтага салона, выступіла першай. Гарэцкі ўзяў яе альбом і не задумваючыся ні на хвіліну, напісаў:

У тых вершах вечная памяць пра дзве хібы застанеца.
Я заікнуўся, а пані з мяне смяецца.

І скажу нашчадкам, робячы параўнанне,
Што тут вінавата прырода, а там дрэннае выхаванне⁵⁹.

(Пераклад С. Судніка.)

9. а) Пасля далучэння Літвы увесь час мяняліся віленскія губернатары. Адным з іх быў нейкі Мёнш (Mönsch), які па невядомых мне прычынах пазнаёміўся і вельмі зблізілася з генералавай Фіцінгоф (у першы шлюб Забела), добрай, міласэрнай, вельмі брыдкай, але багатай жанчынай вышэйшага свету. Яе дом на рагу вуліц Нямецкай і Троцкай да гэта часу вядомы пад яе імем. Адночы пані Фіцінгоф адчула патрэбу даць абед для гэтага Мёнша і сабрала для яго паважанае грамадства, запрасіўшы некалькіх вучоных і прафесараў Галоўнай віленскай школы (універсітэта. - Л. Л.). У іх лік уваходзілі знаёмыя нам сваімі творами Дызма Бонча-Тамашэўскі⁶⁰, Рэшка⁶¹, Жыцкі⁶² і інш.

(Працяг у наступным нумары.)

⁵⁹ W tych wierszach pozostanie dwóch wad pamięć wieczna:

Ja, zem był zajekliwy, - Pani, ze niegrzeczna.
I rzekna potomkowie, czyniac porownanie,
Ze tam winna natura, - tu zle wychowanie.

Яна адказала Гарэцкаму, даслаўшы яму ў Вену верш:

Памылка, хоць і дасціпная,
ёсць мудрых прызнанне,
што смех - плод прыроды, як і заіканне.
А хто смеху над слабай плоцю баіцца,
той добрым выхаваннем
не можа пахваліцца.

(Пераклад С. Судніка.) - Л. Л.

На што Гарэцкі ёй адказаў:

Juz jest wszystko skoncone, dajmy pokoj sobie;
Mozna rzec, ze z triumfem wyszly strony obie.
Wiec schowajmy juz ostre dowcipu sztylety.
Skromnosc, grzeczosc, lagodnosc to jest bron kobiety.

Усё скончана ўжо, маем прыйсці да спакою такі,
Магчымая рэч, што ў трыумфе абодва бакі.
Дык схаваем вострых досціпаў штылеты,
Сціпласць, ветлівасць, лагоднасць - гэта зброя кабеты.

(Пераклад С. Судніка.) - Л. Л.

⁶⁰ Дызма Бонча-Тамашэўскі, паэт, аўтар "Ягеланіды" і сакратар канцелярыя Станіслава Аўгуста, барскі канфедэрат.

⁶¹ Рэшка Ігнат (1760-1830), доктар філасофіі, прафесар астраноміі Віленскага ўніверсітэта. Пра Ігната Рэшку гл. Лаўрэш Леанід. "І зорнае неба над галавой...": Нарысы з гісторыі. Мінск: Лімарыус, 2013. С. 96-97. - Л. Л.

⁶² Тамаш Жыцкі (1783-1840), матэматык, прафесар алгебры Віленскага ўніверсітэта (1807-1817). - Л. Л.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

З ветлівасці расійскія чыноўнікі стараліся размаўляць ці хаця б разумець па-польску.

- Прадстаўляю губернатару, - сказала пані Фіцінгоф, - Пан Рэшка, прафесар.

Мёнш раззвіўся, прыжмурыў вочы і зрабіў выгляд, што нічога не разумее.

- Прадстаўляю вам, - паўтарае гаспадыня, - Пан Рэшка, прафесар.

- Да ... Да ... знаю, знаю! Brodfresser! Brodfresser!⁶³ - адказаў Мёнш, прыкідваючыся дурнем, каб выказаць сваю непавагу да вучоных.

б) Генералава Фіцінгоф зусім не ведала рускай мовы. Але справы прымусілі яе паехаць у сталіцу. Яна была ўжо старая, набожная і заўсёды мела кепскі настрой.

Па парадзе свайго паўнамоцнага прадстаўніка ў Пецярбургу яна запрасіла да сябе сакратара Сената і размаўляла ў ім па-польску, бо іншай мовы, акрамя рускай, сакратар не ведаў. Паляк і рускі заўсёды зразумеюць адзін аднаго, было б жаданне. Пры развітанні генералава ўклала ў руку сакратара пачку асігнацый, пры гэтым убачыла яго заручальны прысцянак, бо ён быў чалавек жанаты, і сказала:

- Буду мець задавальненне яшчэ раз наведаць пана дабрадзея, каб даверыць сябе яго апецы.

- Милости просим! Милости просим! - адказаў сакратар, усцешаны вялікім ганарарам і з мілым тварам пацалаваў ёй абедзве ручкі.

Пані Фіцінгоф ледзь не самлела на месцы, калі пачула яго словы!..

Праз некалькі хвілін падышоў яе паўнамоцны прадстаўнік і знайшоў старую ў спазмах жаху і зусім не падобную на сябе.

- Пані, што здарылася?

- Пабойся Бога, мой дабрадзеі, якога ж ты мне сакратара Сената прывёў? Што гэта за людзі! Нейкія бязбожнікі, нягоднікі, распуснікі, бессаромнікі! Жанаты, малады, прыстойны мужчына і не саромеецца мяне старой! Узяў грошы і яшчэ патрабуе ад мяне кахання!⁶⁴

Тады паўнамоцны прадстаўнік, трымаючыся за бакі ад смеху, супакоіў яе сумленне і растлумачыў, як трэба разумець гэтыя словы.

с) Пасля апошняга падзелу краю, губернатар Літвы Булгакаў прымусіў шляхту ў Вільні прысягнуць на вернасць Кацярыне II. Пасля гэтай цырымоніі ў Булгакава адбыўся вялікі афіцыйны абед. Побач сядзеў маршалак Бжастоўскі⁶⁵, які і раней меў з ім добрыя адносіны.

Падчас абеду Бжастоўскі пачаў патаемна хаваць за пазуху і ў кішэні срэбныя відэльцы і лыжкі.

- Што ты робіш, граф! - здзіўлена спытаў яго Булгакаў.

Ах, пан губернатар, - адказаў Бжастоўскі, - Гэта нармальная з'ява - як толькі станеш рускім падданым, адразу свярбляць рукі, каб нешта ўкрасці!

У Булгакава хапіла розуму і досціпу, каб не раззлавацца з-за гэтага жарту.

10. У Стравеніках, у доме княгіні Агінскай, дарсунскай старасціны⁶⁶, пані вялікай цноты, дабрыні і агульнавядомай гасціннасці, да таго ж паважанай ва ўсім краі з-за яе пабожнасці, нягледзячы на яе сталы ўзрост, некалькі разоў на год адбываліся вялікія балі, на якія паважаныя госці прыязджалі нават і здалёк. Адночы на балі прыйшла вельмі прыгожая і маладая жанчына, пані Шымкоўская. Мой бацька, які ўсё сваё жыццё быў надзвычай слабы на жанчын, моцна заняўся ёй і ўвесь час казаў ёй кампліменты. Пасля абеду, калі госці яшчэ тлуміліся ў сталовай, ён пачаў так моцна прыцірацца да гэтай дамы, што бедная жанчына, каб абараніць сябе і пакараць нахабніка, гучна сказала:

- За каго пан мяне прымае? Хто даў вам права так са мной гаварыць і так абыходзіцца? Ведайце, я сумленная жанчына!

Бацька, нават не дазволіў ёй дагаварыць і адказаў халаднакроўна: "А я такіх як раз і найбольш кахаю!" І гэтымі словамі знянацку так здзівіў небарачку, што потым ... Не ведаю, што было потым. Бо гэта вельмі старая гісторыя, якая адбылася яшчэ за польскім часам, і расказвалі мне яе толькі вельмі старыя людзі.

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

⁶³ Brodfresser (нем.) - тут мае сэнс "дармаед". - *Л. Л.*

⁶⁴ Па-польску каханне - milosc. - *Л. Л.*

⁶⁵ Міхал Бжастоўскі, віленскі маршалак, сын Станіслава, пасол на чатырохгадовы сойм, Памёр у 1806 г. З Евай з Храптовічаў (дачкай Яўхіма) меў сына Караля.

⁶⁶ Агінская, дарсунская старасціна - пэўна, Антаніна з Белазораў, жонка Юзафа маці Ігнацыя, бабуля Габрыэля. Памерла ў 1811 г.

Раздзел 4

Канстанты Новамейскі, яго дзень, яго ўпэўненасць у паспяховасці ў жанчын. Дзве пані Высагердавы. Замбрыцкія. Др. Эме. Людвік Замбрыцкі. Новамейскі, яго стасункі. Побыт аўтара ў Вільні ў 1835 г. Намер сям'і ажаніць яго. Пані Марачэўская. Зайздрасць Новамейскага, яго хвароба

Такім чынам, у той час, калі я паволі станавіўся сваім чалавекам у розных дамах, мой Новамейскі быў заняты рознымі дробязямі: прыдумляў лепшыя шпількі (для гальштукаў), выбіраў і падбіраў тканіны, атрымліваў асалоду ад рэцэптаў печыва, смачных пернікаў, канфіцюраў, лікёраў⁶⁷. Як змяя страчвае скуру, так і я цалкам забыўся пра яго, калі выйшаў са студэнцтва. Раптам, неспадзявана, мы сустрэліся ў некалькіх дамах. Я паставіўся да яго з павагай, як належыць ставіцца да старэйшага векам, і ён на пачатку паставіўся да мяне сур'ёзна, як быццам аказваў мне пратэкцыю і нібыта быў маім ментарам. Але дэкарацыі памянліся! Пільны назіральнік, ён адразу заўважыў, што я стаю на цвёрдых нагах, і яму гэта не спадабалася. У свеце мае дзевятнаццаць-дваццаць гадоў цаніліся больш чым яго трыццаць з нечым, тут аддавалі перавагу лёгкай, але разумнай размове, а не яго звычайнай імітацыі сур'ёзнасці. А ў тых дамах, якія наведвалі бацькі каб выпхнуць сваіх дачок, як гэта звычайна бывае ў горадзе, давераную асобу кс.-прэлата Длускага ставілі значна ніжэй за заможнага паніча, з якім мелі надзею парадніцца праз шлюб. Ужо само маё ігнараванне тэм яго размоваў пра рукадзелле і вышыўкі на палатне, у чым ён ўпарта выстаўляў сябе крытыкам і знаўцам перад маладзёнамі, узбуджала дзявочую цікаўнасць у мой бок.

У гэтых дробных і амаль што дзіцячых здарэннях паміж намі, праніклівае вока ўбачыць сутычкі паміж сабой дзвюх ужо розных эпох і пачатак адыходу ад дробязных звычаяў і перабольшванняў галантнага XVIII стагоддзя. Дзейных асоб і сведкаў таго галантнага стагоддзя ў той час было яшчэ шмат, але стаў ўжо заўважны пераход да больш сур'ёзных сяброўскіх адносін, менш заснаваных на розных дробязях. Па-праўдзе, сучасная моладзь шчыра сядзіць над кніжкай у сябе дома і корміцца тэорыямі, каб адкрываць для сябе вышэйшыя мэты. Па-за домам, у сяброўстве жанчын, нават міжвольна, яны мусяць змешваць прыемнасць з карысцю, павагу да прыгожа полу з пачуццём уласнай годнасці. Але тое, што раней было шчырым і таму нечага вартым, з-за няправільнага пераймання і скажонага разумення, стала для

наступных пакаленняў толькі аблудай, няшчасным і нязграбным прытворствам.

У Новамейскага была смешнай яго дробязнасць ва ўсім. Ён замучыў краўца і шаўца. З кожнага фрака, прывезенага з Парыжа ці Варшавы, ён уласнай рукой выразаў выкрайкі з паперы, з кожнага пантофля загадваў рабіць форму. Перш чым прыняць ад майстра гарнітур ці абутак, ён мучыў яго два тыдні папраўкамі і даводзіў да адчаю. Але калі, здаецца, усё дасягала найвышэйшай ступені дакладнасці і дасканаласці, і ён аправаў гэта на сябе, дык усё на ім сядзела нязграбна, мяшком, а абутак заўсёды выглядаў дрэнна з-за няправільнай формы яго нагі. [...]

Няхай усе будуць шчаслівымі - падумаў я сто разоў. Я магу паручыцца, што ён сам шчыра верыў у сваю зорку і дзяліўся гэтай упэўненасцю з іншымі не як марнай хвальбой блазна, але з унутранага пераканання. Дазвольце мне прывесці вам толькі два прыклады. Сярод жанчын, якія толькі і чакалі кіўкоў ад яго, каб як бяззбройная гарліца падпарадкавацца арлу ці магнетычнай уладзе ястраба, і якіх ён шкадаваў толькі з-за сваёй любові да цноты, была, як мне казалі, пані Ксаверава Мюлер, якая рэдка прыязджала ў Вільню. Тады я яе не ведаў, але чуў, што яна была жанчына з характарам, талентам, цнотамі, надзвычай вясёлага досціпу і была ўсімі любімая. Пасля няўдачнага замужства яна хавалася на вёсцы. Дадам, потым я даведаўся, што поўная жаночай празорлівасці, яна адразу шмат што зразумела пра Новамейскага і ніколі не хацела лічыць яго вартым яе сяброўства. Другой фатальна ў яго закаханай, была пані Высагердава, удава, пра якую я ўжо пісаў. Дадам яшчэ апошні раз некалькі слоў пра яе. Аб яе гарачай прыхільнасці да Казятульскага я ўжо казаў. Пасля няшчасця з ім, добрая і пачцівая жанчына працягла час, каля пятнаццаці гадоў, атрымлівала ўздыхі ад усёй віленскай моладзі і многіх знатных абшарнікаў з правінцыі, напрыклад, Гелгуда. Нарэшце, голас прыроды перамог. У Вільню прыехалі вучыцца два яе пляменніка Замбрыцкія. Абодва прыгожыя, добрыя, мілыя і маладыя, яны былі даручаны яе апецы, за якую яна адразу ўзялася па-мацярынску. Яны часта бывалі ў цёткі і лічылі яе дом сваім бацькоўскім домам. Беднае сэрца цёткі, стомленае ўдаўствам і працяглым супрацівам мужчынам, не магло ўстаяць высакароднасці і дабрыні майго прыяцеля і калегі Людвіка Замбрыцкага. Раптоўны выбух моцнага запалу, які яна спачатку ўспрымала як любоў да пляменніка, асляпіў гэту шляхетную, чулую і зверх меры годную жанчыну. Божа нябесны, як доўга не толькі ад людзей, не толькі ад каханага, але і ад самой

⁶⁷ Аднак графіня Пузыня з Гюнтараў пісала пра Канстанты Новамейскага: "Адным з самых прыемных уражанняў майго жыцця ў Залесі (1838 г.), было знаёмства з п. Канстанты Новамейскім, старым знаёмым майго бацькі. Пані сенатарава (Агінская, жонка Міхала Клеафаса), інтарэсамі якой ён кіраваў (бо ведаў законы), называла яго "белай постацю сярод чорных людзей". Яго сумленнасць вынікала з сапраўднай рэлігійнасці і была асновай яго характару і падставай яго дзейнасці. Да таго ж ён меў мілы досціп і нявычэрпную дабрыню. Хоць і стары кавалер, але не быў ні салодкім ні буркатлівым. Было нешта святарскае ў яго размовах, меў ён дзіўны прывілей казаць праўду ў вочы і нікога пры гэтым не раздражняць, і таму меў усё больш і больш прыхільнікаў".

сябе, яна рупліва хавала гэту бездань, якую вырыла пад яе нагамі занадта чулівае сэрца! І як раз тады быў момант найбольш блізкіх стасункаў з Новамейскім. Ён цешыў сябе, тым, што Высагердава закахалася ў яго. Яна, аднак, разумела неадпаведнасць свайго ўзросту і ўзросту пляменніка, разумела фальш сваёй пазіцыі і бачыла ў Новамейскім толькі пачцівага і зычлівага да яе чалавека. Напоўненая бурнай страсцю, якую яна хавала ад усіх, Высагердава давярала яго разважлівасці і часта глядзела на Новамейскага сваімі чорнымі, самотнымі вачамі. У размовах аб жаночых пачуццях і слабасцях сэрца, яна шукала тую палётку, якая на хвіліну вызваліла жаночую душу ад цяжкіх боляў. Аднак уласнае каханне Новамейскага прыняла авансам на свой рахунак гэтыя агульныя з ёй размовы. Таму можна ўявіць сабе яго здзіўленне, калі ён раптам даведаўся, што яна выходзіць замуж за Замбрыцкага. Дзеля Замбрыцкага, дзеля яго цяжкага лёсу, дзеля веры ў словы Святога Пісання, якія сёння мала цэняцца, дзеля чалавека, які будзе гэта чытаць, скажу яшчэ некалькі слоў.

Адна з дачок войскай Гарэцкай выйшла замуж за Замбрыцкага, знатнага і годнага жыхара Беларусі, адкуль паходзіў слаўны род Рэўтаў. Муж пшчотна кахаў сваю жонку і не сумняваўся ў шчаслівым жыцці сярод прыгожых, як анёлы, дзяцей. Так і было, як раптам здароўе яго жонкі пачало пагаршацца. Ніякіх бачных прыкмет хваробы не было, але яна была хворай! Свежасць свяцілася на яе твары, але яна кожны дзень скардзілася на здароўе і атрымлівала ад гэтага задавальненне. Клапатлівы муж кансультаваўся з рознымі лекарамі. Але з кожным днём было ёй усё горш і горш. Таму, калі лячэнне не дало ніякага выніку, ён вырашыў звярнуцца да вядомага ў тых

краях доктара Эма⁶⁸, пра якога па краю хадзілі розныя жартаўлівыя анекдоты. Гэта быў ужо немалады, напудраны немец, які шчыра прывязаўся да нашай зямлі і, вывучыўшы мову, перакручваў словы самым дзіўным чынам, памнажаючы тым самы каламбур пра самога сябе. Эма заняўся лячэннем пані Замбрыцкай, і ёй стала лепей. Шчаслівы муж замовіў лекара на працяглы час. Эма, ужо тады багаты доктар і дзедзіч воласці, прыязджаў да іх раз на тыдзень. Паміж мужам і доктарам завязалася пшчотная дружба.

Замбрыцкі па старым звычаі пасля абеду гадзіну спаў, і гэты час запрошаны доктар заўсёды праводзіў у кампаніі яго жонкі. Адночы, калі Замбрыцкага пасля абеду не ўзяў сон, ён устаў з канапы і з вясялым тварам пайшоў у другі бок дома да жонкі і яе гасця. Увайшоў і сваімі вачамі ўбачыў, як старэйшы за яго Эма выконвае шлюбныя абавязкі замест мужа! Не сказаўшы ні слова, зачыніў дзверы і вярнуўся ў свой пакой. Там, з разбітым сэрцам і душой, спустошанай нявернай жонкай, схапіў пісталет, які вісеў над ложкам і стрэліў сябе ў галаву. І з гэтага часу боскае небласлаўленне з'явілася над раней шчаслівым домам. Чарадой пайшлі смерці, калецтва, страты, пажары. Праз нейкі час два сыны анельскай прыгажосці прыехалі вучыцца ў Вільню. Старэйшы, хударлявы і стройны, на 23-цім годзе быў паралізаваны, пакутаваў і хутка памёр. Малодшы недарэчна і нешчасліва ажаніўся з цёткай і пакінуў жонку амаль што адразу пасля вясяння, у 1831 г. пайшоў на маскалёў разам са шваграм Антоніем Гарэцкім і ў бітве пад Вільняй быў так шчасліва паранены, што варожая куля ўвайшла збоку між разяўленых вуснаў, не закранула зубоў і толькі знутры адсекла верхнюю губу. Пасля гэтай бітвы ён эміграваў у Фран-

⁶⁸ Эма, лекар з Наваградка, вялікі шулер, які часта за картамі забываў пра сваіх хворых. Неяк загуляўшыся, так моцна спазніўся, што пацыент ужо памёр. Гэты выпадак даў пачатак прыслоўю: "Пан Эма, пан Эма, дзе твая энема?" (клізма - Л.Л.).

У Яцкоўскага гэта гісторыя пададзена наступным чынам: "А дзе тут доктар? Сталовічы, Мыш, Гарадзішча, ну то няма там ніякага доктара. Слонім, Нясвіж, Наваградак - ёсць, але далёка. А хоць і бліжэй, ну, што тут з таго за карысць? Як мой цесць паміраў у Наваградку, то яна сама пабегла да пана Эмы, доктара, а пан Эма нічога не рабіў, толькі аглядаў карты, што там шулеры цягнулі. То мая цешча кажа: "Ай, гвалт! Пане Эма, ратуй, пан, Хаіма!" А ён ёй казаў: "Пачакай, пачакай, не перашкаджай мне зараз". Ну, то той, што раскладваў там карты, кажа да яго: "Чаго ты тут віснеш, у цябе няма грошай, бо ты ўсё прайграў, а выйграць ты не можаш. Ідзі з гэтай беднай кабетай, яна дасць табе рубля, будзеш ты зноў спрабаваў шчасця". А ён яму кажа: "Ну, я не лячу за рубля, я золата толькі бяру". То мая цешча дае яму дуката - а крычыць, а плача [...]. А ён ёй казаў: "Пачакай, пагляджу, які гэта дукат". І паставіў яго на карты, а той дукат не прайграў, а на ліха выйграў, ну, як ён выйграў, то ён і выйграваў, і выйграваў. А як ён выйграваў, то не хацеў ісці да хворага. Мая цешча а крычыць, а плача, дык яны ёй кажуць: "Ну, чаго ты, дурная кабета, плачаш, як ты сама дала яму грошай, каб ён адсюль не пайшоў. Ён не пойдзе, пакуль не будзе голы". А ён ёй казаў: "Ну, ідзі ты дадому, пастаў вадку ўва гаршчэчку, вазьмі ў аптэцы рамонку і мыла, як я прыйду, няхай ўсё будзе гатова". То яна зараз пабегла дадому, а Хаіму ўжо рука толькі часам торгне, а жыў ён яшчэ доўга, аж да пятай гадзіны. А калі пан Эма прыйшоў, то ўжо мая цешча ў жалобе сядзела. Як яна сядзела, дык гаварыць не магла, толькі сказала: "Ай! разбойнік!" А потым гэта мая цешча намовіла бахуры, каб яны за тым доктарам бегалі і крычалі: "Пан Эма, пан Эма, а дзе твая энема?" - цыт па: Яцкоўскі Ігнацы. Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды. Warszawa, 2010. С. 18-9.

Перакладчык кнігі Яцкоўскага прафесар Мікола Хаўстовіч заўважае, што Эма рэальная асоба: "Леанард Падгорскі-Аколаў у артыкуле пра Яна Гарбацэвіча, прататыпа героя "Дзядоў" А. Міцкевіча, "Святар з Цырына" (Pamiętnik Literacki, XLV, 1954, z. 3, s. 65) піша пра тое, што Стафан Верашчака замаўляў для ксяндза Валярыяна Дзюрдзевіча (памёр у 1798 г.) лекі ў наваградскага аптэкара (ці лекара) Эмы". - гл. там жа, зноск 3 на С. 18. - Л.Л.

цыю. Я бачыў яго у Парыжы, усё такога жа прыгожага і чароўнага. Аднак увесь час ён быў задуманны і сумны, але не сказаў мне, што ўсё было б добра, каб ён не звязаў сябе гэтым недарэчным шлюбам. Тысячы парыжанак працягнулі б да яго свае рукі, каб азалаціць. Праз паўгода, з цяжкім сэрцам і слязьмі, я даведаўся, што гэты чалавек, які меў сілу льва і спрыт леапарда, памёр у Парыжы ад сухотаў. На ім закончылася фамілія, здаўна вядомая сваімі шляхецкімі вартасцямі і багаццям.

Яго няшчасная жонка перажыла палітычныя ганенні, захварэла на артрыт, які ўспадкавала ад маці з бабуляй, і пераносіла сваю хваробу з дзіўным спакоем душы і нязменнай лагоднасцю. Астатак свайго жыцця правяла ў пакутах і болі. [...]

Жанчына заўсёды закаханая не ў таго мужчыну, у якога насамрэч закаханая, а ў ідэал, якія яна для сябе стварыла. Гэты ідэал можа быць вельмі розным, ён залежыць ад індывідуальнасці жанчыны. Пры гэтым галоўная праблемай мужчыны - угадаць гэты ідэал сваім інстынктам, вылічыць яго ці, што бывае часцей, супасці з ім выпадкова.

Пераможаная перавагай Новамейскага над іншымі, раней сустрэтымі ёй мужчынамі, панна Мазуркевічоўна, выхаванка графіні Апалінарыі Плятэр⁶⁹, дачкі вядомага сваёй незвычайнай суровасцю полацкага ваяводы Жабы, пра якога многа расказвалі раней і які стаў пэўным тыпам, мілая і добрая паненка так шчыра прывязалася да Новамейскага, што захоўвала гэтае пачуццё трыццаць гадоў. Яна захавала сваё каханне нават нягледзячы на тое, што наш Адоніс вельмі нядоўга цаніў гэтую прывязанасць.

Смерць Длускага зрабіла Новамейскага па тастаманце спадкаемцам усяго яго фондушу і прывяла да канфлікту і судовых працэсаў з хцівай да грошай віленскай капітулай. Капітула знайшла юрыдычныя перашкоды, каб не аддаваць яму фондуш прэлата, гэта значыць аднаразовы даходы з бенефіцыяў прэлата юрыдычным спадкаемцам, які ў такіх выпадках выдзяляўся спрадвеку. Фондуш у гэтым выпадку складаў сто тысяч злотых. І таму, хто жыў на ўсім гатовым, трэба было пачынаць жыць з уласнага гроша, той, хто прывычаўся весці халасцяцкае жыццё за кошт прэлата, трымаць пры гэтым

і сабак, і коней, хутка адчуў як пачала змяншацца крыніца яго даходаў. Трэба было падумаць, чым заняцца.

Жырмунскія Радзівілы: Мікалай, Караль, Францішак⁷⁰, пасля смерці свайго дзядзькі Радзівіла Бердычоўскага, перанялі ў спадчыну Бердычаў, маёнтак з дзіўна забытанымі інтарэсамі. Самі яны былі няздольныя разабрацца ў даўгах і ў сварках са сваім таленавітым братам Міхалам і сёстрамі Храпавіцкай і Радзівілавай, удавой іхняга дзядзькі, якая пазней выйшла замуж за Любамірскага. Патрэбны ім быў паўнамоцны прадстаўнік. І тады паўнамоцны прадстаўнік старога Тызенгаўза Чачот, вялікі чалавек, але са з'едлівым досціпам, рэкамендаваў Радзівілам Новамейскага.

Наступілі досыць доўгія, з частымі перапынкамі, перамовы, прычым Новамейскі адразу выехаў у Бердычаў як давераная асоба толькі князя Францішка. У той час, калі яшчэ жыў Длускі, да Новамейскага прыехаў крыху маладзейшы за яго брат Вінцэнт. Ён прыняў брата, але ў такім тоне, што кожны лакей у доме меў большае значэнне, чым брат. Праўда, паміж братамі мелася вялізная розніца, але прыстойнасць вымагала, каб Вінцэнт усё ж паважаўся больш за лакея. Мне было балюча бачыць, як жорстка ён ставіцца да брата. [...]

З дня ад'езду Новамейскага ў Бердычаў я страціў яго з поля зроку і не меў з ім больш ніякіх зносін. Я жыў на вёсцы ў бацькоў і ў Вільні, а потым паехаў у Пецябург. Тым часам наступіў дзень 14 снежня 1825 г. Выбухнула шырокамаштабная змова, пра якую ўжо шмат сказана і сказана будзе яшчэ больш⁷¹. Арышт галоўных кіраўнікоў і самае строгае расследаванне выявіла факт сувязяў расійскіх змоўшчыкаў з палітычнымі таварыствамі ў Літве, з масонамі. Новамейскі, хоць і жыў у той час на Валыні, быў схоплены разам з маршалкам Міхалам Ромерам, рэдкім прамоўцам Ігнаціам Завішам, Струмілам, Вагерам, Чаркоўскім і іншымі, і аказаўся ў пецябургскай Петрапаўлаўскай фартэцы. Праз некаторы час, у 1828 ці 1829 г., ён і яго калегі атрымалі ад манарха свабоду. Тады я ўжо стала жыў у Пецябургу, і ён наведваў мяне на хвіліну, бо ўсе яны мелі загад неадкладна пакінуць Пецябург, а трэба яшчэ было падрыхтавацца ў дарогу - час быў халодны і снежны.

(Працяг у наступным нумары.)

⁶⁹ Апалінарыя Плятэрава, дачка Тадэвуша Жабы, апошняга полацкага ваяводы, была замужам за Казімірам Плятэрам, субацкім старастам. Высакародная матрона памерла ў 1847 г. Яе бацька быў вядомы сваёй дзікасцю, жорсткасцю, гонарам і неразумнасцю. Увайшоў у народныя песні і прымаўкі.

⁷⁰ Жырмунскія Радзівілы. Жырмуны - мястэчка на безназоўным прытоку Дзітвы ў Лідскім павеце, 14 вёрст ад Ліды на паўночны захад, 75 ад Вільні па дарозе з Ліды на Вільню. Былая ўласнасць Завішаў. З пасагам Барбары Завішанкі, дачкі менскага ваяводы і жонкі Мікалая Фаўстына Радзівіла, наваградскага ваяводы, маёмасць перайшла ў дом Радзівілаў. Ад сына Завішанкі, крайчага ВКЛ Станіслава IV Радзівіла (1722-1768), пайшла лінія жырмунскіх Радзівілаў. Яго сын Мікалай ад Францішкі Бутляроўны, генерал войска ВКЛ, меў дзвюх дачок: Юлію (у першым шлюбе Юдыцкая, у другім - замужам за Мацеем Радзівілам з Бердычава, у трэцім шлюбе за Аляксандрам Любамірскім), і Ганну (у першым шлюбе Нарбутова, у другім Храпавіцкая, у трэцім Лашкевічава) і чатырох сыноў: Каралю, Францішка, Міхала (палкоўніка, бацьку Марцэліны Чартарыскай, вучаніцы Шапена) і Мікалая. Гэты апошні меў дзяцей з Нарбутоўнай: Мікалая-Піліпа, Стэфанію, Ванду і Марыю. Адна з іх як пасаг перадала Жырмуны Тышкевічам.

⁷¹ Паўстанне дзекабрыстаў. - Л. Л.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Адам Міцкевіч змог у той дзень даць абед для За-вішы, на якім быў і я. Іншыя слухна баяліся высунуць нос са свайго пакоя, каб іх зноў не забралі ў турму. Усе, колькі іх было, мелі твары белыя, як галандскае палатно, нібы хто іх мукой прысыпаў. Столькі гадоў не бачылі сонца! Пасля гэтага, з 1829 па 1834 г. з Новамейскім я толькі ліс-таваўся. Толькі ў 1835 г., вяртаючыся з Парыжа, па справах заехаў у Вільню. Заставаўся там толькі пяць дзён, бо мой адпачынак ужо канчаўся. Вядома, я з ім сустрэўся і да-зволіў выразаць папярковыя формы з маіх фракаў і іншага гардэроба, падараваў нешта з рэчаў на памяць. Паколькі я быў у Парыжы, каб атрымаць спадчыну⁷², ён увяў сабе, што я ўжо вельмі багаты. Казаў пра маю сітуацыю, пры-тое, што я магу атрымаць у спадкі, і таму толькі ўздыхаў і ўздыхаў. Гэта была зайздасць, але я мала тады звяртаў увагі на яе, аднак, гэта галоўная прычына патаемнай ан-тыпатыі, якую ён хаваў ад мяне, ад іншых асоб і ад агульных сяброў.

Праз год, калі некаторыя з маіх сваякоў распачалі беспрынцыповы, несумленны і бязбожны суд, мне давалося зноў прыехаць у Вільню. Трэба было ехаць за мяжу, але каб дарэмна не змарнаваць тэрмін у пашпарце, зычлівы і вельмі прыхільны міністр Польскага каралеў-ства Стэфан граф Грабоўскі, сам прапанаваў мне, каб я даў паказанні ў Вільні і гэтак забяспечыў свае інтарэсы, а калі прыйдзе час, паведаміў яму пра гэта. Тады ён павінен быў вырабіць мне замежны пашпарт у імператара. Поль-скае міністэрства ўваходзіла ў групу канцэлярыі, якімі асабіста кіраваў Яго Мосьць, і таму ніводны чыноўнік гэтага міністэрства не мог быць прыняты на працу, зволь-нены ці адпраўлены ў адстаўкі без яго ведама. Гэтак, для справы і ў чаканні пашпарта я мусіў сядзець у Вільні, але ўжо не ў ранейшай Вільні. Сустрэлі мяне, як брата, з вялікай пашанай. Натуральна, з Новамейскім давалося сустрэцца ў некалькіх дамах, дзе ён заўсёды паводзіў сябе [...] як мыла наеўшыся. Доўга не мог зразумець, у чым прычына, але гэтак адбывалася кожны раз, і я аднойчы паведаміў пра гэта гаспадыням. Тыя адказалі мне: "Ці ты не разумееш? Гэта ён зайздросціць твайму поспеху ў

жанчын". Такой лухце, дальбог, я не мог паверыць, паверыць у такое - недаравальнае глупства для разумнага чалавека.

А гэта справа адбывалася наступным чынам. Брат маёй мачахі, Антоні Храпавіцкі, які вельмі добра да мяне ставіўся, сказаў: "Пане Станіславе, чаму ж ты не жэні-шся?". А меў я тады ўжо 33 гады - узрост Езуса. "Вось тут ёсць мая пляменніца Цеханавецкая, прыгожая, як анёл, добрая, выхаваная і багатая паненка. Пазнаёмся з ёю, па-прасі яе рукі - даю табе слова гонару, яна будзе тваёй", - сказаў ён. Я засмяўся пра сябе, бо акрамя таго, што тро-шкі па-іншаму глядзеў на шлюб і не лічыў яго здзелкай, я пранікаў у самыя патаемныя куткі многіх сем'яў і мог паўтарыць словы графа Морыса дэ Сакса, які сказаў, што ніколі не ажэніцца, бо ніколі не бачыў мужа, годнага доб-рай жонкі і жонкі, годнай добрага мужа. Храпавіцкі ведаў, што я буду на балі, які ўся губерня давала вялікаму нягод-ніку князю Даўгарукаму (Д 11), генерал-губернатару Літвы⁷³ і паабяцаў мне паказаць гэтую дзяўчыну ва ўсім бляску. І паказаў яе мне. Яна была маленькай, але цалкам прывабнай асобай з крыху большым, чым трэба носам. Мне казалі, што яна вельмі дасціпная і добрая. Усё было добра, але яна мне ўсёроўна не спадабалася. Каб закон-чыць з гэтым, я сказаў Храпавіцкаму, які некалькі разоў правёў яе перада мной, што здаюся, але знаёміцца з ёй не буду. Стары потым быў прымушаны тлумачыць гэта яе маці ці нават ёй самой. Вядома, гэта гісторыя не палеп-шыла мой стан. Але з-за таго, што мая маці была таксама не супраць гэтага праекта, а браты панны, вельмі добрыя хлопцы, па загадзе сваёй маці пазнаёміліся са мной і бывалі ў мяне, я не мог у адказ не наведваць іх хоць адзін раз. Відавочна, пакрыўджаная панна, спрабавала даць мне зразумець, што зусім пра мяне не дбае і ставілася да мяне з такой пагардай, прыкрытай, вядома, вытанчанай свецкай ветлівасцю, якую, аднак, свецкія людзі з тактам бачаць адразу і могуць ацаніць. Самае смешнае, што жанчыны абараняюцца, калі на іх не нападаюць і нават не думаюць нападаць. Менш смешным выглядае толькі ліс, які не можа дастаць вінаград і з пагардай кажа, што вінаград зялёны. Да гэтага часу я захопляўся чалавечай прыродай і з задавальненнем назіраў як нашы зямныя анёлы, пасля

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

⁷² Аўтар успадкаваў маёмасць пасля смерці Фацімы Сямашкі, непаўнагадовай дачкі свайго дзядзькі Сямашкі, якая жыла ў Парыжы і памерла там каля 1829 г., атрымаў у спадчыну 80 000 франкаў. Па спадчыну ён прыехаў у Парыж у снежні 1833 г. Паколькі грошы былі прысвоены нядобрасумленным адвакатам, неабходна было правесці суд, і ён прадоўжыў адпачынак на тры месяцы. У 1835 г. з-за затрымкі спадчыннай справы Мараўскі зноў меўся атрымаць дазвол на выезд.

⁷³ Даўгарукаў Міхал, князь, кіраваў Літвой са жніўня 1831 па сакавік 1840 г.

таго як іх трошкі падрапаюць, адразу ператвараюцца ў маленькіх змей. Панна потым шчасліва выйшла за Тышкевіча.

Адмова імператара ў адказ на шматразовыя просьбы графа Грабоўскага і пана Туркула⁷⁴, дазволіць мне выехаць у Парыж, вярнула мяне ў Пецябург. Мяне зноў прынялі на дзяржаўную службу, і мне зноў давялося выдаткаваць шмат сродкаў. Бо, калі я з'езджаў адтуль, дык амаль што за бяспэню прадаў усю маёмасць, мэблю, коней і г. д., а зараз мусіў набыць гэта ўсё зноў. Далей, я буду не раз успамінаць пра добрае стаўленне да мяне былога міністра скарбу Польскага каралеўства, а ў той час чыннага чальца Дзяржаўнай рады князя Ксаверыя Любецкага⁷⁵, чалавека, які ў Еўропе пануе сваім геніем, а паўсюдна сваёй дабрынёй. Не раз, калі я лячыў князя ад падагры, у адказ на мае просьбы за якога-небудзь беднага сваяка, ён загадваў абматваць яго ногі авечымі шкурамі і асабіста ішоў да міністра выпрошваць месца для майго небаракі. Новамейскі неяк даведаўся пра гэта. Збыднелы з-за палітычнага пераследу і падмануты Радзівіламі, ён не меў на каго абaperціся. Па яго просьбе, я праз князя Любецкага, атрымаў рэкамендацыю да Кажухоўскага⁷⁶, галоўнага паўнамоцнага прадстаўніка Вітгенштэйнаў, які і да мяне ставіўся вельмі добра, каб прызначыць Новамейскага членам радзівілаўскай камісіі ў Вільні. Плацілі

за гэта тысячу дукатаў у год. Новамейскі, хутчэй за ўсё, атрымаў бы гэтую працу, але сказаў некалькі разоў у горадзе, што ён не будзе дзейнічаць у духу Кажухоўскага. У гэтым я яго ніколі не ганю, але Кажухоўскі адмовіў і мне і князю.

У гэты час у самым пачатку станаўлення знаходзілася Міністэрства дзяржаўнай маёмасці і па яго просьбе, мы шукалі сувязі, каб прызначыць Новамейскага прэзідэнтам палаты. На пачатку гэта было даволі лёгка, бо мала хто мог прадбачыць, як хутка гэта ўстанова стане ледзь не галоўнай і будзе стаяць над іншымі. Князь Любецкі зноў паехаў да Кісялёва⁷⁷. Граф Кісялёў паабяцаў, прыняць, калі Новамейскі не будзе належаць ні да якіх палітычных таварыстваў. Такі прынцып граф меў для ўсіх сваіх чыноўнікаў. Любецкі, які чуў пра Новамейскага толькі ад мяне, палчыў, што справа вырашана. І вось гэтага чалавека за палітычныя грахі пасадзілі ў крэпасць на некалькі гадоў.

Нарэшце сястра князя Любецкага, графіня дэль Кампа Сцыпіён, па маёй просьбе, парэкамендавала яго на пасаду паўнамоцнага прадстаўніка князя Канстанты Любамірскага⁷⁸, генерала рускай арміі, самага годнага чалавека ў свеце. Не ведаю, чаму гэтак не атрымалася. Але я даведаўся, што Новамейскі, з малым жалаваннем, прыняў тую самую працу ў знакамітай княгіні, сената-

⁷⁴ Грабоўскі Стэфан сын Тамаша і Дароты з Атэнхаўзенаў, удзельнік паўстання 1794 г., абаронца Вільні, вязень, генерал брыгады ў 1812 г., дырэктар ваеннага міністэрства ў 1815 г., міністр-сакратар стану для спраў Каралеўства Польскага ў 1825-1839 гг., памёр у 1847 г.

Туркул Ігнат (1797-1857), з 1832 г. намеснік Стэфана Грабоўскага. Фаварыт Мікалая І.

⁷⁵ Юзаф Сцыпіён дэль Кампа быў жанаты з княжнай Друцка-Любецкай (дачкай Францішка Друцкага-Любецкага, пінскага кашталіяна і Ганавэфы з Алізараў) і пакінуў пасля сябе дачку Марыю (1799-1876).

Удава Юзафа Сцыпіёна прагнула ўтрымаць Шчучын у руках сям'і Друцкіх-Любецкіх. Таму, як толькі Марыя мінула 18 гадоў, маці выдала яе замуж за свайго брата, роднага дзядзьку дзяўчыны, князя Францішка Ксаверыя Друцкага-Любецкага (1778-1846). Адбылося гэта ў 1817 г., мужу было 39 гадоў, ён быў старэйшы за сваю жонку на 21 год.

Францішак Ксаверы Друцкі-Любецкі яшчэ ў 1784 г. паступіў на вучобу ў Пецябургскі сухапутны кадэцкі корпус, а потым служыў у рускім войску. Удзельнічаў у італьянскім і швейцарскім паходах Суворова, падчас якіх атрымаў кантузію і ў 1800 г. выйшаў у адстаўку. У 1809 г. быў абраны на пасаду гарадзенскага павятовага маршалка шляхты. З'яўляўся прыхільнікам аўтаноміі Літвы і перад 1812 г., разам з Плятэрам напісаў праект аўтаноміі пад пратэктаратам Расіі. Вайну 1812 г. сустрэў у Вільні і разам з царом Аляксандрам І выехаў у Пецябург. Адразу пасля вайны быў прызначаны маршалкам шляхты Гарадзенскай губерні.

У 1815 г. князь Францішак Ксаверы Друцкі-Любецкі стаў членам Грамадзянскага камітэта Польскага каралеўства. У 1813 г. быў прызначаны гарадзенскім, а потым віленскім губернатарам. У 1821-1830 гг. князь Любецкі займаў пасаду міністра фінансаў Польскага каралеўства, правёў рэформу і ўпарадкаваў скарбовыя справы. Яго рэформы таксама кранулі і сельскую гаспадарку краю - ён заклаў Крэдытнае таварыства землеўладальнікаў. Любецкі быў перакананым пацыфістам і праціўнікам узброенай барацьбы. Магчыма, таму пасля выбуху паўстання ў 1830 г. ён пакінуў пасаду ў польскім урадзе і выехаў у Пецябург, дзе і жыў да канца свайго жыцця, быў членам Дзяржаўнага савета. Яго старэйшая сястра і адначасова цешча заўсёды мела ўплыў на паводзіны брата, які хоць і займаў шэраг высокіх пасадаў, але, як казалі суседзі, прыслухоўваўся да яе меркаванняў. - гл.: *Лаўрэш Леанід. Шчучыншчына // Наша Слова. № 4 (1519), 27 студзеня 2021.*

⁷⁶ Кажухоўскі, галоўная давераная асоба Стэфаніі з Радзівілаў і Людвіка Вітгенштэйнаў. Моцна прычыніўся да абароны іх інтарэсаў і атрымаў за гэта ўзнагароджанне ў памеры 1 мільёна рублёў.

⁷⁷ Кісялёў Павел, сын Дзмітрыя, граф, рускі дзяржаўны дзеяч (1788-1872), міністр дзяржаўнай маёмасці ў 1838-1856 гг. Фаварыт Мікалая І.

⁷⁸ Канстанты Любамірскі, граф (1786-1870), генерал-маёр рускага войска.

равай Агінскай з дому Неры, гэтай выключна ўнікальнай жанчыне, якой я яшчэ прысвечу некалькі адмысловых старонак⁷⁹.

Такім чынам, нікія нашы планы не ажыццявіліся. І гэта добра, бо неўзабаве, праз некалькі месяцаў, ён сказаў мне ў вочы, што нікіх планаў у яго са мной ніколі не было, і ён ніколі мяне ні аб чым не прасіў.

Увесь гэты час у Пецярбургу мяне ананімна папярэджвалі, каб я быў больш асцярожны, бо мае віленскія сябры здраджваюць мне. Што мае канфідэнцыйныя лісты, напісаныя да іх, бачылі ў руках асоб з варожымі да мяне намерамі. Але нікога не называлі. Я перапісваўся з некалькімі асобамі з Вільні і не мог, каб нават і хацеў, вылічыць, хто з прыцяляў мяне падманвае. А паколькі я заўсёды сваю душу трымаў на адкрытай далоні і ішоў прамой дарогай, дык не меў таямніц і не клапаціўся аб здрадзе. Толькі пасля майго вяртання ў Літву, жанчыны, мае былыя сяброўкі, прызналіся мне, што гэтыя безыменныя лісты пісалі яны і мелі на ўвазе Навамейскага, але баяліся, што іх лісты могуць прачытаць на пошце.

Магчыма далей, з іншай нагоды, я напішу, наколькі ў той час былі складанымі і далікатнымі мае сямейныя стасункі, і нават ў бацькоўскай хаце пада мною капалі ганебную яму. Але наша прымаўка пра тое, што кожны мае свой лёс, стала цалкам праўдзівай. У тых хвіліны я не прадбачыў, што мае сэрца хутка кране самы вялікі боль! Бо набліжаўся прызначаны Божай рукой час, да якога я быў гатовы менш за ўсё (Д 12), час, калі мой высякародны, цнатлівы, шляхетны, светлы, бясцэнны для мяне, па-сапраўднаму строгі і горкі чалавек, мой бацька, скончыць сваё жыццё! Пра гэта я даведаўся на эстафеце ў Пецярбургу. Мяне чакалі на пахаванні, і ўжо на чацвёрты дзень я быў у Вільні. Гэты выпадак выбіў мяне з таго кола жыцця, па якім я ўжо пачаў свабодна рухацца ў Пецярбурзе.

Усё жыццё мне ні разу не дапамог шчаслівы выпадак. Усё што зарабіў - зарабіў крывёю і потам! Усё мае жыццё, мяне, як Тантала, лёс адрываў ад вады ў тую самую хвіліну, калі я набліжаўся да яе. Вось і тады так было! Самая лепшыя перспектыва мусіла быць разбітая праз абставіны, выкліканыя смерцю майго бацькі, пра гэта я раскажу ніжэй і ў сваім месцы.

Між тым, да багацця, якім я ўжо валодаў і якое людзі, як звычайна, перацэньвалі ў два ці нават у чатыры разы, дадаліся новыя грошы. Гэтага ўжо Навамейскі вытрымаць не мог! З гэтага часу, не збочваючы з дарогі

знешняй прыстойнасці, ён патаемна стаў маім першым ворагам. Сваімі асцярожнымі, езуіцка-дыпламатычнымі меркаваннямі пра мяне, ён спрабаваў сапсаваць і парушыць грамадскую думку, якую я заслужыў сваёй доўгай працай і спакойным жыццём. Натуральна, ён не меў да чаго прычапіцца, але не мог цярпець, што я ўсё раблю па-свойму, а не па-ягонаму. Ён хацеў быць маім настаўнікам і ўзяць мяне пад сваю апеку. Гэта не атрымалася, і таму ён, калі толькі пры ім размаўлялі пра мяне, казаў: "Так, так, гэта вельмі сумленны, справядлівы і вучоны чалавек, чалавек паважаны, але горды, фанабэрысты, эгаістычны, але ..., але..." і г. д. без канца. Усё гэта было б яшчэ нічога, бо ўсе маюць сваё "але" і калі справа ішла пра мяне, дык я павінен быў дзякаваць Богу, што мае "але" яшчэ не былі подласцю! Горш было тое, што гэты чалавек, бавячыся, брудзіў мяне ў маіх справах, і не ведаючы майго стану, крыжаваў шляхі перада мной. Кожны, хто атрымлівае якія-небудзь спадкі, адразу бывае атачоны тысячамі бедных сваякоў, якія ўмомант вырастаюць як грыбы, пра якіх спадчыннік ніколі не чуў і не бачыў. І ўвесь гэты зброд уяўных сваякоў, якіх я ніколі ў жыцці не бачыў, пра якіх я ніколі не чуў, наваліўся на мяне як саранча, каб з-за любові да мяне жыўцом садраць скуру. Гэта подласць, а я ненавіджу подласць.

З чужога вопыту я ведаў, што так бывае заўсёды і меў час падрыхтавацца, каб прыняць іх заляцанні, лісліваць і сардэчную любоў. Было б сорамна, хай нават і перад правінцыйнымі ашуканцамі, паказаць сябе дурнем і адчыніць гаманец і сэрца нахабнікам, якія разлічваюць на тваю далікатнасць. Але я і без гэтага меў аб чым падумаць. Неспадзявана абцяжараны справамі і асобамі, якія і сапраўды мне належалі, маючы на карку мачаху з усім дваром, коньмі, дзядзькамі і цёткамі, якія страцілі ўсё свае сродкі і мелі толькі спустошаныя маёнткі, абцяжараны даўгамі бацькі, пра якія ён раней мне ніколі не казаў і нават не згадваў у тастаменце, бо, пэўна, разлічваў сам іх выплаціць - не да ласкавасці было мне ў той час. Аднак, Бог гэта ведае, я зрабіў усё як сумленны шляхціц. Заплаціў усе даўгі, нават тыя, за якія меліся толькі распіскі майго бацькі, не глядзячы на тое, што гэта "не па форме" ці на тое, што яны "не запісаны ў акты". Выглядаў як турэцкі святы, бо выдаткоўваў свае, а не спадчынныя грошы. Адразу падтрымаў тых людзей, якія былі таго вартыя. Лотрам, трутням і фальшывым сваякам, якія яшчэ на гасцінцы лезлі ў маю кішэню, бо лічылі мяне

⁷⁹ Гісторык, архівіст, бібліяграф і журналіст Мікалай Маліноўскі пісаў: "Нагурскі, багаты памешчык са Жмудзі, калі быў у Італіі, пакахаў паненку Марыю дэ Неры, італьянку надзвычай прыгожую, але бедную. Не жадаючы засмуціць матку, якая шукала для сына жонку з гербамі, не дбаючы нават пра грошы, Агурскі пакінуў яе ў Італіі, наняў настаўніцу і настаўнікаў, якія яе цудоўна адукавалі, і, папярэдзіўшы маці, што дэ Неры паходзіць са знакамітай італьянскай сям'і, ажаніўся з ёю і прыехаў у край. Пані Нагурская вельмі падабалася пану Міхалу Агінскаму; гэта так устроіла Нагурскага, што той застрэліўся. Яго ўдава неўзабаве выйшла замуж за Агінскага і мела ад яго трох дачок і сына Ірынея Агінскага, які памёр у 1863 г., пакінуўшы ад другой жонкі Каліноўскай (першая яго жонка была роднай сястрой апошняй) Багдана і Міхала. У старэйшую дачку пані Агінскай, удавы Міхала, паненку Іду, якая была надзвычай прыгожая, закаханы быў Бенедыкт Тышкевіч; бацька яго Міхал не жадаў гэтага і прагнуў, каб сын ажаніўся з Вандай Ванькавічанкай". - гл: Маліноўскі Мікалай. Кніга ўспамінаў. Мінск, 2014. С. 111-112.

дурням, адмовіў адразу. Тады яны пайшлі шукаць дапамогу ў майго прыяцеля Новамейскага.

І той пачаў ім спагадаць!⁸⁰. Абвінавачваць мяне перад імі! Каму я даў пяць дукатаў, той жаліўся, чаму не пяцьдзесят! Той, каму я праз свой уплыў знайшоў добрае месца на дзяржаўнай службе, шкадаваў, чаму я за свае грошы не выплаціў яму яшчэ і гадавое жалаванне! Нічога мне не кажучы, Новамейскі пачаў паўсюдна распавядаць пра мой эгаізм і мае заганы. Казаў маім сябрам, што я павінен быў пачаць сваё жыццё ў Літве толькі, калі аддам даўгі ўсіх сваіх сваякоў, якія па тракцірах, більярдах, дзяўчатах і падобных забаўках шчасліва і весела страцілі ўсё, што мелі. [...] У рэшце Вільня так мне абрыдла, што я больш ніколі ў ёй не паказваўся. [...]

Цяжкая хвароба, параліч ног, звалілі гэтага чалавека. У такім стане ён жыў дагэтуль. [...]

Заканчваю аб Новамейскім. Бачыце, які гэта быў мой стары і горача любімы сябар! [...]

Дадаткі.

11. Самым нягодным мясцовым генерал-губернатарам ад падзелу края быў князь Даўгарукі, пра якога я згадваў. Чалавек несумленны, фанабэрысты, напышлівы, ганарлівы марнатраўца, абжора, распуснік, кепскі муж і сын, кепскі бацька.

Сярод паважаных і сумленных людзей ён лічыўся абсалютным злодеем. Нягоднік, на жаль, самавольна і як яму хацелася і падабалася, кіраваў тутэйшым народам гадоў дзесяць з лішкам.

Гэты злы чалавек прадстаўляў манарху наш край незадаволеным, кіпучым і ў любы момант гатовым да паўстання, гатовым на ўсё, каб вярнуць сябе свабоду, у той час як мясцовым людзям гэта нават не прыходзіла ў галаву. Рабіў нам вялікі гонар, бо маляваў такімі небяспечнымі. Гэта ён даваў зразумець, што толькі яго талент, здольнасці і пільнасць утрымліваюць Літву ад новага выбуху і рабіў сябе патрэбным Пецярбургу. Яму верылі, і таму ён рабіў, што хацеў.

Яго справы належаць гісторыі. А я толькі перакажу анекдот і каб мяне зразумелі, мне неабходна даць некаторыя тлумачэнні. Не думайце, што нейкія мае асабістыя непрыемныя справы з ім прымушаюць мяне гэта пісаць. Ён ніколі не зрабіў мне нічога ні добрага, ні дрэннага. Але сумленны чалавек павінен казаць праўду.

Князь Даўгарукі быў настолькі тлусты, што літаральна нагадваў надзьмуты пухір. Пад канец жыцця для яго давялося рабіць адмысловую прыступку ў карэце бо

ён даўно ўжо ў звычайную карэту не мог сесці. А калі падчас прыезду Аляксандра І яго пасадзілі на каня, дык ён падобны быў на воз сена.

І ўсё ж жанчыны, зразумела, што нашы жанчыны, западалі на яго! І на шчасце гэтага края, невылечная слабасць жанчын да гэтага казла і яго слабасць да іх, сталі прычынай таго, што яго нарэшце прыбралі адсюль - з-за палітычнага страху, каб больш, чым трэба, не паддаўся нашэптванням нашых жанчын!

Ах, нашы жанчыны! Бачыце, бачыце, што значыць займаць важную пасаду. Такая лялька, такі Адоніс, такі малыш, такі лавелас з таліяй ў некалькі сажняў, такі сапачы мех, такі потны ўзімку і ўлетку прыгажун, такі тлушч, такі буцэфал, такі кацялок з брыдкім тварам і смярдзючым целам - ніводная жанчына не павінна была б звярнуць на яго ўвагу, але адварнуцца з жалем ці агідай. Аднак ён насамрэч купаўся ў моры любоўных уцех. Падмануў і развёў з мужамі дзвюх самых прыгожых жанчын Вільні - пані Калкоўскую (з дому Падбярэзскіх) і пані Забелу (жонку Ігнацыя, з дому Ваўжэцкіх)⁸¹, з апошняй, пасля працяглага скандалу і некалькіх заручын, ён нарэшце ажаніўся. Але найлепей, што Калкоўскую, кінутую з-за Забелы, Калкоўскую, якая пасля гэтага танула ў распачы, ён зноў, слухайце зноў, у другі раз, выдаў замуж за таго ж Калкоўскага! Яго ён абяцаў узнагародзіць пасадай, і трэба сказаць, што сваё слова гэтаму падвойнаму мужу, гэтай асобе ў апошняй ступені дэградацыі, стрымаў. Паехаў ён з падвойнай каханай жонкай на пасаду нейкага дарадцы ў Смаленск!

Не ведаю як каму, але калі я кажу пра гэтых бессаромных шэльмаў, мне кроў б'е ў галаву.

Пэўна, спытаеце: "А што нашы мужчыны?"

Яны задаволеныя, шчаслівыя, і я ім нават зайзд-рошчу! Вось напрыклад, так ганебна пакрыўджаны муж, мой калега па школе, Ігнацы Забела, былы павятовы і былы губернскі маршалак шляхты і таму ўзор высакароднай шляхетнасці. За сваю сужэнскую крыўду атрымаў чын радцы стану ад Даўгарукава⁸². [...]

Акрамя вялізнага заробку, вялікага "сталовага" даходу, дзяржаўнага палаца, бязвыплатна перададзенага Даўгарукаму, ён з каго мог збіраў грошы пад відам пазыкі. Але Даўгарукі не ўмеў і не жадаў лічыць грошы, якія так лёгка ішлі яму ў рукі і ўвесь час іх марнатравіў. Заўсёды меў патрэбу ў грашах і заўсёды быў голым. Але ўвёў раскошу ў нашым бедным краі. Балі ішлі за балямі. Даваў ён, давалі яму. Жанчыны адна перад другой выдумлялі строі і знішчалі такім чынам багацце сваіх мужоў і дзяцей.

(Працяг у наступным нумары.)

⁸⁰ Вільнянін Мараўскі піша менавіта "спагадаць". Гэтае слова невядомае польскаму чытачу, і ў каментарых да ўспамінаў падаецца яго пераклад і ўдакладняецца, што гэтае слова прыйшло з беларускай мовы. - Л. Л.

⁸¹ Пра раман Даўгарукава з Люцыяй з Ваўжэцкіх, жонкай Ігната Забелы, і з Анеляй з Падбярэзскіх, жонкай Базыля Калкоўскага, расказвае Сабары (Кіркор) у "Літоўскіх абразях".

⁸² Ігнацы Забела, (нар. у 1801 г.), сын Ануфрыя. Сучаснікі пісалі, што ў яго ўсё было на продаж, ён атрымаў за жонку 100 000 рублёў гатоўкай і нешта яшчэ.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Даўгарукі як мог падтрымліваў гэта і такім чынам заахвочваў знішчэнне капіталаў шляхты, і гэтак давёў да галечы вёску, але, што яшчэ горш, здэмаралізаваў Літву! Хай пан Бог даруе яму, але я сумняваюся ў гэтым. А ён ўжо паўстаў перад судом Божым.

Не было ў нас багатага яўрэя, багатага чыноўніка ці, тым больш, багатага абшарніка, якому ён не запусціў бы пазуры ў кішэню і не выхапіў бы адтуль грошы. Я чуў, што Тышкевіч падараваў яму 6 000 дукатаў і ведаў, што ніколі іх не верне. Праз пазыкі і рознага роду пагрозы, забраў у віленскага кагала 30 000 рублёў.

Маючы пасады ў месцах, дзе ўсё дазволена, ён і ў Харкаве, дзе потым таксама стаў генерал-губернатарам, забраў 90 000 срэбных рублёў у магістратуры агульнай апекі, настрашыўшы сваёй помстай і ссылайкай у Сібір. Яму далі скарбовыя грошы, а ён памёр. І гэтыя няшчасныя людзі былі пакараныя па законе і загубленыя разам з жонкамі і дзецьмі.

Калі гэты забойца столькіх няшчасных сем'яў, праз асабліваю міласць Бога, быў канчаткова скінуты з "кара-леўскай" пасады ў Вільні і пераведзены на падобную па назве, але не такую выгадную пасаду ў Харкаў і на яго месца прызначаны чалавек разумны, сціплы і пачцівы - генерал Мірковіч, на Даўгарукага напалі крэдыторы, бо не мелі ўжо страху з ім цырымоніцца. Тады ён ажаніўся са сваёй каханкай Забелавай з Ваўжэцкіх і атрымаў за яе некалькі дзясяткаў тысяч срэбных рублёў ад яе старога і скупого бацькі. Гэтымі грашыма закрыў самыя важныя дзюры, чым замыліў вочы іншым і змог больш-менш спакойна ўцячы з Вільні. Аднак і потым заўсёды меў вялікія даўгі. Пасля ягонага ад'езду, назаўтра, віленскі віцэ-губернатар сустрэўся на вуліцы з саркастычным і трапным жмудзінам, баронам Краўзэ:

- Что новенького, - спытаў віцэ-губернатар, - Князь Долгорукий уже выехал?

- Не совсем, однако ж, - адказаў Краўзэ, - Руки, правда уехали, но долги всё-таки здесь остались.

12. Пасля пятнаццаці гадоў блуканняў па свеце, у 1838 г., я вяртаўся у сваю заграду. Прывяла мяне туды сумная і балючая смерць майго бацькі, самага сумленнага і пачэснага чалавека ў свеце, які, каб не быў сапраўдным старапольскім ліцвінам, дык, напэўна, нарадзіўся б сапраўдным спартанцам. Чалавек, які, што з'яўляецца рэдкасцю ў наш час, здолеў выціснуць увесь мёд XVIII стагоддзя у свае шляхетныя вусны і пры гэтым нават не дакрануўся да яго смяротнай атруты. Чалавек, які ўзняўся над брудным узроўнем ванітаў, якія ўсе жыццё атачалі яго з усіх бакоў. [...]

Раздзел 5.

Род Нагурскіх. Ян Нагурскі, яго стасункі з бацькам аўтара, намер ажаніцца, самазабойства, смерць. Тышкевічы. Анекдот пра скарб графа Тышкевіча. Старадаўнія шляхецкія абеды з супоў. Казтан Нагурскі. Гісторыя са спадкамі ад Нагурскага і Сільвэястравіча. Нагурскі і Высасерд у Венецыі і раман з Марыяй Неры. Раман бацькі аўтара з Неры. Шлюб Нагурскага з Неры ў Вільні. Раман Нагурскай з Людвікам Пацам. Хвароба і смерць Нагурскага. Добрыя справы, зробленыя бацькам аўтара для Нагурскай, і канец іх адносін. Раман Нагурскай з Агінскім і Бенігсенам. Шлюб з Агінскім. Характарыстыка сенатаравай Агінскай. Уратаванне ёй маёнтка мужа. Тост жонкі Бенігсена за Левіса.

Я ўжо вышэй згадаў і абяцаў расказаць яшчэ пра тое, што памяталі ў маёй сям'і пра сенатараву княгіню Агінскую, тут я буду згадаць яе, як вельмі рэдкі і павучальны тып, здольны шмат чаму навучыць нас у штодзённым жыцці. Яе справамі займаўся Новамейскі. Каб мяне лепш зразумелі, трэба вярнуцца крыху назад.

Яшчэ ў часы Станіслава Аўгуста на Літве яскрава ззяў згасшы сёння род Нагурскіх⁸³. Ззяў ён з-за фамільных сувязяў і значнага багацця. У той час вядомымі асобамі

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. Пераклад Леаніда Лаўрэша.

⁸³ Нагурскія герба Побуг, жылі ў Жмудзі. У канцы XVIII ст. вядомы падкаморы жмудскі, бацька Якуб і яго сын Казтан, шавельскі харунжы, Ян, пасол на 4-х гадовы сойм - сыны Пузынянкі. У апошнія гады існавання Рэчы Паспалітай адрозніваліся сваім патрыятычнай дзейнасцю. У 1792 г. бацька ахвяраваў 100 тысяч злотых на фармаванне стоконнай харугвы, ротмістрам якой стаў яго сын Ян, які са свайго боку выставіў яшчэ 100 добраахвотнікаў. У 1794 г. Нагурскія за ўласны кошт яшчэ выставілі полк кавалерыі ў 500 шабел (1-шы полк княства Жмудскага) пад камандай Яна, які стаў генерал-маёрам Жмудскага княства.

У 1782 г. Казтан выдаў у Вільні "Lenglet du Fresnoy. Geografia krotko na lekcje podzielona dla nauki młodzi przez ... podkomorzego ksiststwa Zmudzkiego na język ojczysty przelozona" (317 с.). У 1794 г. быў членам Найвышэйшай рады ВКЛ. Пасля паразы паўстання эміграваў у Венецыю. Памёр у 1802 г.

ў сям'і быў старая скнара, бацька Нагурскі, багаты чалавек, скапны і хцівы, і два яго сыны - Каэтан і Ян, якія з-за шматлікай спадчыны, якую яны атрымалі, былі багатымі як і іх бацька. Чэрствы стары зайздросціў ім, псаваў жыццё і амаль што адкрыта жадаў смерці сыноў, каб стаць іхнім пераемнікам. Гэтак было ў хатніх справах, а ў грамадскім жыцці ўсе трое былі добрымі грамадзянамі, якія ўсімі магчымымі спосабамі імкнуліся падтрымаць жыццё сваёй бацькаўшчыны, якая ў той час ужо памірала. З сыноў, Каэтан - скапны і занудны буркун, меў слабое здароўе з тварам падобным на сушаную апельсінавую шкуру і яго не надта любілі. Яна любілі ўсе, бо ён быў прыстойны, здаровы, малады, чалавечны, адкрыты, шляхетны, меў цудоўнае сэрца і розум. Мой бацька сябраваў з ім як Арэст з Піладам⁸⁴. Іх сяброўства яшчэ больш умацавала дапамога майго бацькі на соймах, дзе ён, маючы добрае пярэ, пісаў выступы Яну, які не меў падобнага таленту. Пра іх сяброўства ведала ўся Літва. Старому Нагурскаму і ягонаму сыну Каэтану вельмі не спадабалася, калі яны даведаліся, што Ян Нагурскі падараваў майму бацьку на імяніны 100 хат у Вількамірскім ці ў нейкім іншым жмудскім павеце. Гэтае віншаванне было зроблена так далікатна, што бацька не мог адмовіцца ад падарунка і прыняў яго. Але горды і чулы юнак ў душы пачаў баяцца, што падарунак дасць Яну права на нейкае вяршэнства ў іх адносінах. Гэтая думка замацавалася ў яго галаве. Таму ён не спяшаўся ўваходзіць у правы валодання гэтым маёнткам. Між тым, аднойчы, нібы наўмысна і як на ліха, тата гарача паспрачаўся са сваім сябрам і ўявіў сабе, што той хоча ўразіць яго сваім падарункам. Таму не ўнёс дакумент у акты і на вачах сябра парваў паперу на кавалкі. Нагурскі, як я ўжо казаў, быў далікатным чалавекам. Яму было крыўдна, але ён зразумеў прычыну, і іх ранейшае сяброўства захавалася, бадай што, з падвойнай пашанай. Але копію дакумента не аднавіў. І на гэтым скончылася знакамітая гісторыя з сотняй хат, пра якую згадвалі ўвесь час, колькі я сябе памятаю.

Неўзабаве Ян Нагурскі закахаўся ў Карпёўну і зрабіў ёй прапанову⁸⁵. З радасцю атрымаў абяцанне яе рукі. Але з-за перашкод, якія рабіліся з абодвух бакоў, падрыхтоўка да вяселля некалькі разоў адкладвалася. І калі, нарэшце, ён паехаў да Карпа на вяселле, па дарозе адкрыў у сябе сорамную хваробу, якую падчапіў ці ў Вільні ці ў Варшаве, і якой, пры яго памяркоўным жыцці і мерах засцярогі, ніяк не мог чакаць. Поўны далікатнасці, пакрыўджаны і закаханы, ён ведаў, што лячэнне зацягнецца на некалькі тыдняў і таму чарговы раз трэба будзе адкласці вяселле, бо немагчыма было ажаніцца і потым на нейкі час адмовіцца ад сужэнскіх абавязкаў. Бядак

набраў думак у галаву, не было каму яго суседзі і не было з кім параіцца - звар'яцеў, страціў розум і стрэліў сабе ў рот з пісталета! Аднак нейкім чынам куля толькі слізганула па твары, і лекары разам з маім бацькам, які быў недалёка, адразу прыбеглі да яго. Здавалася, швы хірургаў і сяброўства майго бацькі супакоілі яго і цела, і думкі. Доктары абяцалі жыццё, а накіраваная маім бацькам эстафета прывезла ад яго нарачоной словы ўцехі, ліст гэты і сёння захоўваецца ў мяне.

Нагурскі выглядаў вясёлым і радасным, бо застаўся жывым, але патаемна падрыхтаваў і падпісаў вельмі кароткі тастамант. Здавалася, ён верыў ва ўсё, што ўкладвала ў яго сэрца і розум дружба, радасць ад свайго вяртання да жыцця маляваў рознымі словамі ўдзячнасці і здавалася так натуральна з усімі пагаджаўся, што ўсіх ўвёў у зман. І калі на сёмы дзень пасля замаху на сваё жыццё ўжо здавалася, што небяспека прайшла, і мой знясілены дзяжурствам бацька на некалькі гадзін пакінуў свайго хворага сябра, каб адпачыць. Нагурскі толькі таго і чакаў і толькі ўдаваў, што спіць і такім чынам супакоіў сваю ахову. Напісаў алоўкам некалькі слоў майму бацьку: "Хто аднойчы зрабіў на сябе замах, з-за гонару не можа больш жыць". Сваімі рукамі сарваў з сябе швы і пластыры, раздзёр раны і праз некалькі гадзін увесць у крыві памёр. Гэта быў адзін з самых высакародных, самых прыстойных, самых перспектывных людзей нашай бацькаўшчыны, якая ўжо памірала. Мой бацька і праз 50 гадоў, да сваіх апошніх дзён, не мог казаць пра яго без слёз і штодзень, з нейкай нагоды згадваў яго. Захоўваў розныя дробязі свайго сябра і пры канцы жыцця перадаў іх мне.

Яна Карпёўна, атрымаўшы такі ўдар у самае сэрца, на пэўны час аддалася слязам і распачы, хацела зачыніцца ў кляштары, але падпарадкавалася загаду свайго строгага бацькі і з параненай душой аддала сваю руку Тышкевічу, старасце вялятыцкаму.

Род Тышкевічаў, які здаўна вылучаўся фамільнымі і грамадзянскімі цнотамі, за паўстагоддзя значна павялічыў сваё багацце і стараста вялятыцкі Міхал стаў самым багатым панам у Літве. Пакінуў трох сыноў і дачку, якая пабралася з Леанам Сапегам, і ўсе яны ёсць першымі багачамі нашага края. Ніводзін з Тышкевічаў сябе нічым не запляміў. Ніколі не зрабіў крыўды свайму бліжняму. А калі, маючы грошы, чакаў, каб танна купіць дарагі маёнтак, дык хто ж хоча купіць дорага? Гэта слаўная лінія Тышкевічаў заўсёды, нават і сёння, мае шчасце на спадчыну, што нікому не шкодзіць і магчыма, ёсць найменшым з грахоў, але дае зайздроснікам тэмы для размоў.

Няхай наступная гісторыя ў гомеапатычных памерах раскажа вам аб тым, як здабываліся вялікія ба-

⁸⁴ Назва дзвюх скал у Чорным моры, названых імёнамі персанажаў старажытнагрэцкіх міфаў. - Л. Л.

⁸⁵ Яна Карпёўна, нарадзілася ў 1778 г., дачка Бенядыкта, выйшла замуж за ротмістра народнай кавалерыі Міхала Тышкевіча з Валожына, удзельніка падзей 1812 г. Ад іх пайшла біржанская лінія Тышкевічаў. Бацькам Міхала быў Юзаф, стараста вялятыцкі (1724-1815), сын Міхала, графа на Лагойску і Бердычаве. Тышкевічава з Карпаў была вядома сваёй скапнасцю.

гацці і чаму гэта немагчыма ў нашы часы.

Неяк мой бацька ў самую адлігу паехаў да Яна Нагурскага на лёгкай брычцы. Недзе ў Жмудзі на жудаснай дарозе зламалася вось. З падстаўленай жэрдкай дацягнуўся да першай карчмы.

- Каваля!

- Няма, пане, каваля, і на тры мілі навокал няма яго, - адказвае карчмар.

- А няхай у цябе снег згарыць! Што рабіць? Немагчыма ехаць яшчэ 3 мілі!

Літасцівы карчмар, чухаючы патыліцу, адказаў:

- Есць каваль у двары, але ён не мае права займацца іншай працай, акрамя як у маёнтку. Можна б пан зараз пайшоў у двор, бо якраз тут ужо некалькі тыдняў бавіцца сам дзедзіч, дык вам, напэўна, не адмовілі б у дапамозе.

- Чый гэта маёнтак?

- Графа Тышкевіча (бацькі ці дзед, старастаў вялятыцкіх).

Што рабіць? Бацька пайшоў па гразі. Прайшоў праз браму, і ні сабака не забрахаў, і нікога не сустрэў. Ніводнай жывой душы! Тады падышоў да вялікага панскага драўлянага дома. Агromністыя сені, і зноў нікога няма! Пайшоў налева, да дубовых дзвярэй і адчыніў іх.

У вялікім пакоі, абстаўленым драўлянымі зэдлікамі і чыстымі дубовымі сталамі, на лаве, прыстаўленай да аднаго са староў, сядзеў сівы, як галубок, прыгожа прычэсаны і паголены маленькі дзядок у кашулі, суконных портках на раменьчыку са спражкай і ў чаравіках са скуры казла, ён плёў сеткі. Ubачыўшы гасця, дзядок устаў і ціхім голасам спытаў, хто ён і чаго хоча? Бацька адказаў, што ён хацеў бы мець прыемнасць бачыць графа. Дзядок яшчэ больш ціхім голасам паказаў на дзверы: "Граф там, і калі б вы былі так ласкавы сесці тут і пачакаць, я б схадзіў, пабудзіў яго і паведаміў аб вашым прыбыцці".

Праз 10 хвілін выйшаў сам граф. Як здзівіўся мой бацька, калі пазнаў у ім таго ж самага старога, толькі апанутага ў жупан, кунтуш і боты! Стары з цікавасцю выслухаў гасця, загадаў неадкладна прыцягнуць у сядзібу брычку і пажадаў адрамантаваць яе за ўласныя сродкі. А паколькі было ўжо позна, пакінуў бацьку на ноч.

Да самай цемры бавіліся размовамі. Стары быў зачараваны сваім гасцем і задаволены ім, як самім сабой. Нарэшце падалі вячэру. На першае - бурачкі з вэндлінай, на другое - крупнік з вэнджанай паўгуськай, на трэцяе - аўсяная каша з селядцом. Стары з зайздросным апетытам з'еў усё і падбздэраў гасця. Потым яны сардэчна развіталіся, і бацька, як толькі развіднела, працягнуў свой шлях. Тры супы, тры супы адзін за другім! Гэта жаж! І якія супы! Адкідваю скупасць, бо відавочна гэта была старалітоўская мода! Бо нават і я яшчэ памятаю такія самыя банкет.

З-за брыдкіх і агідных корчмаў, нашы бацькі па ўсім краі і па ўсіх дарогах мелі знаёмых альбо сяброў, да якіх заўсёды заязджалі на начлег ці адпачыць. Мой бацька

рабіў так усё жыццё, пакуль не перажыў усіх сваіх сяброў. Аднаго разу, калі для лячэння жонкі ён гасцяваў у Гуфеланд⁸⁶ ў Берліне, палкоўнік войскаў ВКЛ Бернард Пянчоўскі, наш прыяцель і сусед, які, як і ўсе, трымаўся такой жа сістэмы, збіраўся на імяніны нашых агульных сяброў ў Сянно, што на Наваградчыне, і ўзяў з сабой мяне, 13-ці гадовага ў той час хлопца. І ён гэтак жа сама ехаў ад хаты да хаты. Мы ехалі 30 міль бадай што 10 дзён! Падчас гэтага падарожжа ён неяк заехаў адпачыць да вельмі паважаных і ўжо бялюткіх, як снег, мужа і жонкі. Імя іх не памятаю. Сумленныя і заможныя гаспадары ад душы радаваліся, гэта было бачна па іх анэльскіх тварах. Крахталі, ахвотна мітусіліся, каб нас задаволіць і падалі нам акурат 4 супы! Халаднік, курыны булён, боршч з вэндлінай і крупнічак з бычыным хвостом, як раней казалі "з каралеўскім носам", бо ў Станіслава Аўгуста быў крывы, арліны нос! Сумленныя старыя! Сёння нам смешнае гэтае меню. Але раней людзі былі ім задаволеныя, сытыя і, напэўна, больш шчаслівыя, чым мы! Нашы продкі значна больш часу прысвячалі сваёй душы, чым раскошы сваіх кішак. Памятаючы гэта, раскажу яшчэ адну гісторыю пра таго самага старога Тышкевіча, які гэтак добра прыняў майго бацьку.

У маёнтку, дзе ён стала пражываў, быў трохпавярховы мураваны лямус падобны на замак. На трэцім паверсе меліся жалезныя дзверы з некалькімі ўнутранымі і навяснымі замкамі. Увесь паверх быў адной вялікай залай, выкладзенай вытанчанай галандскай цэглай. Тут стары багач трымаў сваю гатоўку - грошы былі ссыпаны ў кучу як зерне. У адным куце ляжалі медзякі, у другім бітыя талеры. Пасярэдзіне, таксама кучай, ляжалі галандскія дукаты. Стары часта патаемна хадзіў сюды і бавіўся, тым, што, як дзеці пясок, сыпаў золата праз пальцы. На гэтым паверсе меліся два круглыя, высокія акны, але яны былі цеснымі і вузкімі - праз іх ніхто не мог бы трапіць унутр. Аднойчы стары заўважыў, што яго золата як быццам нехта парушыў. Але сам сабе не паверыў. Тады ён пазначыў сваё золата як эканом пазначае збожжа. І зноў нехта парушыў! Ой, кепска! Нікому не сказаў і пачаў пільнаваць. Вядома, што лепшая пара для зладзеяў - поўдзень. У гэты час дваровая прыслуга сядзе разам за стол пад гукі барабана ці звона, і хата пусцее. Тады бяда садам і фруктам, бяда агуркам і гарбузам! Злодзеі вылазяць з кожнага кута, бо упэўненыя, што іх ніхто не заўважыць. Стары, вядома, ведаў пра гэта і аднойчы апоўдні пракраўся ў свой лямус. Лямус межаваў з садам. Каля яго стаяла вялікае дрэва. Гаспадар сядзеў тут ужо з чвэрць гадзіны, калі пачуў шоргат у акне, які прыцягнуў яго ўвагу. Бачыць, на крывым і доўгім кіі праз акно нехта прасунуў моцна абмазаны дзёгцем лапаць. Гэты лапаць некалькі разоў дакрануўся да кучы дукатаў. Золата прыліпла да дзёгцю. Знізу кій моцна патрэслі і дрэнна прылепленыя манеты пасыпаліся ўніз. Тады паволі і асцярожна кій і лапаць высунуліся назад. Стары цяпліва сачыў за ўсім гэтым і адразу ўскараскаўся да акна каб ўбачыць, як ягоны

⁸⁶ Крыстаф Вільгельм Гуфеланд (1762-1836) адзін з тагачасных самых вядомых нямецкіх медыкаў.

селянін, дваровы пастух, злазіць з дрэва па садовай драбіне, абірае з лапця дукаты і зносіць іх у далоні. Так граф даведаўся, хто здраднік, але трэба было яшчэ даведацца, дзе ён хавае грошы. Пастух, прайшоў з дзесятак-другі крокаў, агледзеўся, залез пад куст парэчак і закапаў тут скрадзенае за дзень. Потым стары знайшоў тут каля тысячы скрадзеных такім чынам дукатаў.

Але вернемся да Нагурскіх. Пасля смерці Яна, яго бацька з братам сабраліся на пахаванне. Адкрылі тастамант. Нябожчык, каб не пакрыўдзіць свайго бацьку, зрабіў яго разам з баратам Каэтанам спадкаемцам свайго фондушу. Зараз жа пасварыліся паміж сабой. Але, што яшчэ горш, у тастаманце былі прадугледжаны 7000 дукатаў майму бацьку, пра што ён не ведаў. Стары Нагурскі хціва шукаў, як пазбавіцца гэтага запісу. Сын Каэтан, чалавек больш сумленны, але таксама хцівы і сквапны, вынайшаў спосаб. Прапанаваў тату толькі палову. Бацька адпісаў абодвум, што сумуе 3-за смерці свайго адзінага ў жыцці сябра, не мае часу думаць пра фінансавыя інтарэсы і з усім пагаджаецца, нават калі не дастане ні гроша. Яму адразу залічылі 4000 дукатаў, але ён вярнуў усе грошы і так закрыў гэты сумны рахунак.

Тут трэба прызнаць, што мой бацька "нарадзіўся ў кашульцы". Вялікія і малыя грошы сыпаліся на яго без аніякага старання, нават, калі ён сам гэтага не чакаў. Адзін з самых смешных запісаў на яго імя меўся ў тастаманце Сільвястравіча, старога, заможнага і бяздзетнага гараджаніна-юрыста, перакананага патрыёта і чалавека свайго часу - вельмі дасціпнага, грубага але і сур'ёзнага. У сваім тастаманце Сільвястравіч пісаў: "Майму прыяцелю, пану Апалінарыю Мараўскаму, запісваю 200 дукатаў за тое, што ён носіць вельмі прыгожую старалітоўскую вопратку. А пану Станіславу Ажахоўскаму запісваю 100 дукатаў за тое, як ён прыгожа, "на бок", носіць шапку".

У дзяцінстве мой бацька быў прымушаны маёй 15-ці гадовай маці, выхаванай ў Варшаве, апрацаваць па-французску, гэта яна паставіла галоўнай умовай шлюбу. Потым бацька змяніў свой строй. Праз год ці трохі пазней Сільвястравіч памёр. Тады зачыталі яго тастамант, змест якога раней ніхто не ведаў і знайшлі запіс пра майго бацьку. Але ў дадатку да тастаманта прачыталі наступныя словы: "Пану Мараўскаму, які ўжо пераапрацуе па-французску, здымаю вышэйзгаданы запіс, бо з любой кропкі гледжання ён лепш выглядаў у кунтушы". Тады ўсе смяліся з дзівацтва старога, але сёння, магчыма, шмат хто падумае, што ён разумеў усё лепш за іншых.

Хаця мой бацька зусім не любіў Каэтана Нагурскага, даўняе сяброўства з яго братам было прычынай таго, што яны мелі добрыя стасункі. Каэтан пасля смерці свайго бацькі стаў адным з найбагацейшых паноў Літвы. Але хутка з'явіліся Касцюшка і Ясінскі. Нагурскі далучыўся да паўстання і пасля бітвы пад Мацяёвічамі уцёк у Венецыю. Там ён сустраўся з таксама збеглым Высагердам, і разам яны спыніліся ў адной беднай карчме.

Карчмар, нейкі Неры, быў адначасова і вясёлым італьянцам-гандальерам. Аднекуль ён даведаўся, што ў яго спыніліся знакамітыя эмігранты і хваліўся імі, а таксама спяваў і граў бедакам. Яго старэйшай дачка, дзяўчына дзіўнай прыгажосці, прыслугоўвала і таксама спявала ім баркаролы. Абодва эмігранты закахаліся ў яе. Больш спрытны і маладзейшы Высагерд, убачыў у сябры суперніка, выкраў маладую Марысю і ўцёк з ёй у Фларэнцыю. Нагурскі неадкладна кінуўся ў пагоню, выкраў яе ў Высагерда і паабяцаў ажаніцца. Па дарозе ён даведаўся, што ўжо можа смела вяртацца дахаты, і паехаў з дзяўчынай у Варшаву. Толькі там, калі трошкі астыў першы запал, убачыў, што ягоная красуня не мае ні адукацыі, ні манер, ледзь чытае і піша і таму не можа быць не толькі жонкай, але нават і наложніцай, бо ў Літве будзе выклікаць толькі жарты і кпіны. Яшчэ не маючы магчымасці назаўсёды з ёй расстацца, ён зняў для яе пансіён, наняў некалькі гувернантак і, добра заплаціўшы за самую строгую адасобленасць і таемнасць знаходжання тут дзяўчыны, паехаў у Вільню парадкаваць свае справы. У Вільні ён знайшоў Высагерда і яны добра разам пасмяяліся са сваіх італьянскіх любоўных прыгод.

Пасля зняцця секвестру з маёнткаў і вяртання Каэтана, прайшло каля 8 месяцаў, калі справы вымусілі майго бацьку паехаць у Варшаву, куды ў той час цяжка было атрымаць пашпарт. Наведвальнікаў у Варшаве было вельмі мала. Нагурскі даведаўся пра гэта падарожжа і напярэдадні ад'езду прыйшоў, каб нібы развітацца з маім бацькам. Але потым, убачыўшы, што больш нікога няма, замкнуў усе дзверы і паверыўшы слову майго бацькі пра захаванне таямніцы, прызнаўся яму пра венецыянку Неры, прасіў перадаць ліст яе апякунцы, бываць у яе і вызжаменаваць ступень прагрэсу, які гэта яшчэ зусім нязграбная і неахайная дзяўчына зрабіла ў навукх і мове, а таксама перадаць ёй на выдаткі 600 дукатаў. Акрамя таго, ён прасіў не пісаць яму ніякіх лістоў, якія могуць канфіскаваць, а ўсё расказаць асабіста пасля вяртання. Бацька абяцаў. Паехаў. Пазнаёміўся з паннай. Чакаў убачыць якую-небудзь субрэтку. Якое ж было яго здзіўленне, калі ён убачыў даму дзіўнай прыгажосці з бліскучымі здольнасцямі. Яна ўжо магла стаць дасканалым гонарам салонаў, ужо добра размаўляла па-французску і па-італьянску без венецыянскага акцэнта, хутка пісала без вялікіх арфаграфічных памылак - словам, была ўжо выдатна выхаванай паннай, ад якой ні ў якім разе не пахла карчмой! Толькі ў музыцы яна не змагла прасунуцца наперад, што вельмі не спадабалася майму бацьку, які сам захапляўся музыкай, спяваў з вялікім густам і граў на двух інструментах - на гітары і на вільдаморы (viola d'amour), якую сёння ўжо ніхто не ведае. Хаця сёння і адмаўляюцца ад усялякай меладычнасці ў музыцы, але ўсё ж дзіўна, што гэты меладычны і гучны інструмент аказаўся цалкам забыты і бачыў я яго толькі ў майго бацькі. Неяк ён, калі даўно ўжо закінуў свае таленты, якім у маладосці быў абавязаны шматлікім перамогам, загадаў

Марыя дэ Неры

прывесці вільдому са скарбца, каб я убачыў, як на ёй граць. Мне, праўда, тады было ўсяго 14 гадоў, але калі ён узяў некалькі акордаў а потым зайграў нейкую душэўную песеньку, я расплакаўся як дзіця. Няхай я, але наш стары сусед, які тады гасцяваў у нас, рупліва мне дапамог.

Калі новы апякун пазнаёміўся з выхаванкай, калі яны пачалі размаўляць пра музыку, граць і спяваць разам, закахаліся яны як жыхары неба, і ў гэтым каханні, цалкам задаволеныя, пражылі амаль што паўгода. Трэба прызнаць, што гэтак мой бацька назаўсёды страціў давер Нагурскага, чаму потым ён прыпісваў фатальныя і згубныя для яго фартуны наступствы ў адносінах з гэтай асаблівай жанчынай. Так ён гэта разумей, хоць і быў добра напоены тагачаснай французскай галантнасцю, якая ставілася да падобных рэчаў, як да жартаўлівых прыгод. Увесь свет ведаў, што яны з Каэтанам ніколі не падабаліся адзін аднаму, і таму выбіць з-пад яго здзік было не такім ужо і цяжкім, смяротным грахам.

Хочаш - не хочаш, трэба было вяртацца з Варшавы і парушыць гэты магаметанскі рай! Але яны яшчэ не насыціліся адно адным! Мой бацька быў цалкам адданы

панне Неры і ахвотна напісаў Нагурскаму пра поспехі, якія яна дасягнула за такі кароткі час, раіў яму як мага хутчэй прывезці яе ў Літву. Нагурскі, чыё здароўе значна пагоршылася за апошнія некалькі месяцаў (ён пакутаваў ад хранічнай чорнай жаўтухі), вырашыў што здароўе і настрой вернуцца да яго, як толькі прыедзе каханая. Прывёз яе, і новы Пігмаліён, ап'янелы ад цела, манер і добрага тону сваёй Галатэі, адразу пачаў паўсюдна публічна прадстаўляць яе як сваю жонку, з якой ён таемна ажаніўся ў Італіі, чым прымусіў жудасна пакутаваць астатніх членаў сям'і, якія чакалі яго смерці! Яны пачалі сачыць за італьянкай і распаўсюджаць весткі, што яна яму не жонка. Віленскія дамы абураліся такой зухаватасцю і бессаромнасцю: "Як ён смеў прывесці сваю наложніцу ў паважаныя дамы!".

Неры ведала пра гэта і, відавочна, далей ёй самой проста не хапіла такту. Ужо вышэй меры насыціўшы хворага псеўда-мужа, працягвала яна старую інтрыгу з маім бацькам, пры гэтым удавала лютую прывязанасць да Нагурскага, пастаянна яе дэманстравала, пастаянна сядзела ў яго на каленях, прыціскалася да яго, цалавала і такім чынам цалкам вычарпала і збудзіла хворага, які адчуваў сваё знясіленне. І калі, з аднаго боку, пачала распаўсюджацца чутка, што яна не жонка, а з другога яна адчула непрыхільнасць Нагурскага да сябе, Нагурскага, які яшчэ не даў ёй аніякіх гарантый. Пасля некалькіх гадзін кахання з маім бацькам, яна ўпала да яго ног і маліла каб ён выратаваў яе з гэтай багны і схіліў Нагурскага да шлюбу з ёй. Але Нагурскі, хоць і не меў ніякіх падазрэнняў, не дазволіў нават пачаць размову пра шлюб і толькі пагадзіўся пакрыць выдаткі на вяртанне панны Неры ў Венецыю.

Тады мой бацька прыйшоў да добрага каплана, кс.-біскупа Пільхоўскага і сілай красамойства растлумачыў гэтаму лагоднаму, як ягнё залатавусту, усімі шанаванаму, пабожнаму чалавеку, які нічога не падазраваў, гэтую гісторыю. І тады, калі пакуты Нагурскага ад хваробы сталі большымі, чым звычайна, біскуп наведаў яго і выкрыў яго грэх супраць Бога і людзей, той пакаяўся і пагадзіўся на шлюб. Так праз ласку майго бацькі, дачка карчмара Неры стала пані Нагурскай.

Між іншым, каханне мінулага стагоддзя звычайна мела даволі вузкія межы, бо грунтавалася толькі на сексуальных пачуццях. Таму яно не магло працягвацца доўга, але праз гэта забяспечвалася вялікая гнуткасць і ўзаемаразуменне. Мой бацька і пані Нагурская ўсё ж надакучылі адзін аднаму, адкрыта ў гэтым прызналіся і гэтак захавалі ўзаемае сяброўства і свабоду без рэўнасці ў адносінах з іншымі. Бацьку гэта задавальняла, бо ён у той час меў ажно тры інтрыгі, калі не лічыць сувязі з Нагурскай. Адна платанічная, бо датычыла жанчыны рэдкай цноты, але дзве іншыя моцна высмоктвалі яго сілы і грошы. Загнаны, як паштовы конь, ён быў рады пазбавіцца ад цяжару адносін з Нагурскай.

(Працяг у наступным нумары.)

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

На яго шчасце, прыехаў малады ў той час Людвік Пац, які потым стаў генералам, а ў 1831 г. эмігрантам, беспрытульным выгнанцам і закончыў ён сваё жыццё ад гарачкі ў Смірне⁸⁷. Гэта быў прыстойны, багаты малады чалавек у самым прывабным веку. Жанчыны цікавіліся ім, і ён не бараніўся ад іх, але на гэтым не спыняўся і шукаў прыгод у менш далікатных і больш брудных крыніцах. Нагурская пакахала яго па-свойму, па-італьянску. Пац, пажадаў належным чынам адказаць ёй, нягледзячы нават на тое, што пакутаваў ад нясціплай хваробы. Ён уступіў з ёй у цесную сувязь і перадаў сваю хваробу, а сам, узняўшы хвост, уцёк з вільнянкай. Хворы Нагурскі, на бяду, цяпер часцей, чым звычайна, прагнуў кахання са сваёй жонкай. Выпадала альбо неяк засцерагчыся ад настойлівага мужа, альбо адкрыць свой сорам і ганьбу! Новы зварот да майго бацькі. З усёй пакорай прызналася і ён сакрэтна знайшоў для яе трох дактароў, узяў на сябе ўсю справу па стрыманні яе мужа і гэтак зрабіў для гэтай жанчыны новую важную паслугу.

Віленскія лекары не бачылі паратунку ў сваёй навуцы і параілі Нагурскаму для лекавання чорнай жаўтухі змяніць клімат і выехаць за мяжу, у Вену, дзе ў той час працавалі знакамітыя дактары Франкі, бацька і сын, і было шмат іншых добрых лекараў.

Выехалі. Але весткі з дарогі пакідалі мала надзеі. Больш за тое, калі Нагурскі прыехаў у Вену, яго з усіх бакоў засыпалі ананімнымі лістамі з папярэджаннямі, што жонка збіраецца яго атруціць. Нарабілі яму клопатаў, але сваю жонку ён ужо і без гэтага не мог цярапець. Абрываў яму дачка кухара, і ён прыбраў яе з сваіх вачэй і прыклаў усе намаганні, каб выратаваць свае жыццё. Падзэрэнні былі фальшывымі. Але не таму, што пані не была гатовая зрабіць такі крок, а таму, што не мела ад мужа ніякага запісу на маёмасць і яе лёс цалкам залежаў ад яго жыцця. А смерць тым часам набліжалася! І ў гэтай крытычнай сітуацыі яна зноў звярнулася да майго бацькі і напісала да яго жаласны ліст, які ён доўга захоўваў у сваёй калекцыі і паказаў яго мне, а потым аднойчы, у хвіліну гневу і абурэння на гэтую жанчыну, кінуў у агонь разам з многімі іншымі яе памятнымі рэчамі. У тым лісце яна заклінала яго боскімі ранами і ўсім для яго святым, каб кінуў ўсё і

паспяшаўся ў Вену ратаваць яе. Быў тады заняты сваімі важнымі справамі, але прыслухаўся да гэтага распачнага голасу і хутка паехаў у Вену, прарваўся да хворага Нагурскага, які зачыніўся ад ўсяго белага свету, і сваім красамойствам пераканаў яго завяшчаць 400 000 злотых сваёй жонцы. Больш вырваць з вантробаў Нагурскага для яе не змог, бо свае мільёны той запісаў на аддаленую і невядомую сям'ю.

Гэта было трэцяе і галоўнае дабрадзеіства якое мой бацька зрабіў гэтай жанчыне за час іх мімалётнага цялеснага кахання. Здаецца, яна павінна была быць яму ўдзячнай. Але ў італьянцаў ёсць прыказка: "Як толькі небяспека мінае, падмані і святога".

Неўзабаве, пасля вяртання майго бацькі ў Літву, Каэтан Нагурскі памёр за мяжой. Яго жонка, што магла, узяла ад яго, па-свойму закахалася ў нейкага кавалера Анджаліні і паехала за ім у Дрэздэн, дзе гэты Анджаліні быў пасланнікам. Пры гэтым даслала майму бацьку, не спытаўшы яго, ці згодны і мае вольны час, паўнамоцтвы на ўрэгуляванне яе інтарэсаў у Літве, якім нешта пагражала. І ён зрабіў гэта для яе. Але ён не мог справіцца з уладкаваннем закладу маёнтка Куртавяны ці Куртаўцы⁸⁸ (дакладна ўжо не памятаю) і таму паслаў туды свайго брата Мікалая, маладога, прыгожага і вельмі сумленнага хлопца з належнымі інструкцыямі. Брат нечакана знайшоў там італьянку, родную сястру Нагурскай, цішком прывезеную з Венецыі каб атрымаць тут адукацыю і, калі падвучыцца, выйсці замуж.

І яна добра падвучылася! Не мела дзіўнай прыгажосці сваёй сястры, але была добрай і чулай. З-за пастаяннага кантакту на вёсцы, мой брат закахаўся ў яе. У выніку гэтага рамана брат нечакана стаў сваяком пані Нагурскай. Нягледзячы на ўсе намаганні, жанчына даведлася пра гэта ад паслужлівых людзей і, як няцяжка здагадацца, была не рада, бо яе асабістае каханне было безвыніковым. А панна, калі ўсё загаілася, пакінула наш край і вярнулася ў Італію дзе з дапамогай старэйшай сястры выйшла замуж за нейкага італьянскага графа ці князя, які пра яе нічога не ведаў і да гэтага часу з ёй шчасліва жыве⁸⁹.

Знуджаная Анджаліні, страціўшы грошы ўзятыя гатоўкай пасля смерці мужа, Нагурская нарэшце мусіла вярнуцца ў сваю міласэрную Літву, прыгожую і заўсёды чароўную. Покуль яна завяла новыя раманы, мой бацька

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

⁸⁷ Гл. пра яго: Лаўрэш Леанід. Мясцічка Ражанка і касцёл у ім // Лідскі Летанісец. 2023. № 3 (103). С. 47-55.

⁸⁸ Куртавяны, мясцічка і вялікі маёнтка за 3 мілі ад Шавель на Жмудзі. У 1802 г. Каэтанам Нагурскім было запісана на жонку, Марыю дэ Неры, потым жонку Міхала Агінскага. Пасля маёнтка перайшоў у рукі Булгарынаў і Парчэўскіх, а потым Плятэрам.

⁸⁹ Сястра Марыі дэ Неры была замужам за гр. Сцюці.

- яе стары прыяцель, без усялякай ахвоты заняў каля яе месца і зноў пачаў ўдзельнічаць у інтэрмедых. У любоўных гульнях, абвостраных доўгай адсутнасцю, з Нагурскай здарыўся вельмі прыемны для мужчыны выпадак, які мог сведчыць, што з-за моцных пачуццяў яна цалкам забылася. Лавелас ганарыўся сваім трыумфам, не змог утрымаць гэту гісторыю ў сакрэце і патаемна расказаў яе адной са сваіх каханак. Рэўнасць адкрыла вусны. У той жа вечар пра гэта ведала ледзь не ўся Вільня. Праз некалькі дзён дайшло і да Нагурскай, якая, каб палепшыць грамадскую думку, удавала з сябе засмучаную ўдаву, таму грамадскае стаўленне да яе значна і як быццам несправядліва, пахіснулася. А ў той час яна ўжо палявала на Бенігсена, які толькі што прыехаў сюды генерал-губернатарам. Усё, што магло выклікаць гнеў і лютую раз'юшанасць лвыцы, адразу выбухнула на майго бацьку. Каралева шведская Крысціна адсекла галаву Манальдэскі. Наша італьянка не магла зрабіць гэтага, але вельмі хацела. Сяброўства з бацькам, яго паслугі, дабрадзейства і апека сталіся як быццам пісанья на пяску і адразу зніклі, адсюль і назаўсёды засталася толькі помста, італьянская помста! Падставай для гэтага стала цяжарнасць яе сястры, якая нібыта стала ганьбай яе дома і крыўдай яе крыві. А таксама, нібыта парушэнні закону, якія Мікалай Мараўскі, быццам бы навязаў яе сям'і ў Куртавянах. Маючы пратэцыю Бенігсена, яна адразу адазвала ранейшыя юрыдычныя паўнамоцтвы, якія прынеслі толькі беды і нягоды і з таго часу не прапускала нават найменшай магчымасці нашкодзіць майму бацьку. Урэшце-рэшт яны зненавідзелі адно аднаго і нават у старасці, як я памятаю, туды, куды з візітам прыехаў Мараўскі, але там была Агінская - яна адразу знікала, і тое ж самае рабіў мой бацька.

Прышоў час расказаць, як Неры стала княгіняй Агінскай. Стары Бенігсен, як я ўжо казаў вышэй, захаваўся ў Нагурскую. Зразумела, што калі яна была ў яго руках, яна маўчала пра свае любоўныя гісторыі, але адначасова з ім мела шмат розных маладых людзей, якія патаемна ўзнагароджвалі яе сваімі ласкамі і таксама ніколі не ведалі пра іншых. Сярод іх быў і Міхал князь Агінскі, раней літоўскі падскарбій, дыгнітарый, пляменнік гетмана, а потым расійскі сенатар і фаварыт цара Аляксандра. Прыгожы, статны мужчына, марнатраўца, знакаміты музыкант і перш за ўсё знакаміты бабнік. Разведзены з Лясоцкай, з якой меў двух сыноў, ён пусціў на глупствы яе і свае вялікія маёнткі і ўжо пачаў шукаць падтрымку ў службе рускаму двару, калі смерць гетмана Агінскага зноў дала яму вялізныя маёнткі, з якімі ён таксама ўзяў на сябе і вялізныя даўгі. Каб уладкаваць свае інтарэсы, ён на нейкі час прыехаў у Вільню і смяртэльна захаваўся ў Нагурскую.

Яна таксама хілілася да яго. А каб бавіцца як мага больш сакрэтна, аддала ключы ад патаемнага ўваходу, праз які ён увесь час прабіраўся да яе ў спальню. Закаханы Бенігсен, якога яна рыхтавала ў мужы, і справы з якім зайшлі ўжо далёка, баяўся скампраметаваць сябе і яе публічнымі візітамі і па яго настойлівай просьбе, таксама атрымаў падобныя ключы, але з канкрэтна вызначанымі гадзінамі, у якія мог да яе прыходзіць. Так працягвалася каля месяца, калі Бенігсен, па-майстэрску распалены какеткай, у муках кахання, вырашыў неадкладна пайсці да Нагурскай і папрасіць яе рукі. Натуральна, маючы такую мэту, ён не звяртаў увагу на дазволеныя гадзіны і, адчыніўшы дзверы, апынуўся ў спальні Нагурскай. Глядзіць на ложка, і о, жах! У ім бачыць Агінскага са сваёй каханкай!

Стары назаўжды зачыніў за сабой дзверы, але гэты выпадак прымусіў Агінскага ажаніцца, да таго ж Нагурская ўжо зацяжарыла ад яго. Гэтая цяжарнасць праз некалькі месяцаў пасля шлюбу развязалася дачкой Амаліяй, ці, калі жадаеце, Амельіяй, якая потым выйшла замуж за графа Залускага⁹⁰. Сваёй дабрынёй, лагоднасцю, вучонасцю, вернасцю і адданасцю мужу, сваімі розумам і цнотай, яна адрознівалася ад маці і таму ніколі не была ёю любімай.

Вось так мы і атрымалі венецыянскую кухарку аздобленую сенатарскім і княжым тытуламі! Няма іншага месца для гэтай чужаземнай галоты, як толькі наша зямля! Хто асмеліцца падлічыць усе прыгоды, усе слабасці, ўсе здрады гэтай жанчыны? Агінскі не змог утаймаваць паводку, і сам, маючы амаль што на кожнай вуліцы адну, калі не дзве палюбоўніцы, усё дазволіў жонцы і адпусціў яе. А яна стала ўжо сапраўднай пані, ганарлівай арыстакраткай - сапраўднай арыстакраткай ў поўным сэнсе гэтага слова. Ніхто ўжо і ніколі не мог адчуць ад яе пах катла ці патэльні. Яна забылася пра паленту і макароны! Цалкам прыняла гэты імпануючы ёй панскі тон і дух, і нават сама пачала верыць, што нарадзілася ў княжай кароне і для кароны. Бляск дома, самыя перадавыя вынаходніцтвы ў выгодах жыцця, з густам аздобленая мужам рэзідэнцыя ў Залессі, дасканаласць напудраных слуг у ядвабных панчохах і фракках у талію. Мела розум, смеласць, гонар, не кажучы ўжо пра геніяльнасць - ва ўсім яна цалкам пераўзыходзіла сваё атачэнне, але разам з тым мела і злчынны эгаізм і поўную адсутнасць высакародных пачуццяў. Заглушаныя галасы сэрца і сумлення давалі ёй натуральную перавагу над людзьмі, якія мелі сэрца. Смелыя і бессаромныя паводзіны і какетства, схаванае ў гжэчнасці. Хітрасць італьянкі, лоўкасць лісы, нарэшце, з'яўленне ў свеце новага пакалення, якое не магло ведаць пра яе мінулае - усё гэта ператварыла яе ў сур'ёзную,

⁹⁰ Амелья Залуская з Агінскіх, жонка Караля, упіскага маршалка ў 1829 г. і кіраўніка паўстання ў 1831 г. ва Упіце. Нарадзілася ў 1805 г. у Залессі. У 1825 г. выйшла замуж, памерла ў 1858 г. Акрамя яе, Агінскі ад Неры меў яшчэ сына Ірэнея і дзве дачкі - Эмму Бразоўскую (у другім шлюбе Высоцкую) і Іду Кубліцкую, якая кінула мужа ды дзяцей і ўцякла з рускім. Ірэней (1808-1863), рускі тайны радца, шамбелян, маршалак Расійскага павета, куратар ковенскіх школ, знакаміты гаспадар. Два разы быў жанаты з сёстрамі Каліноўскімі. На яго сынах Багдане і Міхале скончылася галіна роду.

паважаную, незвычайную і дзіўную жанчыну, перад якой усе, як перад боствам, у нас і за мяжой схілялі свае галовы! Не было такога значнага чалавека, не было маладзейшага за яе рускага генерала, не было нават і прыгожага лакея, якія не былі б яе каханкамі. Рэшту дапаўнялі акцёры, спевакі і простыя жаўнеры. Я не раблю ёй крыўду, бо яна сама не хавала гэтага ад людзей. Акрамя Залускай, якая нарадзілася ад Агінскага, у кожнай з яе дачок быў іншы бацька. Быў сын ад спевака Пальяні, мужчыны, дарэшты знуджанага спадніцай старой княгіні, які потым ажаніўся з нашай слаўнай спявачкай, паннай Бальбені. У 1841 г. сына яго і Агінскай, несправядліва абвінавацілі ў нейкім тайным злачынстве і кінулі ў цвердзь у Пецяўбург, а яе, ужо ў сталым ўзросце, па той жа прычыне арыштавалі ў Залессі, у простых санях прывезлі ў Вільню без прыслугі, а толькі з яўрэйскім фактарам замест камердынера, і яна тут не мела права зрабіць ні кроку з дому. Тады праз сваю дачку Кубліцкую разаслала ў Пецяўбург лісты з просьбамі. Што ў іх было? Яна напісала кожнаму з высокапастаўленых генералаў, ясна растлумачыла кожнаму з міністраў, што калі ён дапаможа яе сыну дык адначасова выратуе і сваю кроў! І кожны з іх паверыў у сваё бацькоўства, і кожны з іх звярнуўся да манарха, і як вынік - сын выйшаў з вязніцы.

Вось і ведайце, якія ў нас былі лялькі! Наша шчасце, што яна італьянка!

Да кароткага жыцццяпісу гэтай зласлівай, але па сучасным меркаванні, геніяльнай жанчыны, я дадам яшчэ дзве гісторыі, у якіх бачна, якое яна мела сэрца. У 1820 г. Агінскі, маючы за мяжой жонку ў даўгах і больш нідзе не знайшоўшы крэдыту, па намове, відавочна, самога д'ябла, з сваім паўнамоцным прадстаўніком, высакародным і мілым Антоніям Гінетам, прыехаў да майго бацькі і на каленях маліў даць яму 4000 рублёў срэбрам: "Бо ў Фларэнцыі жонка босая ходзіць". У пачцівым сэрцы бацькі адраділася даўняя зычлівасць да яе, бо пад суровай знешнасцю ён меў вельмі мяккае і незласлівае сэрца. Бацька даў грошы, але на ўмовах, што Агінскі паведаміць, хто яе выратаваў і на гэта раз. Гінет памёр, жанчына вярнулася і ўбачыла, што яе муж без грошай. Тады заключыла кантракт, прымусіла Агінскага перапісаць на яе ўвесь свой маёнтак і завалодала ўсёй маёмасцю, а потым пасяліла яго ў Італію на вызначанай ёю пенсіі, дзе неўзабаве, пасля публікацыі сваіх успамінаў, ён і памёр. А сама яна паехала ў Пецяўбург, каб галавой і тым, чым яшчэ магла, ратаваць свае грошы⁹¹. Ледзь не ўсе даўгі яна пакрыла сваім пасагам ад Нагурскага, які мой бацька выбіў у Нагурскага ў памёры 400 000 злотых і якія яна павялічыла да некалькіх міль-

ёнаў бо нібыта купіла маёнтак Рэтаў. Захавала за сабой яшчэ і Залессе, а рэшту аддала на эксдывізію (падзел маёнткаў і продаж па частках. - Л. Л.). Такім чынам ўсіх крэдытораў мужа пакінула без грошай, а сама зноў стала багатай!

Але самы нахабным было тое, што яна шчыра імкнулася адмовіцца ад крэдыту перад маім бацькам. Яна адмовіла яму і пры сваім вялікім багацці перавяла доўг на агульную эксдывізію свайго мужа, хаця гэтыя грошы даваліся ёй асабіста, каб даслаць у Італію, дзе яна ўжо не мела за што жыць! Мой стары не вярнуў ні грошы, ні працэнты, бо мусіў адмовіцца ад маёмасці ў Маладзечне з эксдывізіі, на якой меліся даўгі перад скарбам і выплата падаткаў з афармленнем папер каштавала б больш, чым той маёнтак. Бацька суцяшаў сабе толькі тым, што гэтае яго каханне было такім дарагім.

Сенатар Агінскі, як я ўжо згадваў, меў ад Лясоцкай двух сыноў - Тадэвуша і Ксаверыя, якія ажаніліся з сёстрамі Рэно і сядзелі "на жончыных фартухах", бо ніякіх спадкаў ад бацькоў не атрымалі⁹². Іхняя маці сваім былым мужам Агінскім была даведзена да апошняй стадыі галечы. Калі іх мачыха "княжна дэ Неры", як яна сама сябе называла, выплачвала даўгі, гэтыя два сыны запатрабавалі сваёй часткі. Агінская адказала, што яна мае толькі сваё і нічога з гэтага не належыць яе мужу. Падманула братаў нейкай надзеяй на разлік і паехала ў Вільню.

Абурэнне супраць яе было агульным. На гэтых двух сыноў, гэтых сапраўдных нашчадкаў роду, усе глядзелі са спачуваннем, бо яны ўмелі ўсім дагадзіць сваімі талентамі і паводзінамі. Гаворка ішла толькі пра 20 000 рублёў срэбрам, якія б вырашылі праблемы абодвух. Нават яе сын Ірэней пагадзіўся выплаціць гэтыя грошы, бо саромеўся свайго багацця побач з іх сумленнай беднасцю. Тады з Пецяўбурга я прыехаў у Вільню і ўбачыў гэтыя круцельскія, сямейна-юрыдычныя праблемы. Ксаверый з 1818 г. быў маім добрым знаёмым. Абураны несправядлівасцю ў дачыненні да гэтых бедных людзей, я звярнуўся да паўнамоцнага прадстаўніка Агінскай Новамейскага, каб ён растлумачыў жанчыне справу і ўгаварыў заплаціць мізэрную для яе суму. Гэты чалавек, нагавораны мной, асмеліўся пайсці да яе і выказацца настолькі смела, наколькі яму дазваляла сарамлівасць і павага да сваёй патронкі. Што на гэта адказала княгіня? Вось такі адказ і такі ўльтыматум ён нам перадаў: "Княгіня адусюль чуе, што пасербы пагражаюць ёй зброяй, але не дасць ім ані гроша, лепш яна пойдзе ў суд, патраціць на гэта 40 000 рублёў срэбрам і цалкам згубіць гэтыя грошы, чым даць ім хоць палову гэтай сумы, каб зрабіць шчаслівымі сыноў свайго

⁹¹ Пазней сенатарава Агінская не хавала сваіх стасункаў з пецяўбургскімі саноўнікамі, Г. Пузыніна ў сваіх успамінах пазбягае закранаць негатыўныя бакі жыцця сваіх сучаснікаў і, апісваючы Залессе і род Агінскіх, кажа: "Яна сама займала адну з гэтых квадратных вежаў, у якой знутры на сценах мелася мазаіка з партрэтаў замежных генералаў, князёў і графаў, а не партрэтаў сваіх крэўных. "Гэта мае сябры", - сказала пані сенатарава, не ўдакладняючы, якога кшталту былі гэта сябры". Памерла ў 1852 г. і пахавана ў Пізе.

⁹² Тадэвуш і Ксаверый Агінскія. Ксаверый памёр у 1837 г., быў таленавітым музыкантам. Яго сын Фелікс, міністр расійскага двара памёр безпатомна. Тадэвуш памёр у 1844 г., пакінуў 3 дачкі: Гаўронскую, Касіцкую і Валовіч.

мужа". Цудоўная душа, няма чаго сказаць! Але смерць ў беднасці і пакутах гэтых двух няшчасных людзей вызваліла ведзьму ад такога злачынства. І сама яна хутка, скручаная, памерла ад артрыту, знесла цяжкія грахі ў сваё гняздо, бо паехала ў Італію, і там, на востраве Ісх'я, падобна, і сёння тлеюць яе парэшткі.

Даведаўшыся пра "нявінную" Неры, вы, магчыма захочаце даведацца, што стала з яе старым каханкам, з гэтым "удавам", са славытым душыцелям свайго манарха, адным словам з графам Бенігсенам⁹³. Ён належыць гісторыі і там вы ўсё пра яго знойдзеце. [...]

Пасля той вялікай паразы ў Нагурскай, пра якую я пісаў вышэй, генерал-граф Бенігсен рэтыраваўся і хутка ажаніўся з Андрэйкавічаўнай, паннай са шляхетнага і знатнага гарадзенскага роду. Не ведаў графіню, бо яна здаўна жыла за мяжой. Аднак пра яе ў час майго знаходжання ў Вільні хадзіў анекдот, які пацвердзіў яе брат, былы гарадзенскі губернатар, які быў са мной у цесных зносінах у Пецярбургу.

Графіня была смелая, вясёлая і дасціпная. Маўляў, з-за нейкай дамоўленасці з Шуазелямі, як потым казалі, ці з-за палітычных інтрыг, у Вільню з Парыжа прыехаў нейкі пан Левіс. Неўзабаве ён стаў душой мясцовых сало-наў. Без Левіса не прыходзіла ні адна забава, баль ці пікнік. Нарэшце, да вялікага жалю нашых дам, ён мусіў пакінуць Вільню! Развіталіся з ім сардэчна. Давалі абеды. Графіня Бенігсен на галоўным абедзе, зразумела, што гэта быў абед у генерал-губернатара, узяла наступны тост у гонар Левіса ... Але ці магу я яго паўтарыць? Гэты каламбур крыху падобны на тое, што французы называць un mot de gueule (брудныя словы. - Л. Л.). Але, калі дамы маглі пачуць такое без скандалу, чаму вочы і вушы майго прыяцеля ці сваяка, які будзе гэта чытаць, павінны быць больш чуйнымі? Напішу!

Графіня з пэўнай зменай у акцэнце, адкінуўшы слова "месье", падняла келіх і усклікнула: "Vive Lewis!". ... і думала, што застане яго знянацку.

Француз, які напэўна і ў сваёй краіне шмат разоў сустракаўся з гэтай гульнёй слоў, без найменшага вагання, падняўся, вельмі ветліва ўсім пакланіўся і адразу выкрыкнуў: "Et les convives!" ("І госці!" - *фр.*).

Той, хто захоча знайсці тут дзіўна дасціпны сэнс, знойдзе яго сам. А каму гэта не падабаецца, хай жуе кашу⁹⁴.

Раздзел 6. Караль Мараўскі. Яго маці і візіт аўтара да яе. Знаёмыя Караля. Земскі ашмянскі старшыня Сарока. Шамбелян Бянкуньскі. Хірург Мар'янскі і анекдоты пра яго. Упіскі маршалак. Анекдоты пра Леона Бароўскага. Іншыя знаёмыя Мараўскага

Я ўжо казаў, што падчас пахавання пралата Длускага ўпершыню сустрэў і ўбачыў свайго цэзку Караля

Мараўскага. Гэта быў прыгожы і добры чалавек прыстойнага росту, меў блакітныя вочы, цёмна-каштанавыя валасы закручаныя ў кудзеркі, сям-там усыпаныя сівізной, хоць яму і было не больш за 30 гадоў. Лоб высокі, высакародны, удумлівы твар з прыемнай усмешкай. Белыя зубы. Ціцьянавыя плечы, звонкі голас, паважны, поўны годнасці выгляд. У стасунках з людзьмі паводзіў сябе больш сціпла і ветліва, чым звычайныя людзі. Сэрца анёла, характар мяккі, разумная і начытаная галава, досціпу шмат, але без жоўці. Душа чыстая, як крышталі. Незвычайна назіральны. Адзін з самых добрых людзей, якіх я калі-небудзь ведаў у жыцці. Зараз я, аддзелены ад свету і людзей на вёсцы, як сапраўдны анахарэт і пустэльнік, згадваю ўсё спакойна і павольна, і калі іншыя паўстаюць перад маімі вачыма, усеяныя шыпамі зайздрасці, эгаізму, няшчырасці і нядобрасумленнасці, дык успамін пра дарагога Караля для мяне заўсёды як празрысты, крышталёвы струмень, побач з якім квітнее зялёны луг, дзе прыемны ветрык і цень ад высокай бярозы і ўсе гэта разам запрашае мяне прыемна адпачыць і навявае салодкія сны.

Шлях да сяброўства паміж маладымі людзьмі просты і кароткі. Ён ужо чуў пра мяне. Я чуў пра яго. Але не адразу ўсё ў ім я заўважыў. Мы любілі адзін аднаго. Пазнаёміліся мы летам. Да заканчэння ўніверсітэта заставаўся толькі месяц. Таму кожная вольная хвіліна, якая ў мяне заставалася ад вучобы, была прысвечаная кампаніі ці то Новамейскага ці то Караля Мараўскага. Ён быў значна старэйшы за мяне, асцярожны ў сваіх меркаваннях і не адкрываў мне свае думкі пра людзей. З пэўным смуткам у сэрцы я даведаўся, што ён хоць і даўно ўжо ведаў Новамейскага, але мала да яго меў сімпатыі. А я ўсё жыццё толькі і жадаў, каб тыя, каго я люблю, таксама любілі адзін аднаго. [...]

Ці ад прыроды, ці ў выніку таго, што я вучыўся ў публічных школах, маім правілам і патрабаваннем бацькі было ніколі не пытацца, як гэта вялося раней, пра сем'і маіх знаёмых і сяброў. Нават калі ён сын ката, але калі разумны, добры і пачцівы, для мяне і сёння гэта ўсёроўна. Сумна толькі мне за добрых дзяцей, калі яны нарадзіліся ў дрэнных бацькоў, бо гэтыя дзеці саромеюцца сваіх бацькоў. Але я толькі выпадкова мог даведацца пра такія выпадкі і не меў забабонаў, якія былі ў той час звычайнымі і якія стагоддзямі ўмацоўваліся ў нас. У мае часы ў публічных школах яўрэйчык, апрануты ў сурдуг, ці сын шаўца або краўца, ці сын бургамістра, ці ратмана, часта пераўзыходзіў у навуках не толькі падкаморычаў і іншых панічаў, але як роўны з роўным яны разам бралі ўдзел у бойках, і больш моцны з іх выдзіраў у другога кудзеркі. Паскардзіцца на яго было незгладжальнай ганьбай у вачах сваіх сяброў. Памятаю, як не раз з сынам шаўца Гурклеята хадзіў на лекцыі, і ён мне, а я яму не раз набівалі вялікія гузы. Паміж сабой мы ўсе былі калегі і браты.

(Працяг у наступным нумары.)

⁹³ Падчас забойства цара Паўла І Бенігсен быў адным з тых, хто душыў цара.

⁹⁴ Сэнс каламбура, верагодна, у тым, што слова "levis" падобна на слова "lues" - сіфіліс па латыні. - Л. Л.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Набліжаліся вакацыі. Зачараваны Каралем, я пачаў да бацькоў на вёску. На наступны дзень, як звычайна, бацька пачаў мяне экзаменаваць. Ён цікавіўся маім прагрэсам у навучы, музыцы і мовах. Загадаў сыграць мне некалькі санат. Агледзеў гардэроб і, не давяраючы слабасці і паблаглівасці маці, сам зірнуў на бялізну. Увесь гэты час я стаяў, як струна, выцягнуўшыся. Што да навук, дык знайшоў, што ўсё, як звычайна. Даўшы мне прачуханца за плямы на вопратцы і дзюры на панчохах, якія я пільна не зачыраваў, ён спытаў імя і прозвішча таго, з кім жыў у адным пакоі і з кім я сябраваў у гэтым годзе. Падумаў, і натуральна паставіў на першае месца Каралю. Выслухаў я тады незадаволеную літанію з заўвагамі пра розных людзей. Але сяброўства з Каралем бацька пахваліў і сказаў пра яго шмат добрага і пахвальнага як пра чыноўніка і чалавека. Але закончыў словамі: "Гэта не тое, што я табе зычу. Больш за ўсё сябруеш з асобамі такога гатунку, якія не могуць дапамагчы табе ў далейшай кар'еры".

І так накінуўся на мяне, што на другі дзень, калі мы ішлі на шпацыр, я наўмысна перавёў размову на Каралю. Калі размова ішла пра сям'ю, стасункі і гісторыю, мой бацька становіўся хадзячай энцыклапедыяй. Я не ведаю, ці быў ва ўсім краі ў той час мужчына, пра якога ён не ведаў, ад каго той нарадзіўся, ці была вядомая жанчына, якую б ён не кахаў, быў каханы, ці прынамсі, любімы. Здаецца, на гэту навуку не хапіла б і ўсяго жыцця, а ён бавіўся з ёй, як з кійком у руцэ і акрамя таго грунтоўна ведаў замежныя мовы. Гэта заўсёды было прадметам майго найвялікшага захаплення і павагі. Я ледзь мог паверыць у гэтыя шырокія стасункі, на якія ніколі сябе не адчуваў здольным (Д 13). Гэта падвышала ў маіх вачах выбітнасць бацькі, які відочна высока стаяў над усімі, хто яго атачаў, але ўмеў апускацца да звычайнага ўзроўню і, акрамя таго, ніколі не хлусіў, у чым я тысячу разоў потым меў магчымасць упэўніцца. Другога чалавека з такой

добра арганізаванай ад прыроды галавой я ніколі ў сваім жыцці больш не сустракаў. І барані мяне Божа, калі пішу гэта таму, што хвалю свайго бацьку. Кожны, хто яго ведаў у той час, скажа тое самае і ахвотна са мной пагодзіцца.

І тата раскажаў мне, што Караль нарадзіўся ад бацькі з Познані герба Наленч, які прыехаў у Літву з бізнесовымі мэтамі. З прывезеным з сабой капіталам ён спрабаваў розныя праекты і ў выніку скончыў антрэпрызай віленскага тэатра, якая мела вялікі поспех. Што займаючы пасаду дырэктара тэатра, нарэшце захаваўся і ажаніўся з актрысай, чыя слава, прыгажосць, фанабэрыстасць, экстравагантнасць і невялікі розум⁹⁵ так атруцілі жыццё гэтага сумленнага чалавека, што ён памёр з гора раней часу, але нягледзячы на ўсе вар'яцтвы сваёй жонкі, пакінуў пасля сябе грошы. Што яе брату Корвелу, чалавеку рэдкай прыгажосці, гегабродская старасціна Плятэрава краслаўская⁹⁶, запісала нядрэнны маёнтак. Дадаў, што маці Каралю, яшчэ жыве і дагэтуль рознымі спосабамі руйнуе дабрабыт свайго сына, і яму сумна, што такія шляхетны чалавек мае такую маці! Я нічога пра гэта не ведаў, бо мы сустракаліся толькі ў вызначаных месцах і разам шпацыравалі, але не хадзілі адзін да аднаго ў госці - ён быў чыноўнікам, а я вучыўся.

Не магу апісаць, якое балючае пачуццё выклікалі ў мяне словы бацькі. Тры дні я хадзіў, як скалечаны, як быццам мне ўваткнулі нож у сэрца. Я ўяўляў, як павінна пакутаваць гэтая высакародная душа, які боль ён хавае ад свету, бо мае маці, якая так мала яго шануе. Што ён страціў свайго сумленнага і добрага бацьку які стаў ахвярай памылак жонкі. Усе гэта не зменшыла а хутчэй падвоіла мае сяброўства і павагу да яго.

Я зноў вярнуўся ў Вільню. Адносіны з ім сталі яшчэ больш блізкімі. Адночы мы абодва былі на маскарадзе. У адным з пакояў сустрэлі дзвюх старых кабет, якія падашлі да нас. Адна з іх з тварам старой каралевы, пры тым дэспатычнай каралевы, з мінай знакамтай мад-

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

⁹⁵ Мар'яна Мараўская з Корвелаў, жонка Дамініка Мараўскага, дырэктара тэатра ў Вільні ў 1796-1801 гг., пасля смерці мужа да 1807 г. кіравала тэатрам, а потым прадала яго Кажынскаму. Гаспадыня дома па вуліцы Троцкай і маёнтка Дзялюны ў Віленскім павеце (24 км ад Вільні). Другі раз кіравала тэатрам у 1810-1811 гг. Віленскі доктар Юльян Цітыюс пісаў, што тэатр "набудаваны Мараўскім у 1796 г. і прададзены яго ўдавой знакамітаму акцёру і антрэпрэнёру Мацею Кажынскаму, які са свайго віленскай операй ездзіў у Пецярбург і Маскву". Гл: Віленскія ўспаміны доктара Юльяна Цітыюса з дадаткам Уладзіслава Талочкі (укладальнік і перакладчык Леанід Лаўрэш). Ridero, 2024. С. 8. - *Л. Л.*

⁹⁶ Плятэраў, старастаў гегабродскіх, было некалькі. Тут, праўдападобна, справа ідзе пра Кунегінду, дачку Міхала Валовіча і жонку Людвіка Броель-Плятэра, сына Яна Людвіка і Эсмеральды Броель-Плятэраў.

муазэль Жорж⁹⁷, выглядала больш, чым своеасабліва - высокая, тоўстая, сівая, як пэндзлем намаляваная, уяркай пунсавой сукенцы, на галаве вялізны барэт упрыгожаны не кветкамі, а рознай садавіной. Былі тут і грушы, вінаград, дыні, карнішоны, Божа мой, чаго толькі не было! І як толькі мне з языка ледзь не сарвалася адмысловае слова, але мой Караль з найвялікшай пашанай падышоў да гэтай жанчыны і, насуперак прынятаму ў той час звычай, пацалаваў ёй руку. У мяне закіпела кроў ад такога гонару, выказанага гэтай жанчыне. Таму я пакінуў яго ў гэтай прыемнай кампаніі і пайшоў далей. Сунуўся ў натоўпе пад вокнамі і знайшоў вольнае месца побач са старым Вячанеўскім, былым чалавекам Зорыча, фаварыта Кацярыны II. [...]

Караль у той час жыў ва ўласным доме на адным паверсе са сваёй маці і часта прасіў мяне прыехаць у госці. Я бываў на яго палове, але заўсёды, калі яго маці не было дома, бо яна кожны вечар ездзіла гуляць у яшчэ модны тады бастон. Адночы ён сказаў мне ў сваім дзіўным, ветлівым і цёплым тоне, што жадаў бы пазнаёміць мяне з сваёй маці і таму прасіў зайсці да яго на гарбату і падвячорак. Адмовіцца было немагчыма.

Тым часам гаваркі стары Вячанеўскі, за гарбатай з ромам яшчэ раз сустрэўся са мной і расказаў шмат такіх рэчаў, якія выклікалі ў мяне ахвоту менш сустракацца з ім. Ад яго я, між іншым, даведаўся, што часам дзіўная вопратка Каралю, дарослага, цывілізаванага чалавека з добрым густам, часам яго ўяўная арлекінада, забаўны выбар яркіх колераў вопраткі, былі вынікам бязмежнай ва ўсіх адносінах пакорлівасці маці. Што ён не толькі ўвесь даход ад дома і свайго маёнтка, які за некалькі міляў ад Вільні, але і свой службовы заробак аддае маці. Што яго маці, якая мае ўсе гэтыя грошы, ніколі не мае грошай. Што яна апранала яго па-свойму, па-дзіцячаму, і таму ён часам быў падобны на Верт-верта⁹⁸.

Сціскалася маё сэрца, але шанаваў яго яшчэ больш. Нарэшце я пайшоў на падвячорак. Упершыню ўвайшоў у пакоі яго маці, як для Вільні пышна прыбраныя. Увесь дрыжэў, калі ўбачыў уладны, дэспатычны твар гэтай жанчыны, які мог мець толькі ўгневаны ўлан польскіх легіёнаў. Не бракавала ёй і вусоў. Побач з маці сядзела светлавалосая, жанчына маленькага росту з шырокім азадкам, але пры такой постаці мела яна вельмі мілы выраз твару. Караль, як ягня, цалаваў ручкі і ножкі сваёй маці. А яна ўспрымала гэта як нудную павіннасць свайго сына. Я быў чацвёртым і апошнім у гэтым пакоі. Але не! Не апошнім. Яшчэ была прыгожая, свежая як ружа субрэтка⁹⁹ Рузя, якая разлівала гарбату. Апанутая крыху па-

акцёрску, з кароткімі рукавамі, з вялікім дэкальтэ на прыгожых грудзях. Ай, мне б такую! Вочкі мела, як два вуглі, чорныя валасы і постаць сапраўднай спакусіцельніцы. Пры дзвюх старых мне, як абухом у лоб, ударыла гэтае дзяўчо, і калі я ўзяў сябе ў рукі, усе мае зусім не святыя думкі былі толькі аб Рузі. І толькі прыстойнасць прымусіла мяне асцярожна весці размову з дзвюма маімі суразмоўніцамі. У душы я спяваў для Рузі стары французскі раманс:

Ah bijou, si je te tenois,
Comme autrement tu sifflerois!¹⁰⁰

Мараўская імкнулася быць прыемнай і задала мне некалькі пытанняў густым, церпкім і артыстычным голасам, які сведчыў пра яе мінулую прафесію. Потым выпіла гарбаты з бісквітамі і ішчасліва супакоілася. А паўнаватая бландзінка, каб падтрымаць размову, пачала доўга расказваць пра Вальтэра і Русо і рознымі іншымі спосабамі старалася заняць дзевятнаццацігадовага юнака.

Але тут было маё поле бітвы! Як кожны не зусім дурны малады чалавек з сумленнай і чыстай душой, я ўсяму вучыўся з ахвотай - напачатку слізгануў па прыродазнаўчых навуках і паверыў ў сілу розуму і гонару бо яшчэ не разумеў дзіўных спружын чалавечага сэрца і быў выхаваны ў дабрадзейным і пабожным доме, але потым кінуўся ў атэізм. Неўзабаве, як раз у той час, сваім уласным розумам і з Божай ласкі я пачаў чытаць айцоў касцёла і вырабіў сабе цалкам іншыя перакананні. І схаваная недзе глыбока ў сэрцы навука маёй маці, вынырнула са схованкі і зноў пачала грэць маю душу.

Таму ў той момант я добра падыходзіў гэтым жанчынам, каб красамоўна абмеркаваць з імі ўсе "за" і "супраць". Але не мог думаць ні аб чым іншым, як толькі аб прыгожай Рузі, якую потым сапсаваў нейкі бязбожны распуснік. Калі я сышоў адтуль, усю ноч перад маімі вачыма стаялі яе вобраз і страшны выраз твару маці Каралю. Рузя вабіла мяне, а пагрозлівы позірк старой гнаў прэч. Пасля такой ночы я з цяжкасцю падняўся са свайго самотнага ложка. Тоўстая бландзінка? Як быццам яе і не было! Ніколі нават не памятаў яе імя і толькі праз некалькі гадоў даведаўся, хто яна такая!

Жывучы ў цеснай дружбе з Каралем, мне давялося пазнаёміцца з людзьмі, якія наведвалі яго ці як сябры, ці як чалабітнікі па справах. Большасць з іх я ведаў ужо раней, акрамя аднаго Сарокі, прэзідэнта земскага суду з Ашмяны¹⁰¹, васьмідзесяці з нечым гадоў, худога, высокага, з маршчыністай шыяй, адвіслым падбароддзем, апранутага па старому. Гэты дзед у сваім веку яшчэ

⁹⁷ Маецца на ўвазе вялікая актрыса Маргарыта Жазефіна Веймер (1787-1867), вядомая як мадэмуазэль Жорж, каханка Напалеона і Аляксандра I. - Л. Л.

⁹⁸ Персанаж камічнай оперы Жака Афенбаха. - Л. Л.

⁹⁹ У дадзеным выпадку - бойкая, знаходлівая і спрытная служанка. - Л. Л.

¹⁰⁰ Па-французску, нешта, накішталт: "Ах, мая дарагая, калі б я сціснуў цябе, як бы ты яшчэ крычала!". - Л. Л.

¹⁰¹ Сарока Скальнік Юры (каля 1750 - 1831), прэзідэнт земскага суда ў Ашмяне (1805-1811), нарадзіўся ў Віленскім ваяводстве, выходзіў з працяглага часу жыў пры двары князя Адама Чартарыскага. Разам з Чартарыскім ездзіў за

паляваў з хартамі, а нядаўна, на 84-м годзе жыцця ажаніўся з маладой і непрыгожай жанчынай і нарадзіў з ёй некалькі дзяцей. Гэты Сарока, ужо добра потым, бо прымаў удзел ў паўстанні 1831 г. і, як малады, біўся з Вярзіліным¹⁰² і чаркесамі, быў схвачаны, кінуты ў вязніцу і памёр маючы, падобна, 100 гадоў.

Усе іншыя разнастайныя асобы былі па-рознаму смешнымі арыгіналамі, якіх Караль з нейкай жарсцю прыцягваў да сябе, каб імі бавіцца. Я ўжо казаў, што ён быў дасціпны назіральнік. І збіраў ён такіх арыгіналаў, як і генерал Хацкевіч, не для зласлівых жартаў і здэкаў, бо абыходзіўся з імі вельмі далікатна і ветліва, але ў душы смяяўся з іх, выварочваў іх вантробы, бо збіраў калекцыю вобразаў. Унутры сябе душыўся ад смеху, але без жоўці, і яны пра гэта не здагадваліся. Я часта бачыў, як унутры яго крэпуче і душыць смех і як ён умее стрымліваць смех унутры сябе. Я ўпэўнены, што каб лёс даў яму больш спакойнае жыццё і не зрабіў эмігрантам, выгнаннікам, вечным палітычным бадзям, ён бы не змог захаваць свае назіранні ў самым сябе і яны былі б выціснутыя з яго ў форме дзіўнага і захапляльнага рамана.

Напрыклад якім арыгіналам быў пан Бянкуньскі¹⁰³. Другога такога Бянкуньскага больш не будзе, такога ўжо не можа быць на свеце! Гэта быў сущажнік, сущажнік над сущажнікамі і кароль зваднікаў! Здавалася б, для гэтага трэба быць вар'ятам ці дурнем. Але з выгляду ён не быў ні тым ні другім. Наша шляхта, пазбаўленая ў той час звычайнага соймавага ці соймакавага руху, для забавы ці для адпачынку, кінутая ў сущажніцтва. Ён паглядзеў на свой кунтуш і ўбачыў, як з-за пазухі выглядае стос дакументаў і юрыдычных папер. Што жупан - то юрыст! Але Бянкуньскага ні з кім і ні з чым немагчыма было параўнаць. Ён еў, піў, хадзіў, цалаваўся, кахаў, спаў, маліўся, спрачаўся і не расставаўся пры гэтым з сталай думкай неадкладна распачаць новы і калі магчыма, самы цяжкі судовы працэс. Разам з братам яны атрымалі на Ашмяншчыне вялікае багацце. Кожны з іх меў па 200 чыстых, без даўгоў, хат. Гэта значыць, амаль што па 2 мільёны злотых. І наш герой адразу пачаў судзіцца і множыць справу за справай ...

[Далей у маім экзэмпляры кнігі адсутнічаюць

мяжу. Жыў у эміграцыі. Вярнуўся ў край пасля смерці бацькі і пасяліўся ў маёнтку Крыўск на Ашмяншчыне. Паважаны сярод шляхты арбітр у спрэчках, прэзідэнт ашмянскага земскага суда (1811-1817). У 1831 г. узначаліў паўстанне ў сваім павеце і выдаў пракламацыю з заклікам да барацьбы. Памёр у лістападзе 1831 г. у віленскай вязніцы.

Антоні Адынец пісаў: "Вядомым і ўсеагульна шанаваным не толькі ў сваім Ашмянскім павеце, але і ва ўсёй правінцыі абывацелю быў наш сусед, пан Ежы Сарока, які жыў за тры мілі ад нас, чалавек, пра якога можна сказаць, што ён сабраў у сябе, з усіх пунктаў погляду, тыповыя рысы даўнейшага польскага шляхціца і абшарніка. Паходзіў ён з Чырвонай Русі і распачаў сваю дзейнасць у двары князя-генерала Падольскіх зямель, у хуткім часе стаўшы яго першым любімцам. Менавіта гэта ўблытала яго ў сварку з нейкім Швыкоўскім, які меў падобную ласку ў самой княгіні. Ад сваркі перайшло да дуэлі на шаблях, і Швыкоўскі загінуў на рысталішчы. Сарока ўскочыў на каня і апынуўся аж у Турцыі. Год цэлы правёў у Канстанцінопаці і, як толькі князь расстараўся ў караля для яго ахоўную грамату, вярнуўся на радзіму. Аднак ужо не ў Галіцыю, а ў Літву, дзе ажаніўся з уладальніцай маёнтка, у якім у Ашмянскім павеце і жыў, выконваючы ў ім адразу высокую пасаду старшыні земскага суда, а потым - падкаморыя па выбары грамадзян. Ён быў, па сутнасці, як даўнейшы рымскі цэнзар, з суровым настроем Катона не толькі для ашмянскай адвакатуры, але і для ўсіх тамтэйшых чыноўнікаў і нават для ўсяго павета. Усе яго баяліся, як агню, бо кожнаму ён любіў ляпнуць *verba veritatis* (лац. "Слова ісціны") і, круцячы вус, пачынаў ад "пане дабрадзею", што было заўсёды, як гром перад бурай, і ніхто не смеў яму працівіцца. Сам атлетычны, з цудоўнай фігурай, апрануты ў польскія строі, заўсёды з крывой шабляй і высока падголенай галавой. Ездзіў толькі конна і нават далёкія падарожжы адбываў такім жа чынам з запасным канём. Пры гэтым ён любіў гасціннае, свецкае жыццё і трымаў сапраўдную паляўнічую гаспадарку: ганчакоў, хартоў, выжлаў і некалькі егераў, адзін з іх, якога звалі Ярошкам, хоць меў ужо гадоў семдзесят, так славіўся ва ўсім павеце, што яго лічылі чарадзеям. Ніякае паляванне, ніякая аблава на дзесяць міль навокал не абыходзіліся без пана Сарока, які прыязджаў на іх з усёй сваёй псярняй і егерамі, сам на кані, з дубальтоўкай цераз плячо. Дык вось, на адной такой аблаве на ваўкоў я, таксама пастаўлены ў ланцуг стралкоў, хоць ваўка і не дачакаўся, але, сумуючы на звярынай сцежцы, склаў дыфірамб, прысвечаны пану Сароку, які вечарам пры паляўнічым абедзе патэтычна прадэкламаваў. Стары быў так уражаны, што тут жа назаўтра прыслаў мне ў падарунак прыгожую невялікую стрэльбу і зверх таго дзве зграі ганчакоў з егерам, каб з я імі паляваў, пакуль захачу. Гэтая незвычайная міласць да мяне пана Сарока зрабіла мяне ў павеце знакамітацю, а ў мяне самога падвоіла адразу ахвоту да палявання і энтузіязм да паэзіі". - гл.: Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск, 2020. С. 68-69. - /Л. Л.

¹⁰² Палкоўнік Вярзілін, камандзір карнікаў, арганізатар так званай "Ашмянскай разні" 14 красавіка 1831 г.

¹⁰³ Бянкуньскі Феліцыян, шамбелян Станіслава Аўгуста, уладальнік маёнтка Лубянка ў Ашмянскім павеце, брат Севярына. Абодва сыны Міхала Бянкуньскага. Выбітны тып сущажніка. Вядомы яго працэсы з віленскімі базыльянкамі - уладальніцамі Даўкшышак, з наваградскім падкаморым, уладальнікам Болтуця Стэфанам Верашчакам і з Анджэем Снядэцкім, які ў 1806 г. стаў уладальнікам гэтага маёнтка. Снядэцкі ў 1815 г. адсудзіў у Бянкуньскага Лубянку і пасля падзелу атрымаў значную частку гэтага маёнтка.

старонкі 101 - 104 - Л. Л.]

Тысячы гісторый расказвалі пра Мар'янскага. Быў ён тварам віленскіх дасціпнікаў. І ўвесь час жартаваў. Раней служыў у войску караля Станіслава Аўгуста вайсковым хірургам. Палкоўнік прускіх войск Сякулі¹⁰⁴, вядомы ў нашай гісторыі сваімі жудаснымі зверствамі пры апошнім падзеле краіны, казалі, што ён з жыўцом здзіраў скуру, быў схоплены Мадалінскім пад Быгдашчам і памёр ад ран. Мар'янскаму праз 20 гадоў давалося ў Вільні быць сведкам размовы пра гэтага Сякулі. Пажадаў дадаць сваю думку і сказаў:

- Сякулі, Сякулі, мы яго забілі!

- Як гэта? - спыталі яго.

- Мадалінскі яго параніў, а я яго лячыў! - адказаў Мар'янскі.

Шмат разоў ён расказваў, хваліўся і хлусіў, як потым, у часы імператара Паўла, ён хірургам перайшоў у рускую армію і з войскам быў пасланы ў Галандыю, у Нямецкае мора, кватараваны быў на востраве Джэрсі, а ў Лондане загахаўся ў англічанку. І са сваёй выпсы ён два разы ў дзень ездзіў ў Лондан!

Мар'янскі меў блізкія стасункі з камісарскім чыноўнікам, шулерам і вялікім злодзеям, нейкім Лісаневічам, за которага старая Мюлерава¹⁰⁵, маці Станіслава, пра якога я распавядаю ніжэй, напрыканцы свайго жыцця выйшла замуж па каханні. Гэты чалавек раскідваўся грашамі, бо нават сваю бялізну адпраўляў праць у Парыж і такім чынам прамарнаваў увесь капітал сваёй жонкі. Калі жонка памерла, ён некалькі дзён трымаў гэта ў тайне і за гэты час з сябрамі вынес з дому ўсё каштоўнае, ажно покуль са сваіх палкоў не прыехалі сыны Мюлеравай. Тады Мар'янскі прывёз да Лісаневіча вялізны пук надзвычай дарагіх на той час брабанцкіх карункаў коштам у 40 000 злотых. Слугі яго дапільнавалі, меліся і іншыя сведкі. Маладыя Мюлеры падалі на Лісаневіча за рабунак у суд і выклікалі ў суд таксама і Мар'янскага. Працэс цягнуўся, бадай, гадоў 15 ці болей. І ўвесь гэты час Мар'янскі, як ад агню, уцякаў ад усіх Мюлераў і асабліва ад грубага Станіслава Мюлера.

У 1818 г., калі дзедзіч Станіслаў Мюлера ішоў пешшу па Антокалі, на яго напалі лютыя сабакі, загналі ў кут паркана і цалкам адгрызлі азад. Быў патрэбны доктар, і Мюлер заўпарціўся, каб паслалі па хірурга Мар'янскага. Той прыйшоў і пачаў лекаваць скалечаную частку цела з вялікай пільнасцю і стараннем - кожную раніцу прыкладваў да яе лекі і рабіў кампрэсы. Скончыўшы працу, спытаў у Мюлера: "Я, шчыра кажучы, не магу

зразумець, адкуль гэты давер да мяне, калі мы столькі гадоў варагавалі праз суд?". На што Мюлер адказаў: "Уласна, гэта менавіта з-за працэсу! Васпан мне таго ўжо не верне, што скраў, бо не мае з чаго. Ну я і вырашыў, каб лекаваў мяне і нагледзеўся на тое, што я толькі ворагам паказваю".

Мар'янскі бываў у Караля Верашчынскага, былога ўпіцкага маршалка, старога і, як голуб, сівога, з зоркай св. Станіслава і вялікай стужкай на белае камізэльцы. Некалі ён быў багатым чалавекам і задаваў тон у Жмудзі і вакол Жмудзі. Нідзе людзі так не бавіліся, як у яго. На балі, вечары, танцы і іншыя глупствы ён патраціў усе свае сродкі і скаціўся амаль што да галечы. Але як толькі заставаўся без грошай, прычапляў зорку, загадваў запрагаць у старажытную брычку-кош чатыры схуднелыя і галодныя клячы і ехаў да абранай ім ахвяры. Уся Вільня ведала яго справы і як толькі бачылі брычку, людзі казалі: "Ой, Верашчынскі зноў едзе пазычаць грошы". Яго просьбы былі заўсёды адны і тыя самыя. Ён прасіў 100 дукатаў пад вексаль. Але паступова зніжаў патрабаванні да меншай сумы і скончыў тым, што браў толькі адзін дукат. На малую суму не трэба было выдаваць паперу, і паціснуўшы свайму крэдытору руку, ён вяртаўся дахаты. Некаторы час хадзіў пешшу без зоркі але потым зноў ехаў на чацвёрцы па нечую кішэню.

Пра яго хадзілі розныя байкі.

Лявона Бароўскага, у лепшыя часы слаўнага фаварыта князя "Пане Каханку", заціснулі крэдыторы і ён схаваўся ў малым фальварку каля Біржаў, узяўшы яго ў заставу. Недалёка ад яго жыў Верашчынскі, тады яшчэ магнат, дом якога быў заўсёды поўны моднай жмудскай навалачы і вертапрахаў, якія круціліся вакол яго дачок. Як і кожны шляхціц ён быў да глупства горды сваёй крывёю, горды стаўленнем да сябе суседзяў, паверыў у сваю веліч і заўсёды ганарыўся сабой бо лічыў сябе вялікім чалавекам. Адночы ён прыдумаў усёй кампаніяй разам са сваімі дочкамі зрабіць гонар Бароўскаму і паехаць да яго на падвячоркі. Бароўскі, да якога яны нечакана прыехалі, быў рады гасцям, але адразу заўважаў, што Верашчынскі, як напышлівы паўлін, абыходзіўся з ім паблажліва, у яго ўласным доме не паважаў гаспадара і даваў яму адчуць, што сваім візітам робіць вялікую ласку. Бароўскі быў вядомы дасціпнік і мітусячыся каля смажаных куранят, вяршкоў, гарбаты і іншых неадменных атрыбутаў вясковага падвячорка, калі праходзіў каля Верашчынскага, нізка кланяючыся яму, дакранаўся рукой калена і пакорліва казаў: "Хай Яснавяльможны пан добра сябе

¹⁰⁴ Сякулі ці Шэкелы, вядомы сваімі злачынствамі камандзір прускага аддзелу ў 1794 г.

¹⁰⁵ Са скарбовай кнігі 1795 г.: "Ян, сын Яна Мюлера, новааседлы, гадоў 46, набілітаваны ў 1790 г., родам са Львова. Жанаты з паннай Эльжбетай Краўзоўнай, дачкой Краўзы з Варшавы. Мае сыноў Ксаўе, 14 гадоў, Станіслава, 11 гадоў. Мае мураваны дом па вуліцы Тройцы пад нумарам 427". Станіслаў Мюлер (1787-1847) былы капітан гвардзейскай артылерыі Расіі, выдаў у Завадскага ў 1830 г. двухтомны польска-рускі слоўнік, другое выданне адбылося ў 1841 г., у 1826-1828 гг. выдаў франка-польскі слоўнік. У рукапісах пакінуў "Успаміны пра падарожжа з Германіі ў Італію".

адчувае ў доме шляхціца!". Казаў так яму раз, другі а Верашчынскі толькі ківаў галавой. Але калі гэта паўтарылася разоў з дзесяць, Верашчынскі, нарэшце, страціў цяперне і спытаў: "Але, Васпане, чаго ты ад мяне хочаш? Я не маю пра цябе ніякіх крыўдных высноў!".

Тады Бароўскі, зрабіўшы дабрадушную міну, гучна і з найвялікшай пакорай сказаў: "Пакорліва прашу прабачэння ў Яснавяльможнага пана, вось ужо гадзіну я назіраю як Яснавяльможны пан увесь час надзімаецца і надзімаецца ... пярдзі ўжо пан смела, у шляхецкім доме гэта можна!".

Пра гэтага Бароўскага, вельмі, вельмі незвычайнага чалавека яшчэ і ў мае часы, расказвалі тысячы дасціпных анекдотаў. Вось адзін з іх, які мне зараз згадваецца.

Неяк, едучы ў Біржы, Бароўскі на начлег спыніўся ў карчме ў Кракінаве, што на Жмудзі і паставіў умову карчмару больш нікога не пускаць. Карчмар паабяцаў. Каля дзесяці гадзін у Кракінаў на некалькіх карэтах прыехалі вялікія паны. Сталі перад карчмой і загадалі адчыніць браму. Верны свайму слову карчмар не паслухаў іх. А гэта былі князі Гейдройцы з Белазорамі, якія ехалі ў Кейданы, каб праз суд шукаць кампраміс з Білевічам, Быстромам і Ляўданскім.

- А ну, лайдак, адчыняў браму! - крычалі госці.

- Не магу, панове, бо карчма занятая.

- Хто тут начуе?

- Пан Бароўскі.

- Хэй, Мацей, Вінцэнт - ламіце браму і выкідвайце

гэтага шляхціца!

Бароўскі, які ўсе гэта чуў, адчыніў акно і голасна але спакойна пракрычаў: "Гэта той шляхціц, які мае доўг шэсць разоў па сто тысяч" ... Вандроўнікі паехалі далей.

Мой бацька расказаў мне, што аднойчы, яшчэ ў польскія часы, яго разам з іншымі запрасіў на пікнік адзін з жыхароў Наваградскага павета. Гасцінны і чалавечны гаспадар куфлямі частаваў гасцей венгерскім віном. Быў там і Бароўскі. І хоць ён меў моцную галаву, але напіўся першым. Піць там трэба было пад прымусам, а мой бацька не быў ахвотны і здатны да кілішка і, унікаючы п'янкі, выйшаў на ганак і сеў. Ліў дробны дожджык. Бароўскі крыва выйшаў па патрэбе, адхіліў палу і пачаў рабіць сваю справу. Каб яму не перашкаджаць бацька вярнуўся ў залу. Але там на яго зноў наваліліся з куфлямі, і ён зноў выйшаў з хаты і, каб не змокнуць, пайшоў у стайню. Бароўскі стаяў на тым жа месцы і ў той жа позе. Праз 15 хвілін бацька вырашыў вярнуцца ў хату і з здзіўленнем убачыў, што Бароўскі ўсё яшчэ стаіць у той жа позе і горка плача. Тады спытаў яго: "Што пан тут так доўга робіш і чаму плачаш?".

- Ратуй мяне, Васпан-дабрадзеі, - закрычаў Бароўскі і заліўся слязьмі: - Я няшчасны, маю страшэнную загану! Я ўжо гадзіну с..., с... і няк не магу скончыць!

Што гэта было? П'яны Бароўскі стаяў ля жолаба, з якога з-за дробнага дожджыку ручайком цякла вада. Чуў

гэты гук, і яму здавалася, што гэта ён вось ужо гадзіну як не можа скончыць. Гэты анекдот доўга хадзіў па ўсёй Літве.

Сярод арыгіналаў, якіх сабраў Караль Мараўскі, быў, напрыклад, пісар Дмахоўскі, родны брат сучаснага арцыбіскупа, забіты з-за грошай пякельным злачынцам, яго старым слугой. Грошы захоўваў у сваёй кватэры, дзе і быў забіты, а яго цела слуга рассек на часткі. Дмахоўскі быў дабрадзеям, высакародным і сумленным чалавекам, якога ўсе любілі і шанавалі. Але кожнае слова ён казаў так павольна, што трэба было прайсці з ім сто крокаў, каб пачуць адно слова і тысячу, каб зразумець, што ён кажа. Таму садзілі яго побач з нейкім Бярнацкім, які размаўляў шмат і вельмі хутка.

Такім жа арыгіналам быў стары, чыноўнік высокага рангу і заможны чалавек Даўнартовіч, які ўвесь час грыз пазногці правай рукі і таму ўвесь час трымаў руку каля рота. Гэта было б паловай бяды, але Даўнартовіч любіў старыя прыслоўі і амаль да кожнай сваёй фразы дадаваў: "Ах, васпане, вось што я хацеў сказаць, пану-лечку!". І гэтую фразу, дакладна да апошняй літары, дадаваў да кожнага свайго выразу. Даўнартовіча часта сядзеў каля айца Ігнацыя, бернардына і калісцы прафесара ў Датнаве, які праз слова з націскам паўтараў "Масамо", што, здаецца было скаротам раней ужыванага "Мосць, пане мой". Калі бернардына не было, Даўнартовіча садзілі з доктарам Расалоўскім, які часта паўтараў "Уяві сабе, пане".

Гэта складалася ў дзіўную і смешную мазаіку, для якой былі патрэбны таленты Хацкевіча альбо Караля. Усе гэтыя людзі зусім не былі дурнямі, і сутнасць мастацтва была ў тым, каб сабраць іх разам і каб ніхто з іх не зразумеў, што зроблена гэта, каб пасмяяцца.

Дадаткі.

13. Французскі кароль Людовік XVIII, падчас свайго выгнання, нейкі час, вельмі сціпла жыў пад імем граф дэ Ліль у Варшаве¹⁰⁶, у доме, які ў лепшыя часы належаў Казаноўскім, а цяпер, без былой славы і шуму, стаіць побач з домам Таварыства дабрачыннасці ў Кракаўскім прадмесці, і ніхто яго не заўважае. З-за нейкай выпадковасці, падрабязнасцей я ўжо і не памятаю, мой бацька, які тады бавіў час у Варшаве, сустрэўся з эмігрантамі, якія складалі княскі двор. Праз нейкі час цікаўнаць прывяла яго і да знаёмства з самім князем. Бацьку прадставілі і ён некалькі разоў потым наведваў дэ Ліля, прымалі яго вельмі гжэчна. Бацька не любіў падпарадкоўвацца, а Людовік XVIII, нягледзячы на сваю беднасць у Варшаве, заўсёды лічыў сябе манархам і бацька перастаў з ім сустракацца. Аднак па-ранейшаму застаўся ў добрых стасунках з прыдворнымі.

(Працяг у наступным нумары.)

¹⁰⁶ Будучы кароль Людовік XVIII як эмігрант жыў у Варшаве з 4 сакавіка 1801 па 15 ліпеня 1804 г.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Аднак неўзабаве, прыдворныя, пачалі раз за разам казаць майму бацьку, што кароль - яны так яго называлі, вельмі здзіўлены, што так даўно яго не бачыў. Прапускаў гэта міма вушэй. Нарэшце, адзін з іх, адвёўшы майго бацьку ўбок, з вельмі сур'ёзным тварам сказаў, што кароль хоча яго бачыць і гатовы нават прыняць яго як прыватнага асоба. Адмовіцца не выпадала і бацька пайшоў. Людовік XVIII, як і раней, прыняў яго вельмі прыязна. Але з вялікай радасцю на твары, звычайным кіўком ён развітаўся з прыдворнымі і, як толькі яны выйшлі, правёў бацьку ў свой кабінет, зачыніў за сабой дзверы і пасадзіў каля сябе.

Мой стары здзівіўся і спытаў сам у сябе, што ўсё гэта значыць? Пэўна, хоча пазычыць грошы! Нарэшце Людовік XVIII, пачырванеўшы, прызнаўся, што хоча даверыць адну вельмі важную асабістую акалічнасць. Ён упэўнены ў далікатнасці і бачыць па твары майго бацькі, - князь лічыў сябе знаўцам людзей - што яго таямніца будзе захавана. "Якога ліха", - думаў бацька: "Мабыць, хоча ўцягнуць у нейкую палітычную інтрыгу. Але нічога з гэтага не выйдзе! Досыць і сваіх маю!".

А Людовік XVIII працягваў: "Мне сорамна прызнацца вам у тым, што я хачу вам даверыць. Але вы павінны мяне выслухаць. Уведзены з зман нядбалым слугой, меў слабасць уступіць у адносіны з нейкай мясцовай жанчынай, якая заразіла мяне ..., каб хоць нешта іншае ... якая заразіла мяне ... хм, хм, каростай!". Небарака зняў пальчаткі і паказаў зраненыя рукі! Гэта была сапраўдная, парадная, княжацкая, каралеўская часотка ці кароста, як яе называюць ліцвіны. Ніякі яўрэй у Еўропе не мог бы пахваліцца лепшай! "Не маю больш моцы", - сказаў кароль са слязамі на вачах: "Не магу прызнацца ў гэтым ніводнаму са сваіх прыдворных. Страціў бы павагу і шанаванне. Каб нейкая іншая хвароба, мне было б лягчэй! Але вось гэта! Шляхціц, хоць ты і быў народжаны для трону, але не ведаеш, каралеўскіх клопатаў. Якія дро-

бязі могуць нас узвысіць ці наадварот, пагубіць у вачах народа. Я адкрыўся вам, ратуйце мяне. Вы ведаеце ўсіх дактароў. Выберыце лепшага, які захавае таямніцу. Які б лёс мяне не чакаў, даю слова, што ніколі не забуду гэтай ласкі!".

Бацька злітаваўся, пашкадаваў беднага караля і ўсё залатвіў. Не памятаю дакладна, але здаецца, прывёў яму старога доктара Кюрмса. Усё прайшло добра, і праз нейкі час Людовік XVIII смела дазваляў чалавеку сваю руку французам.

Зразумела, што ніхто не нагадаў чалавеку, які сеў на трон, пра гэтую паслугу. І кароль таксама зусім забыўся пра яе, і ці варта помніць такое?

Раздзел 7

Генерал Хацкевіч і анекдоты пра яго. Пані віцэ-губернатары Бабацянская. Канонік Снарскі. Панна Халхоўская. Справа Хацкевіча з паннай Барэнцкай

Паколькі я ўжо некалькі разоў згадваў імя Хацкевіча і таму мушу зноў яго тут успомніць. У часы, калі я жыў у Вільні, гэтае прозвішча было так папулярнае і ўсім патрэбнае, як патрэбна соль у страве. Генерал Хацкевіч¹⁰⁷, несумненна, быў адной з тых асоб, якіх ужо больш не будзе і пра якіх трэба расказаць, каб памяць пра іх не сышла. Трэба, каб яны пакінулі хоць нейкі след у гісторыі.

Заўсёды былі і будуць розныя авантурнікі адпаведна духу грамадства і духу часу. Заўсёды былі і будуць патаемныя нягоднікі, свавольнікі, распуснікі, шулеры, злачынцы, якія жылі ў цені і якімі пагарджала толькі мізэрная частка грамадства, у якім яны дзейнічалі. Таму і вядомасць іх не выйшла за межы тракціра ці шынка. Але Хацкевіч быў сапраўдным шляхетным каралём нягоднікаў з адпаведнай павагай і ўладай. Ён быў геніем распусных свавольнікаў і псотнікаў, быў акружаны дзіўнай прыхільнасцю, любоўю і павагай грамадства ўсёй Еўропы. Гэта

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

¹⁰⁷ Ігнацій Хацкевіч ці Хадзкевіч (?1760-1823). Восіп Пшадлаўскі успамінаў: "Хацкевіч, французскі генерал 10-х гадоў нашага стагоддзя (XIX ст. - Л. Л.), вядомы ў Францыі пад імем le general Lodoiska, еўрапейскай славы шулер і герой незлічонай колькасці самых адчайных выхадак, заўсёды амаль *asum acumine* (вострых - Л. Л.), бо гэта быў чалавек незвычайнага розуму. У адзін час ён быў пасланы ад напалеонаўскага ўрада ў Вену з вялікай колькасцю фальшывых банкнот, якія павінен быў пусціць у абарачэнне і тым зламаць аўстрыйскія фінансы. Хацкевіч амаль цалкам дасягнуў гэтай мэты, але на апошняй аперацыі быў злоўлены і прыгавораны да смяротнага пакарання. Ён, аднак жа, паспеў уцячы з цвердзі, дзе ўтрымліваўся". - гл: Пшадлаўскі Восіп. Калейдаскоп успамінаў: Т. 1. Мінск, 2012. С. 327. - Л. Л.

быў Рынальда ці Фра-Д'ябла¹⁰⁸, нягоднік, па якім ва ўсім свеце плачуць людзі і пасля гібелі якога шкадуюць аб ім у сто разоў болей, чым пра добрага пана ці пані, якім Фра-Д'ябла рабіў штукі.

Пісаў нядаўна Булгарыну¹⁰⁹, выбітнаму прадстаўніку нашага народа, які, як і Сянкоўскі, заслужыў вялікую вядомасць у рускай літаратуры. Прачытаў ягоны дзёнік і напісаў яму такія словы: *"Але цікава, чаму ў сваіх успамінах вы нічога не напісалі пра рэдкі і своеасаблівы тып чалавека, пра нашага Казанова, пра Хацкевіча, пра генерала Хацкевіча, кожнае слова якога іскрылася досціпам, а кожны жэст быў гарэзлівай хітрасцю. Пра чалавека, у якім элегантнасць, велікадушнасць, ветлівасць і дасканаласць вялікага пана спалучалася з цынیزмам грубіяна, найвышэйшае самалюбства з поўным адмаўленнем справы гонару. Пра чалавека які паўсюдна сам сябе і славіў і ганьбіў, якога ўсе баяліся як Картуша, але пры гэтым прымалі з павагай і любоўю?"*.

Гэта апісанне мне падаецца трапным накідам і разам з тысячамі і тысячамі анекдотаў, якія пра яго захаваліся, можа ілюстраваць некаторыя з тых момантаў, на якіх я спынюся ніжэй. Папярэджваю, што, пэўна, мая памяць дагэтуль захавала толькі самыя цікавыя з іх. Пішучы ў вёсцы, аддалены да ўсялякіх стасункаў з людзьмі старога часу, я не магу згадаць пра яго нешта больш цікавае.

Як я ўжо казаў, я асабіста не ведаў генерала Хацкевіча, але ў мае часы ўся Вільня яшчэ поўнілася гісторыямі пра яго. З 1815 г. (жыў ён здаецца да 1823 г.), Хацкевіч ужо не паказваўся тут - ці састарэў, ці прыйшлі неспрыяльныя для яго часы. Жыў ён на Валыні ў сваім маёнтку, або ў Еўропе, бо для яго шляхі ў Кіеў, Лондан, Неапаль, Парыж, Вена і г. д., хоць і не мелася яшчэ чыгункі, былі як для мукі пералёт з чаравіка на далонь прыгожай панны.

Я не ведаю паходжанне роду Хацкевічаў. Ён служыў у польскіх легіёнах у Італіі ў Банапарта і Шамп'ёна¹¹⁰, і абодва гэтыя чалавекі вельмі любілі і паважалі яго. Казалі, што ў адной з бітваў, калі на Шамп'ёна наскочылі немцы, Хацкевіч адным узмахам палаша адцяў галаву самаму вялікаму з нападаючых - ён заўсёды дэманстраваў сваю незвычайную адвагу. Але таксама казалі, што калі яму не хацелася ваяваць ці калі не меў адпаведнага настрою, дык часта ўцякаў з поля бою і зусім не клапаціўся пра тое, што яго могуць назваць баязліўцам, бо кожны ведаў, што з яго боку гэта сваволля і капрыз, а не баязлівасць. Пакінуўшы войска, ён аблётваў усю Еўропу, паўсюдна граў у карты і потым раптам з'явіўся ў Вільні, горадзе, які ў той

час быў сапраўдным Эльдарада для шулераў, Хацкевіч меў шмат грошай гатоўкай, дарагіх камянёў, каштоўных рэчаў і ўсяго іншага. Адразу пачаў паводзіць сябе як магнат і жыць па-свайму.

Хацкевіч меў прыгожы, мужны твар. Ён заўсёды высока задзіраў нос. Меў моцны, зухваты і ўпэўнены голас, калі хацеў, меў прыемныя манеры, але паводзіў сябе прыстасоўваючыся да акалічнасцяў. На ім была самая дарагая вопратка, самая якасная і заўсёды свежая французская бялізна, але ўсё гэта ён насіў надбайна, як бы з неахвотай. Фракі падраныя, кашулі белыя, як снег, але пакамечаныя. Калі страчваў кашалёк, залатую табакерку і нечы лакей паднімаў іх, гэтыя рэчы былі ўжо яго! Увесь час быў аточаны махлярамі, свавольнікамі і псотнікамі, узятымі з усіх саслоўяў, называў іх "пляткарамі", і чым большым нягоднікам выяўляў сябе, тым больш уздымаўся яго аўтарытэт. Здавалася, Хацкевіч сябраваў толькі з нягоднікамі, але гэта толькі здавалася, бо добра ведаў людзей і ўмеў іх цаніць. "Пляткары" мелі поўнае права на яго шыкоўны стол, на яго кватэру, на яго кішэні, кожны дзень яны жменямі цягнулі золата з яго куфра. Але, калі трэба, па яго першым жаданні яны гатовыя былі выканаць любы загад. Гатовыя былі днём і ноччу ляцець у любы кут Літвы, Валыні, Украіны, Падолля ці яшчэ далей, каб зрабіць, каму трэба, штуку ці ўмела адпомсціць, ці вышпегавец грошы, ці дзе будзе збор людзей - бал, кірмаш, пікнік ці нешта падобнае, дзе шулерам знойдзецца месца. Дзе стаяць кватэрай рускія генералы і палкоўнікі, ці ёсць у іх грошы і ці жадаюць яны гуляць у карты? Чым можна іх завабіць? Якія маюць слабыя бакі, ці умеюць падманваць і г. д. Пры гэтым "пляткары" павінны былі захоўваць яго сакрэты пад страхам самай жорсткай і непазбежнай помсты.

Сам сябе называў першым нягоднікам у свеце. Калі ў некага знікала нешта каштоўнае, ён не баяўся сказаць: "Паглядзіце, вось гэтая рэч на мне!". Аднак не раз даваў жменю золата ўбогім, пры тым што ў іншы раз, ці з-за капрызу ці таму, што нешта ведаў, адмаўляўся падаць нават скібку хлеба.

Але давайце пяройдзем да анекдотаў пра яго і, калі я няўдала перакажу іх, гэта будзе не яго віна.

У Вільні жыла пані Бабацянская¹¹¹, жонка віцэ-губернатара, жанчына, якую сёння назвалі б эксцэнтрычнай. Тады яшчэ мала было вар'ятак, і нават слова такога не ведалі, звалі іх капрызамі ці дзівачкамі. Жмудзінка, не

¹⁰⁸ Рынальда Рынальдзіні - галоўны герой класічнага разбойніцкага рамана Да. Вульпіуса "Рынальда Рынальдзіні, атаман разбойнікаў" (1798 г.), літаратурны архетып высакароднага разбойніка.

"Фра-Д'ябла, або Гасцініца ў Тэрачыне" (фр. Fra Diavolo ou L'Hetellerie de Terracine) - камічная опера французскага кампазітара Даніэля-Франсуа-Эспры Обера. Падзеі ў ёй разгортваюцца вакол фігуры вядомага італьянскага разбойніка і змагаюцца з французскай акупацыяй у паўднёвай Італіі на мяжы XVIII-XIX ст. Фра-Д'ябла. - Л. Л.

¹⁰⁹ Тадэвуш Булгарын, расійскі пісьменнік і журналіст (1789-1859), выдавец. Яго успаміны выйшлі ў 1846-1849 гг.

¹¹⁰ Эцъен Мары Антуан Шамп'ён (1768-1815) - вядомы французскі генерал, кавалерыст. - Л. Л.

¹¹¹ Паліна Бабацянская з Мантавілаў, жонка віцэ-губернатара Міхала.

вельмі прыгожая але з мілым тварам, з дому Мантвілаў, славілася яна рознымі штукамі і жаданнем задаваць добры тон у салонных колах. Каля сабе знарок заўсёды мела па-сапраўднаму вельмі прыгожую і вытанчаную рэзідэнтку як прынаду на яе ўласнай вудзе для віленскай рыбы. Калі аднойчы мой бацька завёў мяне да яе, меў тады гадоў з дзесяць, але ўсё памятаю, нібы было гэта сёння, я ўпершыню меў там нейкае дзіўнае пачуццё, невядомае мне раней, нейкую асалоду для галавы і вачэй, якую апісаць не ў стане. Быў прадстаўлены ёй, і калі пасля свайго пачцівлага паклону ўбачыў перад сабой дзвюх прыгожых маладых жанчын, яе саму і рэзідэнтку, панну Петранелю Абрамавічоўну, знакамітую сваёй дзіўнай прыгажосцю і настолькі дэкальтаваную, што я, ужо не дзіця, ледзь не страціў прытомнасць. Так мяне захапіў і паланіў выгляд прыгожых, белых як снег, круглых і амаль зусім аголеных грудзей! З таго часу гэтае відовішча замацавалася ў маёй крыві ці ў маіх нервах як эстэтычная, а не матэрыяльная ці пажадлівая асалода, якую пасля заўсёды выклікала відовішча па-сапраўднаму прыгожых жаночых грудзей, калі я меў магчымасць бачыць іх без перашкоды. Неймаверна! Але на працягу ўсяго майго жыцця я заўсёды ўспамінаў гэтыя грудзі панны Петранелі. На жаль, праз шмат гадоў я бачыў гэтую ўжо старую і спархнелую панну, бо была яна настолькі ўпэўненая ў сваіх чарах і так перабірала прэтэндэнтаў, што яны раптам закончыліся. А шкода!

Потым даведаўся, што пра пані Бабацянскую тады казалі, быццам ва ўсіх сваіх туалетах яна даходзіла да крайнасці, каб уздзейнічаць парфумы, памады ці папільётак было такім, якім ніколі не можа быць у іншых жанчын. Што толькі пра яе не казалі! І ў асноўным, шмат несправядлівага! Дасведчаны ў гэтых справах ведае, што ствараюць праблемы не гэтыя смелыя, вясёлыя і пустыя жанчыны, якія імкнуцца падабацца ўсім і кожнаму і ледзь не кожнага могуць зачэпіць. Праблемы мужам і мацярам ствараюць іх уласныя жонкі і дачкі. Тыя самыя, нявінныя ягняты з апушчанымі вачыма, менавіта ў іх хаваюцца самыя пражэрлівыя ваўкі.

Бабацянская была жанчынай пустой, вар'яткай, поўнай самых дзіўных капрызав, але яна не была заганнай жанчынай. Сярод яе вынаходак, напрыклад, была язда ў рускай вупражы, калі ўсе яшчэ ездзілі ў англійскай ці кракаўскай, а потым яна завяла сабе фарэйтара, які крычаў на ўсе горла: "Пади"¹¹², як гэта робіцца ў Расіі, і гэтым папярэджваў мінакоў. Кожную раніцу за піяніна яна вучыла свайго фарэйтара, як самым прыгожым музыкальным тонам трэба спяваць: "Па - а - а - ди". Калі яна адрамантавала і абнавіла сваю кватэру, адной з яе фантазій стала ідэя, каб усе госці, як быццам у малым горадзе, дзе

ходзяць пешшу, чысцілі свой абутак у пярэднім пакоі. Тут гасцей чакалі два лакеі ў галунах са шчоткай і ваксай і выконвалі гэту работу.

Навіна разышлося па ўсёй Вільні. Хацкевіч таксама пра гэта даведаўся. І неяк, ідучы каля дома Бабацянскай разам са сваімі нягоднікамі, ён загадаў: "Панове, зараз наведем віца-губернатара, але перад гэтым добра выпачкаем абутак ў канаве". Як загадаў, так і сталася. Увайшлі. Прадстаўляюць Хацкевіча. Гаспадыні дома з радасцю яго прымаюць. І лакеі пачынаюць усёй гэтай чарадзе ўрвісаў жвава чысціць боты! Пайшло на гэта з чвэрць гадзіны. І ўвесь час Бабацянская чакала на мяккай канапе ў маляўніча выбранай позе. Калі ўсіх вычысцілі, Хацкевіч, нібы выпадкова глянуў на гадзіннік і закрычаў: "Аднак, панове, мы ўжо абавязкова павінны быць у пана Н.", потым, павярнуўшыся да лакея: "Ужо позна, падзякуй сваёй гаспадыні за чысты абутак і бывай здароў!". І пайшоў!

Пасля гэтага гэтага Бабацянская забылася на сваю новую моду.

Хацкевіч меў старога слугу, да якога быў шчыра прывязаны і разам з якім адбыў усе падарожжы. Ён заўсёды раздаваў карты, з кожнай партыі браў па дукату і таму за дзень меў шмат гэтых дукатаў. Калі ўжо сабраў добрае багацце, дык аднойчы, апраанаючы свайго гаспадара, набраўся смеласці і сказаў:

- Дзякуй пане за месца службы.

Хацкевіч нібыта шылам крануты, спалохана спытаў:

- У чым справа, мой каханы?

- З ласкі панскай я сабраў ужо сабе фундуш і хачу пайсці адпачываць на ўласны хлеб.

- А колькі ж ты сабраў? Адкажы мне шчыра? - сказаў Хацкевіч сардэчна.

- Ой, пане, дзякуй Богу, ужо каля трох тысяч дукатаў.

- Халера, ты багацейшы за мяне!

- Ха-ха-ха, яснавільможны пан жартуе!

- Ну, добра. Шкада мне, бо люблю і прывык цябе бачыць. Слухай, Валенты. Ты дагэтуль быў маім слугой, а цяпер будзеш маім прыяцелем. Хто яшчэ можа быць для мяне лепшым прыяцелем? Не будзем разлучацца. Ты перасяляйся ў маю спальню. Будзем жыць разам і штодзень бачыцца. Хто ж мне прыемней за цябе? Схавай свой капітал, будзеш жыць на ўсім маім.

Валенты пагадзіўся

Вечарам прыехалі госці.

- Панове, - сказаў Хацкевіч - вы ведалі Валенты як майго старога слугу, а зараз я рэкамендую яго вам як свайго сябра. Ён гэтага варты, будзьце пэўныя. Прашу лічыць яго маім сябрам.

¹¹² Параўнай, у А. Блока ў паэме "Дванаццаць":

"Снег крутит, лихач кричит,

Ванька с Каткою летит -

....

Ах, ах, пади!..." - Л. Л.

Нанялі новага камердынера, і жыццё пайшло звыклым ходам.

Гэтак працягвалася некалькі тыдняў, падчас якіх Валенты хадзіў з Хацкевічам пад руку. За картамі сядзеў за яго крэслам і бачыў, як той выйграе золата!

Неяк Хацкевіч кажа яму:

- Чаму, пане Валенты, не паспытаеш свайго шчасця?

А Валенты кожны дзень бачыў, як тысячы дукатаў пераходзяць з адной кішэні ў другую.

- Баюся, пане!

- Дурны, проста паспрабуй у першы раз.

І Валенты пачаў гуляць. Выйграў дзвесце дукатаў.

На наступны дзень выйграў сто дукатаў. Фартуна чамусьці не вельмі спрыяла ім абодвум, бо на наступны дзень зноў паспрабаваў свайго шчасця і прайграў. Захацеў адыграцца. Зноў прайграў. Потым то выйграваў дваццаць дукатаў, то зноў прайграваў. Але запаліўся і хацеў гуляць. Так прайшло некалькі тыдняў - гульня ішла шалёная, як і звычайна ў Хацкевіча. Але пасля двух тыдняў барацьбы за шчасце пан Валенты перастаў гуляць. Мінае дзень, мінае другі - Валенты сядзіць і не гуляе! Сядзіць пануры і сумны.

- Што здарылася, пане Валенты, чаму не гуляеш? - спытаў Хацкевіч.

- Пане дабрадзею, мне досыць ужо!

- Як гэта досыць?

- Досыць!

Тады Хацкевіч адвёў яго ў бок і пытае:

- Скажы праўду, чаму не гуляеш? Столькі золата на сталі!

- Ой, прызнаюся пану, д'ябал мяне спакусіў і Бог пакараў! Я прайграў усё, што меў!

- Ого-го. Жартуеш Вашчэсць!

- Дальбог, праўда.

- Праўда?

- Так, пане дабрадзею

- Але ж, падумаць толькі, тры тысячы дукатаў!

- Усе да гроша прайграў!

- Тады ідзі, дурань, зноў жыць у перадпакой і зноў служы мне верна! Зараз жа забяры свае бэбахі з маёй спальні! І памятай, калі буду табой незадаволены, дык пакажу табе сем касцёлаў!

І Валенты, падкурчыўшы хвост, зноў пачаў служыць. Так Хацкевіч адмыслова правучыў небараку.

Сярод "пляткароў" Хацкевіча быў нейкі ксёндз Снарскі, дробны канонік, падобна, са Жмудзі, вялікі нягоднік і паскуднік, які праз шмат гадоў стаў куратарам манахаў-камедулаў¹¹³ пад Коўняй, абакраў іх да ніткі, быў аддадзены пад суд і памёр у вязніцы. Снарскі, арцыкаплан псотнікаў, у гэтай кампаніі ўважаўся за генерала. Доўга трымаўся каля Хацкевіча, браў колькі хацеў грошай, але ўсе марнаваў на жанчын, карты і шынкi. Пакідаючы

Вільню, Хацкевіч ніколі не браў з сабой "пляткароў", бо меў падобных паўсюдна. І покуль яго не было, гэтыя нягоднікі, як мядзведзі, смакталі лапу без грошай.

Таму, калі ён паведаміў сваім ад'ютантам, што едзе ў Бадэн, Снарскі вырашыў пажывіцца яго дабром - перад самым выездам, калі ўсё было ўжо запакавана, падпіль-наваў момант, калі генерала не было ў хаце, і запыхаўшыся, падбег да камердынера, каб ад імя Хацкевіча, быццам для нейкай справы, атрымаць вялізны, срэбны сервіз на 36 асоб. Камердынер добрасумленна аддаў сервіз і нават сам загарнуў у сурвэтку. З гэтымі рэчамі Снарскі адразу ўцёк з Вільні і схавалася. Шукаць яго не было часу. Хацкевіч паехаў.

Праз год Хацкевіч нечакана вярнуўся, а Снарскі быў у Вільні! Неяк Хацкевіч з "пляткарамі" ішоў па Дамініканскай вуліцы і на рагу з Біскупскай неспадзявана наткнуўся на Снарскага. Дрэнна ... Снарскі струхнуў, ён ведаў, чым гэта можа для яго скончыцца і пачаў уцякаць. Хацкевіч дагнаў яго, пацалаваў і абняў, прыгаворваючы: "Дай табе Бог здароўя! Я ведаў, што я ёсць першая шэльма на свеце, але з радасцю пераканаўся, што ты ў сто разоў большая шэльма, чым я. Ідзі сюды, забудзем нашае непаразуме!" Снарскі вярнуўся, Хацкевіч прыняў яго, як раней, і пра сервіз не згадваў.

Генерал меў стасункі са шматлікімі моднымі распуснымі магнатамі тагачаснай Еўропы і часам ладзіў для сваіх сяброў так званыя райскія вечары. Самыя вядомыя замужнія ці вольныя жанчыны, пад вялікім сакрэтам, у памяшканні, дзе вокны завешаныя зялёным сукном, на мяккіх габеленах, расцягнутых па паркеце, на канапах, пакрытых чорным аксамітам, аголеныя, у сваім прыродным стане без усялякай вопраткі, бавіліся з мужчынамі, запрошанымі на вечары. Арганізацыя такога вечара ў невялікай Вільні як з-за бездакорнай формы, так і з-за яго таямніцы, каштавала вялікіх грошай. Хацкевіч на гэтую вечарыну некалькі разоў запрашаў майго бацьку. Але бацька, хоць бабнік і аматар гэтай справы, не мог пераадолець сорам, звязаны з такім відовішчам, і цвёрда адмаўляўся. Аднойчы сустрэўшы майго бацьку на вуліцы, Хацкевіч сказаў: "Ну, шамбелян - сціплая паненка, ты адмаўляешся ад маіх вечароў, дык дай мне слова, што не адмовішся ад заўтрашняга абеду. Дальбог, там не будзе нічога нясціплага. Прыходзь а палове другой". Прыйшоў у прызначаны час. Быў толькі Хацкевіч у добрым гумары. Каля другой гадзіны прыйшоў Петэрсан, шляхетны і разумны чалавек, але гарбаты і спераду, і ззаду. Потым канонік Зянкевіч, таксама страшна згорблены. Потым нехта трэці і таксама гарбаты. Хацкевіч з вялікай прыязнасцю сустракаў сваіх гасцей, але акрамя гаспадара і майго бацькі, усе запрошаныя госці былі гарбатымі. Так гэты шатан запрашаў аднавокіх, кульгавых, касавокіх і г.д. І ўмеў падтрымліваць прыемную гутарку, даваць такія шыкоўныя абеды, што нецвярозыя госці або не паспявалі

¹¹³ Камедулы, або камальдулы - манахі каталіцкага манаскага ордэна пустэльнікаў. - Л. Л.

зразумець, што з іх здзекуюцца, або, нават калі заўважалі гэта, аддавалі перавагу магчымасці добра пад'есці, выпіць элітнага віна і зрабіць выгляд, што яны нічога не разумеюць, чым ісці на скандал. І ніхто ніколі не злаваўся на яго штукі.

Хацкевіч па-сапраўдному, ці не, кахаў прыгожую і добрую дзяўчыну, панну Халхоўскую, якая потым выйшла замуж за Юстына Абрамовіча. Яна шчыра, як кошка, закахалася ў яго і хацела стаць яго жонкай. А якраз гэтага Хацкевіч і не хацеў! І калі зразумеў, што нічога з гэтых адносін не будзе, пачаў ёй строіць жарцікі.

Напрыклад такія.

Ён паспрачаўся з тузіным гуляк на пяцьсот дукатаў, што ў прызначаны дзень, а трэцяй гадзіне папаўдні, яны знойдуць яго распанутым у ложку панны Халхоўскай. Заўважу, што гэтая панна, па прынятым у той час звычаі, жыла сама са сваім дваром у афіцынах жаночага Свята-Міхальскага кляштара. А другой гадзіне Хацкевіч прыйшоў да яе. Паўгадзіны забаўляў панну сваім невычэрпным гумарам і смяшыў да слёз. Потым, раптоўна, пачаў скардзіцца на галаўны боль і млоснасць. У яго выступіў халодны пот, яму рабілася ўсё горш і горш! І ён страціў прытомнасць. Добрая, напалоханая Халхоўская рабіла ўсё, што магла. Хацкевіч прыйшоў да сябе, але быў яшчэ вельмі слабы і прасіў гаспадыню дазволіць яму адпачыць у яе ложку. Яна казала, што на канапе будзе тое самае ці яшчэ лепш, але калі ён зноў пачаў дзівачыць і плакаць, як дзіця, калі вочы яго зноў закаціліся, нібы ад млосці, яна згадзілася і пабегла па гарбату. Хацкевіч лёг у заслонены фіранкамі ложак, у імгненне вока цалкам распануўся і накрывся коўдрай. Была акурат трэцяя гадзіна, калі нягоднікі, якія ўжо падпільноўвалі каля лесвіцы, гвалтам уламаўся ў хату, садралі коўдру і з найвялікшым сваім і Халхоўскай здзіўленнем убачылі, што заклад выйгрышы!

Такія паводзіны не маглі не абурыць Халхоўскую да глыбіні сэрца. Яна зладзіла Хацкевічу жудасную сцэну, як тыгрыца пасварылася з ім і забараніла яму быць у яе доме. Больш за тое, каб зрабіць шкоду і адпомсціць, яна разнесла па горадзе некаторыя таямніцы, давераныя ёй Хацкевічам. Ён прасіў прабачэння і шчыра раскайваўся, але гэта яго абурыла, і генерал пакляўся адпомсціць. Пачаў удаваць з сябе пакорлівага ўлюбёнага, соладка прасіць прабачэння, пасылаць яшчэ больш мілыя падарункі, але яна не хацела яго і бачыць. Тым не менш, яе мяккае і прыхільнае да Хацкевіча сэрца не магло моцна супраціўляцца і Халхоўская, якая напачатку ад усяго адмаўлялася і вяртала падарункі, праз нейкі час пачала пакідаць у сябе які-небудзь яго кошык з садавіной, бо была вялікай ласаўніцай. А ён удаваў з сябе прыніжанага, раздушанага, растаптанага закаханага, які нават не адважваецца паказацца на яе парозе.

Так сталася, што калі Халхоўская была на вялікім вечары ў падкамарыны Ельскай з дому Сапегаў¹¹⁴, ёй паведамілі, што прыйшоў камердынер Хацкевіча з нейкай пасылкай для яе. Гэта была прыгожая, духмяная запіска на парыжскай паперы, у якой ён яшчэ раз прасіў ласкава прыняць толькі што прывезеную ў Вільню бочку астраханскага вінаграду. Яна пагадзілася і вярнулася ў салон. І тут нехта наўмысна ці выпадкова загаварыў пра вінаград. Халхоўская адчула, што можа зрабіць прыемнасць. Прывезлі бочку. Госці паселі вакол стала і нецярпліва чакалі. Адчынілі бочку і пачалі даставаць адтуль старыя юрэйскія пантофлі, конскія яблык і іншую, самую агідную брыдоту - усе ўскочылі і ўцяклі ад стала. Халхоўская самлела. А цынік Хацкевіч ужо ехаў у Вену.

Неяк ён нібыта выправіўся лячыцца на воды ці ў Парыж, а насамрэч, паехаў для картачнай гульні ў Мюнхен, бо пачуў, што гарадская рада ўтрымлівае там картачны клуб, у якім бурмістр, добрая душа, быў прэзідэнтам і трымаў лепшы гатэль у горадзе. Хацкевіч вырашыў пашукаць там шчасця. Вось ён пад'язджае на вялікім жоўтым дылжансе да гатэля і ветліва, з самым сціплым тварам, пытаецца пра гаспадара і просіць пасяліць яго ў лепшым нумары. Гаспадар не з'яўляецца. Хацкевіч зноў ласкава просіць, каб прыйшоў гаспадар, і той, нарэшце, прыходзіць.

Тым часам распакавалі рэчы, і некалькі чалавек, сагнуўшыся пад іх цяжарам, прынеслі два аднолькавыя куфры. Хацкевіч, звярнуўшыся да гаспадара, яшчэ раз папрасіў ў яго прабачэння за нязручнасці і дадаў, што хоча бачыць яго асабіста бо ён першы раз за мяжой, панямецку не размаўляе і мае з сабой шмат грошай. Пасля чаго спытаўся, ці бяспечна ў гатэлі, бо ён цалкам аддае сябе пад апеку паважанага гаспадара і з даверам просіць яго зычлівасці.

Немец усё паабяцаў, паручыўся за бяспеку і застаўся паабядаць з Хацкевічам. "Можа вы думаеце, што ў куфрах дробязь?" - сказаў генерал - "Зараз тут нікога няма, хай пан убачыць". Адчыніў вечкі, і бургамістр убачыў - пад замшавай скурай куфры былі поўныя дукатаў! Генерал пагартаў дукаты пальцамі і зноў зачыніў куфры. Немцу стала млосна.

Адрозу завязалася добрае сяброўства. Немец вазіў нашага цалкам адданага літаратуры і навукам графа па ўсіх цікавых гістарычных месцах горада і бібліятэках. Але нарэшце Хацкевіч пачаў пазяхаць, сумаваць і нудзіцца, і немец яго пашкадаваў. Спытаў: "Калі б вы любілі, напрыклад, карты, а не антыкі і кнігі, я б вас пацешыў. У нас тут ёсць клуб. Праўда, у ім можна моцна прайграць, але і добра выйграць".

(Працяг у наступным нумары.)

¹¹⁴ Эмілія Ельскай з Сапегаў, старадубская падкамарына, дачка Аляксандра Міхала, канцлера ВКЛ і Магдалены з Любамірскіх, жонка Францішка Ельскага, члена Часовага урада ВКЛ у 1812 г. Памерла ў 1835 г. у віленскім кляштары кларысак.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Хацкевіч пачаў няўпэўнена адмаўляцца, маўляў, ён мала цяміць у гульні і таму, як чумы, баіцца картаў, у яго такая няшчасная натура, што як толькі ён пачынае ці выйграваць ці праграваць, дык страчвае кантроль над сабой і робіць вялікія глупствы. Немец абяцаў трымаць яго за полы і павёў у клуб.

Перад круп'е на стала ляжала вялікая куча золата. Грала мноства людзей. Хацкевіч праиграваў, выйграваў, зноў праиграваў і нібыта ўсё больш распяляўся - пацеў, чырванеў і нарэшце ў парыве запалу выгукнуў: "Іду ва-банк!". Круп'е і ўсе навакольныя перапалохаліся. Нарэшце, пасля кароткіх перамоваў, круп'е сказаў Хацкевічу: "Добра, калі пан выйграе, а калі праиграе?" - і з шанаваннем пакланіўся яму. На гэта Хацкевіч адказаў з найвялікшай ветлівасцю: "Маеш пан рацыю, але я маю надзею, што пан прэзідэнт клуба, які бачыў мае грошы, гарантуе маю плацежаздольнасць. Бургамістр паручыўся. Пачалі гуляць. Клуб месціўся ў пакоях вялікага дома на пагорку. Вокны выходзілі на вуліцу. Было лета. Здушаны Хацкевіч, з калодай карт у руцэ, расшпіліў камізэльку, распусціў хустку на шыі, адчыніў акно і сеў на яго як на каня - адна нага на вуліцу. У агульнай блытаніне ніхто не заўважыў гэту непрыстойнасць. Пайшла шчаслівая карта, і Хацкевіч узяў банк. Члены клуба разам з усімі прысутнымі рвалі сабе валасы на галаве, бо было тут паўмільёна золотых. Хацкевіч спакойна, бразгаючы ланцужкамі гадзіннікаў, бо ў той час насілі два гадзіннікі, папрысутнічаў яшчэ з чвэрць часу, а потым развітаўся і вярнуўся дадому.

Хутка прыехаў бурмістр і павіншаваў яго з вялікім шчасцем. Мяшчкі з грашамі яшчэ ляжалі на стала, і каля брамы ўжо стаяў запакаваны і запрэжаны дыліжанс.

- Вы што, з'язджаеце?

- Так.

- Але, мой Бог, чаму так хутка?

- Не, у самы раз.

Адлічыў з мяшка тысячу дукатаў і ахвяраваў іх гаспадару. Немец з радасці ледзь не самлеў і пачаў цалаваць рукі свайму дабрачынцу.

- Не трэба так, Васпан, гэта занадта, - сказаў Хацкевіч. - Бо ты прымаў большы ўдзел у маім шчасці, чым думаеш. І ты зарабіў гэтыя грошы.

Немец, не разумеючы справы, пачціва пакланіўся.

- Пан бурмістр, - сказаў далей Хацкевіч. - Развітваюся з табой, але прымі ад мяне адну сяброўскую парадку.

Ніколі не бяры адказнасць за людзей, якіх дрэнна ведаеш. Сёння ты за мяне паручыўся, але зірні, што я маю ў куфрах.

Там было нешта сапраўднае: золата можа тысячы на дзве - тры дукатаў, ніжэй дробязь, а яшчэ ніжэй - пясок.

- Каб праиграў, дык уцёк бы, таму я і сядзеў у акне, а мой чалавек стаяў на трэцяй вуліцы з фурманкай і хутка я быў бы ўжо далёка. Ведай, што я стары і дасведчаны шулер, які наўмысна прыехаў сюды, каб паспрабаваць шчасця і ўзяць банк. Што б ты рабіў, калі б я праиграў? Немец, як стары асёл, стаяў з разяўленым ротам. Хацкевіч пагрузіў у жоўты дыліжанс свае грошы, паціснуў яго руку і шчасліва паехаў.

Падчас кантрактаў у Кіеве, у вялікім начным зборы цывільных і ваенных гульцоў вышэйшага свету, Хацкевіч узяў банк, сядзячы паміж двума расійскімі генераламі. Той, хто сядзеў справа ад яго, увесь час праиграваў, маркоціўся і мітусіўся, бо бачыў, што Хацкевіч падманвае. Праиграўшы, гэты генерал рэзка ўстаў і раптоўна ўдарыў Хацкевіча ў твар. Хацкевіч спакойна падняўся і замест таго, каб адплаціць крыўдзіцелю, ударыў у твар нявіннага генерала, які сядзеў злева, пасля чаго зрабіў жэст рукой, як гэта бывае ў студэнцкіх гульнях: "Sequens" (лац. "Наступны", у сэнсе, перадай далей. - Л. Л.). Усе зарагаталі і тое, што магло перарасці ў бойку, скончылася шампанскім.

Нейкі малады і небагаты педант, ліцвін, адданы філасофскім абстракцыям, наслухаўшыся пра Хацкевіча, адчуў да яго вялікую пагарду і агіду. Ён не ведаў генерала асабіста, але дзе толькі мог выказаў сваё стаўленне і засперагаў маладых і багатых сяброў. Хацкевічу гэта не спадабалася, бо малады чалавек рушыў яго шулерскія планы.

Генерал у душы лютаваў і шукаў, як адпомсціць. Але гэты ліцвін неўзабаве пераехаў у Варшаву. "Пляткары" даносілі, што малады чалавек днём і ноччу марыць толькі аб тым, каб паехаць за мяжу. Хацкевіч, як кажуць, накруціў гэтую чутку сабе на вус і праз некалькі месяцаў, у надзеі на картачны поспех, прыляцеў у Варшаву. І тут яго невядомы антаганіст зноў абарваў струну, нацягнутую ўжо шулерам у бок нейкага малакасосу.

І тады Хацкевіч прыклаў усе сілы каб пазнаёміцца і пасябраваць з гэтым чалавекам. З яго незвычайнымі талентамі атрымалася гэта латва і сардэчна. Малады чала-

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. Пераклад Леаніда Лаўрэша.

век быў ушанаваны, дагледжаны і зачараваны досціпамі, пасля чаго з непрыяцеля хутка ператварыўся ў душу, аддадзеную Хацкевічу. У размовах ён прызнаўся ў сваім непераадольным жаданні паехаць у вандроўку за мяжу, на што не меў грошай. "У чым справа, мой дарагі?", - сказаў Хацкевіч, - "Суपाкойся. Праз восем дзён я еду за мяжу і ў добрай карэце аб'еду ўсю Еўропу. Калі тваім непараўнальным ведам і здольнасцям патрэбна толькі гэта, лічы, што паездка ў цябе ў кішэні. Сядай і едзь са мной за мой кошт. Але калі мне трэба будзе некуды з'явіцца разам з табой, я хачу, каб ты выглядаў па-панску. Таму дазволь для цябе заказаць прыдатны і элігантны гардэроб, а рэшту дакупім за мяжой".

Як сказаў, так і зрабіў. Малады чалавек ледзь не ўпаў яму ў ногі. Паехалі. Прыехалі ў Дрэздан. Хацкевіч, яшчэ раней, сказаў свайму спадарожніку, што па нейкіх прычынах не хоча тут паказвацца і просіць яго заняць раней заказаны добры нумар ў гатэлі, а сам будзе жыць ў танным малым пакойчыку. Ехалі без адпачынку два дні і дзве ночы. Маладзён хацеў адразу кінуцца ў ложак. Але Хацкевіч убачыў аб'яву пра маскарад у наступны вечар і паслаў маладога ваяжора арандаваць у дырэкцыі тэатра маскарадны касцюм паяца. Сам з'ездзіў разам з ім у фрак, разам яны і вярнуліся. Нарэшце, папілі гарбаты, павячэралі і леглі спаць. Але як толькі малады чалавек моцна заснуў, Хацкевіч забраў усё яго адзенне і бялізну - усе што сам справіў яму ў Варшаве і пакінуў толькі маскарадны касцюм, пасля чаго заплаціў за свой малы пакойчык і з усімі рэчамі выехаў з горада. Малады бядак спаў нявінным сном да поўдня. Калі прачнуўся, не знайшоў нічога, акрамя тэатральнага касцюма. Звоніць. Гарсон паведамляе, што яго сябар ужо дзесяць гадзін як з'ехаў. У распачы кідаецца ў кабінет свайго нумара і знаходзіць на сталае чвэрць аркуша паперы з такімі словамі: "Выкручвайся зараз, як можаш! Але ведай, блазан, што Хацкевіч ні ў Вільні, ні ў Варшаве і анідзе, не дазволіць беспакarana шкодзіць і абражаць сябе".

Лёгка ўявіць распач гэтага беднага чалавека! Без вопраткі, без бялізны, без грошай у чужым горадзе ў маскарадным старасвецкім фراكі з вышыўкай! Гэта была страшная помста, у якой больш ганебнай злосці, чым помслівага досціпу! Толькі дзякуючы складкам сваякоў, праз некалькі месяцаў пакут, ён змог вярнуцца ў Варшаву.

Хацкевіч, бываючы ў Вільні, заўсёды спыняўся ў доме Мюлера¹¹⁵, займаў тут самыя вялікія пакоі і звычайна плаціў па дукату ў дзень. У 1815 г., як расказваў мне сам Мюлер, Хацкевіч прыехаў у Вільню і спыняўся ў той самай кватэры. Калі спытаў ў служкі пра кошт, той адказаў, што плаціць трэба па два дукаты за дзень. Гэта здалося яму зашмат, і назаўтра ён сам пайшоў да Мюлера. Той адказаў, што домам кіруе жонка. Хацкевіч пайшоў

да жонкі. Жонка кошт не панізіла, бо быццам падаражэла паліва. У душы наш герой злаваўся ад безвыніковасці перамоў, але не было чаго рабіць. Ён здымаў кватэру каля двух месяцаў, рэгулярна плаціў па два дукаты і часта наведваў Мюлераў. Неяк прыехаў да іх і прызнаўся, што павінен паехаць на тры дні ў Нямежу пад Вільняй, дзе збіралася кампанія карцёжнікаў. Пасля чаго адтуль ён на тыдзень ці больш паедзе ў Смаргонь і Ашмяны. Таму папрасіў, каб кватэру ўвесь гэты час да яго вяртання абслугоўвалі і ацяплялі. Мюлер ахвотна пагадзіўся, але Хацкевіч яшчэ ўзяў з яго слова гонару і толькі тады ўехаў. Паляць печы, чакаюць два, тры, чатыры, восем тыдняў, нікому не здаюць гэтую кватэру. Але больш Хацкевіч не з'яўляўся ў Вільні і толькі праз год, праз кагосьці запытаў у Мюлераў, ці добра правучыў іх?

Меў годнага, шляхетнага і сціплага сына, які потым страціў нагу на вайне. Кожны раз, калі Хацкевіч з кім-небудзь яго знаёміў, дык заўсёды рэкамендаваў яго як апошняга баязліўца, які нічога не ўзяў ад свайго бацькі: "Вы толькі паглядзіце, панства, прайшло два гады, як я падараваў гэтаму блазну гадзіннік Брэгет з рэпечірам, а ён ўсё яшчэ яго мае! Я б на яго месцы ўжо сто разоў гэтую цацку прайграў, перапрадаў ці сапсаваў. Ubачыце, нічога ў яго не выйдзе!".

Але трэба ўжо заканчваць гэтыя анекдоты, якія сталі прычынай няшчаснага лёсу Хацкевіча. У апошнія гады, калі жыў у сваім маёнтку на Валыні, яго насілі на руках Патоцкія, Машынскія, Свяйкоўскія, але яго маёнтак межаваў з маёнткам багатай і старой панны Барэнцкай, асобай якая мела ўплывовых сваякоў, была ганарлівай і сварлівай. Паміж імі ўвесь час успыхвалі спрэчкі пра лес і межы, і Хацкевіч раззлаваўся! Каб адпомсціць, падаў уладам паперу, з якой выходзіла, што Барэнцкая штогод сакрэтна вывозіла за мяжу аднаго, а можа і больш са сваіх падданных і, магчыма, сярод іх меліся рэкруты.

Узняўся шум, камісіі, следства. Здаўна ўсе ведалі, што Барэнцкая штогод выязджае за мяжу. Сабралася камісія. Хацкевіч выступіў з новымі абвінавачваннямі. Казаў, што панна Барэнцкая штогод, сакрэтна выязджае ў Аўстрыю, каб там пакінуць сваё дзіця. А паколькі бацькамі гэтых немаўлят былі мужчыны таго стану, з якога бяруць у рэкруты, ён не можа паручыцца, што гэтая панна такім жа чынам раней не вывозіла і рэкрутаў.

Гэта быў крыважэрны, пякельны жарт. Але былая зорка Хацкевіча ўжо паблякла. Тое, што раней ішло яму на карысць, цяпер палічылі смяротнай абразай багатай і ўплывовай сям'і Барэнцкай і самой камісіі. Яго абвінавачвалі ў палітычных справах, небяспечных для ўраду. Па патрабаванні ўсіх крэўных Барэнскай, Хацкевіча выслалі ў Вятку, дзе ў нудзе, няўтульнасці і бяздзейнасці ён і

¹¹⁵ Доктар Цітынос пісаў: "1855. 27 траўня шляхта Віленскай, Гарадзенскай і Ковенскай губерняў сустрэла Назімава прыгожым балем у залах дома Мюлера (потым Шышкі, зараз яго зяця Слатвінскага), дзе раней была Рэсурса". - Гл: Віленскія ўспаміны доктара Юльяна Цітыноса С. 9. - Л. Л.

закончыў сваё жыццё.

Але вернемся зараз да сваіх.

Раздзел 8.

**Станіслаў Расалоўскі, доктар медыцыны і паэт.
Апісанне дактарацый ў Віленскім універсітэце.
Смерць маці Караля Мараўскага. Знаёмства аўтара з
Эльжбетаў Мюлеравай. Гарбата ў яе. Яе дачка і
пляменнік.**

Я расказваў ужо пра людзей, якіх сустракаў у Караля Мараўскага. Шмат каго я не буду згадваць, бо яны менш вартыя ўвагі, але я павінен сказаць некалькі слоў пра доктара Расалоўскага¹¹⁶, паэта і ва ўсіх адносінах унікальнага і арыгінальнага чалавека.

Др. Станіслава Расалоўскага маладыя ідыёты з-за нейкага ўяўнага недахопу называлі Яго маці была актрысай, і калі я пазнаёміўся з доктарам, яна ўжо была

замужам за іншым акцёрам. Гэтае знаёмства, дарэчы, потым горка адплаціла мне. Аднойчы я быў у тэатры "Цуда", куды прыехалі з Варшавы славуць у той час Ледахоўская і Вяроўскі¹¹⁷. Яны закружылі нам галаву сваім дзіўным талентам, але ўсю справу псавала сярэдняя актрыса Кучынская. Я, жывы і адкрыты, прывык заўсёды голасна выказваць свае думкі і неяк, калі Расалоўскі сядзеў побач са мной, сказаў: "Ах, каб мог, я б той карове Кучынскай наддаў бы розаг! Бога не баіцца і псеу ўвесь спектакль". Знакаміты дасціпнік і каламбурYST граф Гюнтар¹¹⁸, які сядзеў з другога ад мяне боку, штурхнуў у бок і папярэдзіў, што яна - маці Расалоўскага. А каб іх снег спаліў! Але мне навука! Калі жывеш сярод людзей, даведайся хто ў іх маці, хто бацька, хто сястра, а хто жонка. Так будзе зручней, хоць можа і не зусім прыстойна. Калі з-за высакароднасці сваёй душы будзеш грэбаваць гэтым, дык на кожным кроку нажывеш сабе ворагаў і атрымаеш славу рэзкага, жорсткага і зласлівага эгаіста. А больш асцярожныя, як анёлы з крыламі, будуць лунаць над

¹¹⁶ Станіслаў Расалоўскі (1797-1855), закончыў віленскую гімназію і медыцынскі факультэт Віленскага ўніверсітэта, доктар медыцыны з 1818 г. Нейкі час жыў на Піншчыне, потым у Вільні. Пахаваны на віленскіх бернардынскіх могілках.

Доктар Юльян Цітынос пісаў: "Сябрамі бацькоў, а больш маці, былі яшчэ два высакародныя і вучоныя паэты: Ігнат Шыдлоўскі і Станіслаў Расалоўскі, абодва былыя студэнты ўніверсітэта, памерлі: першы ў 1846 г. другі ў 1855 г. [...] Атмасфера паэзіі тады, з 1810 па 1830 г. і далей, напаўняла Вільню. Шыдлоўскі і Расалоўскі рэпрэзентавалі дзве сучасныя плыні. Шыдлоўскі - халодны крытык, добра ведаў лацінскую і грэцкую мовы і трымаўся старажытных формаў, а ў рэформу Міцкевіча, у так званы рамантызм не верыў. Расалоўскі, гарачы энтузіяст, не крытык і не праязік, меў моцны творчы пачатак і, пачаўшы з перакладаў старых лацінскіх майстроў, закончыў Байранам і Мурам. Уласных твораў пакінуў няшмат.

Расалоўскі быў доктарам медыцыны, некалі адным з лепшых студэнтаў універсітэта і тытул доктара-паэта, нададзены яму грамадскаю, не зашкодзіў яго медыцынскай практыцы. Калі наша маці ў 1848 г. памяннула кватэру, бедны п. Станіслаў быў вельмі хворы. Паправіўшыся, прыслаў вялікі торт, да якога быў пракладзены ліст з вершам:

Доўга ад вас адапхнёны

І людзьмі прыгнабёны.

Пры жыцці затрыманы воляй

Святога накіравання,

Пасля свайго вяртання

Вітаю вас хлебам і соллю.

І падзякаваўшы Богу,

Стаю ля вашага парога.

Расалоўскі і Шыдлоўскі былі таксама і сябрамі Манюшкі, разам з Манюшкам мы іх абодвух і пахавалі. Потым над Віслай спачыў і аўтар "Галькі", а я, самотны, пакінуты старымі сябрамі, усё яшчэ блукаю над Віліяй ...". - гл: Віленскія ўспаміны доктара Юльяна Цітыноса ... С. 22, 24-25.

Антоні Адынец пісаў: "Шыдлоўскі і Расалоўскі - былі ў 1820 годзе карыфеемі паэзіі ў Вільні. Іх творы кожны месяц, калі не кожны тыдзень, паказваліся адны за другімі ў "Dzienniku", "Tygodniku" або ў "Wiadomosciach Brukowych". Праўда, рэдактары не плацілі ім за іх, але ўжо прынамсі не лічылі за ласку іх прымаць і друкаваць, як гэта звычайна рабілася адносна іншых прэтэндэнтаў на славу". - гл: Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск, 2020. С. 100-102. - Л.Л.

¹¹⁷ Юзефа Ледахоўская з Трускалаўскіх (1780-1847), адна з самых знакамітых драматычных артыстак таго часу. Пакінула сцэну ў 1833 г.

Ігнацы Вяроўскі (1783-1841), нарадзіўся ў Вільні, ва ўзросце 19 гадоў першы раз выйшаў на сцэну ў Менску. Потым граў у віленскім тэатры Кажынскага, меў амплу першага коміка. Пераехаў у Варшаву, дзе стаў драматычным акцёрам.

¹¹⁸ Адам Гюнтар, апошні з роду Гюнтараў, якія перасяліліся сюды з Рэйна ў часы Сабескага, бацька Габрыэлі Пузыні, аматар мастацтва.

людзьмі і лічыцца ўвасабленнем дабрыні.

Расалоўскі, не маючы ўласных сродкаў, вучыўся за дзяржаўны кошт на лекарскім факультэце і стаў медыкам. Але не меў да медыцыны ні ахвоты, ні прыроджанага таленту. Гэта дзіўна, бо ён меў шмат іншых здольнасцяў. Але каля ложка хворага траціў галаву і імкнуся кампенсаваць гэтага мужнасцю, таму на мой погляд, у медыцынскай практыцы не варты быў нават беднага цырульніка. Скарбовыя студэнты павінны былі сем гадоў адпрацаваць на дзяржаўнай службе, і яго накіравалі кудысьці далёка ўглыб Расіі, дзе яшчэ не было ніякай медыцыны. Неяк выкараскаўся адтуль як непатрэбны і прыехаў на адпачынак у Вільню. Спыраўся ўдаваў сябе за хворага, а потым і за мёртвага і ў выніку, усе ж застаўся ў Вільні і нават да сённяшняга дня, як ліс, выкручваецца ад дзяржаўнай службы. Ужо адно гэта сведчыць пра яго спрыт, хітрасць і розум, хоць часам і прыкідваецца ён поўным дурнем. Не кожны меў такі талент, каб застацца ў Вільні, дзе лекараў было больш, чым хворых і дзе яны ад зайздрасці зубамі грызлі адзін другога.

Расалоўскі ведаў лаціну і польскую мовы як Капчынскі¹¹⁹, меў літаратурны густ і яго схільнасць да паэзіі падтрымлівалася добрай адукацыяй. Аднак паэтам яго лічылі памылкова бо быў толькі добрым вершапісцамі. Але не ведаю, ці мог хто пасля Людвіка Асінскага¹²⁰ зраўняцца з ім па здольнасці перакладаць чужыя вершы. Расалоўскі не мог не пісаць вершы, але яны не прыносілі яму хлеба. Аднак, адзін раз усе ж прынеслі, калі ён падмануў усіх нас двухрублёвай падпіскай на свае творы, якія нібы павінны былі друкавацца. Але ўвесь час рабіць так немагчыма, і яму прыходзілася жыць з медыцыны. Таму пусціўся ў горадзе ў розныя хітрыкі і непатрэбнасці і ў выніку сакрэтных інтрыг быў рэкамендаваны ў вёску. З вёскі прывозіў, калі не грошы, дык мяшкі са збожжам і кадушкі з капустай. А ён меў каго карміць! Бо сышоўся з прыгожай дзяўчынай, дачкой вядомага ўсёй Вільні пекара Апіца, і неяк так да яе прыладзіўся, што хутка трэба было яму ісці да шлюбу, а потым і запрашаць на хрысціны! І далей пан Бог памнажаў гэтае яго багацце, бо хрысціны пайшлі чарадой разам з нянькамі і мамкамі.

Дык вось гэты прыціснуты жыццём, няздольны лекар Расалоўскі, лайдак са слабым здароўем, быў абжорам і еў за чатырох ці нават за пяцёх. Як мятла імгненна змятаў паўміскі. Таксама быў закаранелым эгістам і казаў, што вытрымае ўсё, пакуль недзе можна нешта ўхапіць ці атрымаць смачны абед. Ён добра ведаў, што толькі сваім доўгім языком, сваёй смеласцю, нахабствам, доўгімі размовамі з прыгожымі і ганарлівымі словамі, сваім зласлівым досціпам ён можа імпаанаваць нашым вясковым паўпанкам. Заўсёды прамаўляць бясконца,

гаварыць так, каб недасведчаныя слухачы бянтэжыліся, не разумелі яго і таму лічылі разумнейшым за сябе, часам смешна жартаваць над самім сабой каб потым зноў бліснуць арыгінальнай думкай - усё гэта стала галоўным прадметам яго намаганняў і яго памкненняў. Натуральна, не мог ён пазбавіцца ад сваёй залежнасці і з намі, хоць і разумеў, што мы яго добра ведаем. Як вялікі і часта дасціпны гаварун, ён быў не толькі прыемны, але нават і жаданы чалавек у нашай кампаніі. Мы хвалілі яго прамовы, і гэта штурхала яго на яшчэ большыя высілкі. Ён паверыў у сябе і нарэшце ўшчэнт разбэсціўся. Нават у дробязях апусціўся да ўзроўню малаго хітраца, малаго пляткара. Не было такога, з чаго б ён, як іскры з труту, не выціснуў бы сабе прыбытак. Праўда, толькі Бог ведае, як ён змог пракарміць і даць адукацыю сваім вельмі таленавітым, сумленным і непадобным на бацьку дзецям. Але калі стаў такім, як я апісаў яго вышэй, калі набыў пэўную звычку, не мог ужо змяніцца, і тое, што ў маладосці было ці здавалася толькі вясёлым, забаўным, смешным і цяпімым, ператварылася ў махлярскую сістэму і ў сталым узросце зрабіла яго нікчэмным і подлым. Праз шмат гадоў, калі я зноў яго ўбачыў, гэты чалавек стаў аматарам какетлівых жанчын, бессаромным гарадскім плеткарарам і хлусам, а таксама нават у большай яшчэ ступені бессаромным абжорам, які хапаўся за кішэні маладых панічоў, сустрэтых ім у першым жа тракціры, і нахабна загадваў падаваць сабе самыя лепшыя і дарагія трукі, а потым прымушаў плаціць за сябе. Таго, хто бессаромна, без запрашэння ўціскаўся ў сяброўскія абеды і сустрэчы, дзе яго бачыць не хацелі і сваёй прысутнасцю атручваў усялякую надзею на прыемны вечар. Ён стаў сапраўдным бічом, сапраўдным тругнем Вільні і цалкам заслужыў агульную пагарду, якая яго акружала і якая не апраўдвала яго убогасці.

Умацоўваючы наша сяброўства, мы з Каралем правялі два гады ў гэтых забавах і гульнях. На другі год прыйшоў час заканчэння ўніверсітэта. Я здаў падрабязныя, строгія іспыты, званыя *examen rigorosum*¹²¹, потым прайшоў праз так званыя *inclusum*, калі, замкнёны з усіх бакоў і акружаны строгімі ахоўнікамі, без ніякай дапамогі, без кніг, добра і шырока адказаў на лацінскай мове на тры выцягнутыя пытанні. Я быў прызнаны вартым доктарскай ступені. Напісаў дысертацыю, падаў маім прафесарам так званыя "Тэзісы" - мае высновы, якія я павінен быў абараняць ад апанентаў, і сам, як капучын у чатырох сценах калегіюма піраў, замкнуўся на дзень і на ноч, каб рыхтавацца да абароны. Нікуды не выходзіў і не ведаў, што робіцца на свеце.

(Працяг у наступным нумары.)

¹¹⁹ Ануфры Капчынскі (1735-1817), мовазнавец, напісаў "Граматыку польскай і лацінскай моў для народных школ" (Варшава, 1780 г.) і шэраг іншых мовазнаўчых прац. - Л. Л.

¹²⁰ Людвік Асінскі (1775-1838), літаратуразнавец, гісторык і тэарэтык літаратуры, перакладчык, паэт, драматург і аратар. Выпускнік школы піяраў. - Л. Л.

¹²¹ *Rigorosum* (ад лац. *rigorosus* - строгі) - ранейшая назва вуснага доктарскага экзамену. - Л. Л.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Па-сапраўднаму дасканалы тагачасны абрад дактарацкі пакінуў пра сябе памяць на ўсё жыццё. А сёння ён - толькі глупства.

Напярэдадні дня, прызначанага радай універсітэта пад старшынствам рэктара, служкі гэтай інстытуцыі па ўсім горадзе разнеслі і прыбілі на вутлах вуліц прыгожыя, надрукаваныя на вялікіх аркушах афішы, якія паведамлялі вучонаму і невучонаму свету, што гэтакі і гэтакі, сёння ў вызначаны час, будзе атрымліваць доктарскую ступень. Віленская публіка, сімпатызавала студэнтам універсітэта, зраслася з імі, праз іх яна любіла навуку і звычайна ў вялікай колькасці збіралася на гэтыя вучоныя мерапрыемствы. У такіх выпадках вялікая зала ўніверсітэта была поўнай. З аднаго боку стаяў шэраг крэслаў для рэктара, дэкана, прафесараў і ад'юктаў. Перад крэсламі рэктара, дэкана і сакратара ўніверсітэта стаялі сталы. З другога боку меліся крэслы для гасцей з вучонымі ступенямі. На шэрым канцы - гэта значыць ззаду, па баках і навокал, стаялі лаўкі для публікі. Цырымонію адкрываў рэктар magnificus, як яго тады называлі, у пурпурнай аксамітнай мантыі багата расшытай золатам, падбітай белым атласам і, паводле студэнцкіх легенд, падараванай акадэміі яшчэ каралём Стэфанам Баторыем. Перад рэктарам ішоў пэдаль (абвяшчальнік, цырымоніймайстар - Л. Л.) у парадным мундзіры са срэбным скіпетрам, быццам таксама ахвяраваным каралём Стэфанам. За ім ішлі рэктар, дэкан, потым прафесары ў пунсовых мацэтах (кароткая накідка на плечы з капюшонам - Л. Л.) і тогах, пад якімі апраналіся цёмна-сінія мундзіры з блакітнымі, шытымі золатам, каўнярамі. Тогі таксама былі падшыты белым атласам і аблямаваны галунамі. Ад'юкты мелі толькі пунсовыя мацэты і чорныя тогі. Усе яны на галовах мелі аксамітна-пунсовыя бярэты. І ўсё гэта стварала дзіўна-прыгожае відовішча, і калі я пазней бачыў публічнае пасяджэнне ўрада Парыжа ці вышэйшай палаты ўрада Францыі, мяне ўразіла беднасць парыжскіх касцюмаў, а сябры, якія мелі надзею ўразіць мяне гэтай цырымоніяй, былі здзіўлены маёй абьякавасцю. Каб яны маглі ўбачыць бытую цырымонію ў Віленскім універсітэце!

У канцы першых шэрагаў крэслаў, ад дзвярэй у сярэдзіне пакоя, стаялі стол і крэсла - месца прэтэндэнта на навуковую ступень. Адкрываў паседжанне рэктар, а пры яго адсутнасці - дэкан. На тэзісы кандыдата ён высюўваў контрэтэзісы. Прэтэндэнт слухаў іх стоячы і адказваў апаненту, які сядзеў. Пасля дэкана з рознабачковымі

пытаннямі выступалі іншыя прафесары. І толькі пасля ўсіх іх выступаў сакратар універсітэта, які ўзвышаным голасам выкрыкваў: "Cuilibet dociori datur obiciendi potestas" - зараз кожны, хто мае ступень доктара гэтай навукі, можа задаць дадатковыя, свае пытанні прэтэндэнту. І тады выступалі вучоныя, якія ўжо не належалі да ўніверсітэта, і прэтэндэнт зноў мусіў бараніцца. Калі ўсё заканчвалася, дэкан у барэце чытаў прэтэндэнту прысягу, якую той паўтараў услых слова ў слова, пасля чаго ўскладаў на яго галаву аксамітна-пунсовы барэт, на плечы накідваў мацэту такога жа колеру, на палец надзяваў пярсцёнак, цалаваў яго ў лоб і публічна абвяшчаў доктарам.

Адразу пасля гэтага ў тым жа самым парадку члены ўніверсітэта пакідалі залу.

Пасля ўсяго гэтага пачыналася віншаванне. Пакінуўшы вучоныя муры, людзі цешыліся раней прыгатаваным банкетам з шампанскім і віном. Банкет ужо не быў абаронай дысертацыі, але меў вялікае значэнне.

Я сядзеў у сваёй келлі паглыбіўшыся ў пытанні, якія магчыма маглі быць высунутыя супраць маёй доктарскай дысертацыі і шукаў прыдатныя адказы, калі раптам, задыхаўшыся, незнаёмец уварваўся да мяне. Я спытаў:

- Хто Васпан ёсць і што ад мяне хоча?

- Прашу, на міласць Бога, як мага хутчэй бегчы да Караля Мараўскага, у яго памерла маці. Ён з-за распачы траціць прытомнасць. Яго адваялі да пані Мюлеравай. Я бургграф яе дома і маю загад неадкладна прывесці вас туды.

Я схопіў капялюш, не памятаю як апынуўся ў дзвярах дома Мюлераў і ўбачыў знерваванага, непадобнага на сябе Караля са страшным тварам, у сутаргах і спазмах усяго цела. Было бачна, што ён і сам ледзь не памірае. Яго маці памерла ад разрыву сэрца, але не раптоўна. Як яго ўцешыць? Што казаць? Я проста абняў яго і маўчаў.

У гэты момант адчыніліся дзверы бакавога пакоя, і ўвайшла, а дакладней, уплыла мініяцюрная, немаладая і вельмі пульхная дама са шклянкой ліманаду на срэбным падносе. Я пачціва пакланіўся. Яна ветліва сказала мне, што яе завуць Мюлерава, што яна гаспадыня гэтага дома і сяброўка Караля, што яна мяне ўжо ведае, бо бачыла ў ягонай маці, і што, убачыўшы яго ў такім стане, у той час, калі яе муж у Пецярбургу, яна даведлася, хто ёсць лепшым сябрам Караля, і паслала па мяне.

Вось пры такіх абставінах адбылося маё знаёмства

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. Пераклад Леаніда Лаўрэша.

з Эльжбетай Мюлер, якую я неяк бачыў ў маці Караля, але забыўся пра яе. лепш для мяне было б, каб яе ніколі не ведаў!

Я засведчыў, што не глядзячы на маю занятасць, буду прысвячаць частку кожнага дня і ўсе ночы свайму сябру, пакуль яму не стане лепш. Яна таксама абяцала прысвяціць яму свой вольны час. На хвілінку пабегла аддаць распадзжэнні і хутка прынесла з сабой некалькі кніг. На бюро ў пакоях, дзе знаходзіўся Караль і якія былі, як я потым даведаўся, уласнай кватэрай Мюлера, упарадкавана ляжала мноства кніг у прыгожых пераплётах. Я прагледзеў назвы. Тут і Вальтэр, і знакамітыя ў той час Жуі і Фаблас¹²², якіх выпадкова ці наўмысна пакінула гаспадыня дома. У прыгожа выдадзеных "Прыгодах Фабласа" мяне спакусілі гравюры. Таму ў тую ноч, калі я абавязаўся вяртаваць сябра, замест навуковых кніжак я ўзяўся за Фабласа, якога ніколі не чытаў і пра якога ніколі не чуў (магу ганарыцца маім выхаваннем, бо меў тады амаль што дваццаць гадоў). Чытаў з вялікай цікаўнасцю. Караль ведаў гэты раман. Зачаравалі стыль і камізм многіх сітуацый, і хай што хочучь гавораць нашы крывадушнікі і разумнікі, але Фаблас не можа не цікавіць. Магчыма сёння, калі ў кнігах любяць спальваць, забіваць і на кожнай старонцы гвалціць, раман крыху задаўгі і не хуткі, але нам у першай чвэрці XIX стагоддзя, усе яшчэ зразумелыя гэтыя салонныя манеры, мірная балбатня, інтрыгі і любоўныя паходжанні. Думаю, што чалавек майго часу, які са мной не пагадзіцца - крывадушнік.

Час змяняецца, а з ім змяняецца і дух усіх грамадскіх стасункаў. Дурны той, хто гэтага не разумее і патрабуе, каб у часы цара Давіда ўсе паводзілі сябе, як у 1848 г. Ці здзекуецца з тагачасных звычаяў, якія не падобныя на нашы. На жаль, такія людзі з'яўляюцца большасцю, што не дадае гонару нашаму часу. У маю маладосць яшчэ квітнела мастацтва XVIII стагоддзя падабацца жанчынам. Найперш трэба было быць моцным, свежым, мець румянец на твары і, па магчымасці, быць прыгожым. Адказваць трэба было абдуманаму, гаварыць умела і дасціпна, быць вясёлым і не надакучваць іншым. Трэба было быць надзвычай гжэчным з кожнай дамай - маладой і старой, брыдкай і прыгожай. Трэба было ведаць, як сядзець, як трымаць капялюш, як браць у рукі лыжку, як чэрпаць той лыжкай суп і іншую ежу, як уцягваць ежу ў рот, каб пры гэтым не ствараць непатрэбных гукі, як гэта робіцца сёння, гэтыя гукі нашы сяляне называць "сёрбаннем". Трэба было ведаць, як узяць і трымаць нож і відэлец пры сталі, як ужываць сурвэтку і г. д. І хто больш зграбна, трапна і элегантна выконваў гэтыя умовы, той лічыўся лепш выхаваным. Тытунёвага смуроду баяліся, як чумы.

Сёння, праз дваццаць з нечым гадоў, з'явіліся новыя звычаі - прамы вынік сённяшняй літаратуры і сённяшніх раманаў. І трэба прызнаць, што гэтыя звычаі больш

зручныя, чым ранейшыя, якія я апісаў. Напрыклад, дастаткова рабіць адваротнае таму, што рабілі ў старыя часы - знішчыць сваё здароўе свавольнымі выбрыкамі, у дзевятнаццаць гадоў стаць бледным і сухім, як мумія, і такім чынам спаралізаваць кветку маладосці яшчэ ў першацвеце, як заўгодна сваволіць па цёмных кутах і змучыўшы сябе распустай і бяссонніцай, уваходзіць у салон штурхаючы жанчын у бакі і ўсім наступаць на ногі. З цыгарным смуродам стаяць у канцы залы, маўчаць, уздыхаць, сумаваць, пазяхаць, прыхінуўшыся пры гэтым да сцяны, дзвярэй ці акна - раней так рабілі толькі ў шынках, ці разваліцца ў фатэлі і скрыжаваць ногі. Словам, цалкам ісці за імпульсамі прыроды і пачуццём камфорту і праз гэта выглядаць незвычайна выхаваным чалавекам, каб кожны бачыў, што той, хто гэтака можа сябе паводзіць, хто пагарджае дробязямі, з якіх складаецца гжэчасць, ёсць чалавек вышэйшых сфер, вышэйшых жарсцяў і пачуццяў. Што вулкан яго сэрца, агонь яго душы, вогненная лава яго памкненняў выпруцілі, знішчылі і высушылі яго цела. Ён сёння - герой салона. Такого сёння шукаюць жанчыны. Ён можа быць дурны, як стол - тым лепей! Хто скажа, дурны ён ці мудры, калі ён увесь час маўчыць? А ўздыхаць можа кожны - навучыцца гэтаму не цяжка. І толькі тады, калі такімі манерамі заваявана сэрца маладой жанчыны і яна набліжае такі ідэал да сябе, толькі тады выяўляецца страшэнны вакуум! Знікае падманлівая знешнасць, і ва ўсёй аголенай праўдзе перад ёй стаіць малады чалавек са знішчаным целам і духам - нябожчык фізічна і маральна, а можа яшчэ і больш страшны за нябожчыка, бо прыраваненне ці прывід! Поўнае расчараванне. Але ці варта вінаваціць усё сучаснае? І раней, і сёння было і ёсць шмат добрага. Ёсць час плаціць, ёсць час траціць, але заўсёды кіруе мода.

Вяртаючыся да Караля і Фабласа. Калі я знаходзіў нешта смешнае ў Фабласе, я чытаў гэта месца ўслых і смяяўся, як дзіця. І заплаканы Караль таксама мусіў смяяцца. Першую ноч мы правялі разам, і падобных начэй было шэсць ці сем.

Паступова Караль больш-менш пачаў вяртацца да ранейшага стану. Няма такой бяды і такога смутку, якія не сцёр бы час, а рука шчырага сябра не ператварыла б хоць і ў жалобныя і сумныя, але ж у кветкі. У гэтыя дні я ўсё больш і больш збліжаўся з пані Эльжбетай Мюлер. Хадзіў на яе палову па гарбату, ліманад, аршад (старадаўні сіроп з міндальнага малака, цукру і памяранцавай вады - Л. Л.), па розныя стравы ці на пару слоў, каб параіцца на конт Каралю. Мы абодва пагаджаліся, што смерць яго гарача любімай маці стала вызваленнем для гэтага годнага чалавека, якога столькі гадоў трымалі ў турме, гэта будзе карысным і яго грошам і рэпутацыі. Таму мы пакінулі ў спакоі тэму смерці гэтай ветранай і дэспатычнай жанчыны і пусціліся ў іншыя размовы. Супольныя намаганні

¹²² Віктор Жазэф Эцэн дэ Жуі (1764-1846), французскі пісьменнік, драматург, член Французскай акадэміі. "Любоўныя прыгоды шэвалье дэ Фабласа" - раман Лувэ дэ Куўрэ (1760-1797), раман заснаваны на эратычнай фабуле і смелых прыгодах. - Л. Л.

вакол Караля спарадзілі паміж намі агульную зычлівасць. Мы ніколі не маўчалі. Нам заўсёды было аб чым паразмаўляць. І потым, калі Караль зняў жалобу і пакідаў дом Мюлераў, мае адносіны з пані Мюлер засталіся, бо ёй так падабаліся размовы сам мной, што, каб я не перастаў бываць у яе, узяла з мяне слова гонару.

Падчас гэтых своеасаблівых візітаў я пазнаёміўся з яе, у той час адзінай, сямігадовай дачушкай. Лёгка ўжо было прадбачыць, што гэта малая змейка вырасце ў вялікую і страшную змяю, калі толькі вырасце. Не шмат было надзеі, што гэта бледнае і слабае дзіця стане дарослым. Маленькая і недарэчная, яна не шмат, але зласліва размаўляла, мела рэзкія рухі, а яе маленькія і сухія пальчыкі былі здольныя выразаць з паперы самыя дзіўныя і неапісальна-таленавітыя арабескі, якіх я ніколі ў жыцці больш не бачыў. Яна была сапраўднай мініяцюнай паннай, і мы пасябравалі.

На нашу гарбату з бакавага пакоя разам з губернерам прыходзіў таксама і дзесяцігадовы хлопчык Ясь з маларухомымі, але прыгожымі вачамі і цалкам сапсаванымі зубамі – родны пляменнік пані Мюлер па сястры. Ён знаходзіўся пад яе выключнай апекай і па яе словам, быў дурным, але добрым, як анёл.

Пані Мюлер паказвала мяне хлопчыку як узор і асабліва хацела навучыць яго кланяцца, як я. Падпарадкоўваючыся любімай цёці, Ясь дабрадушна браў з мяне прыклад, але потым зласловіў пра мяне.

Раздзел 9.

Кнігарня Юзафа Завадскага. Ян Рэнер, музыкант.

Юзаф Завадскі. Шурлоўскі і Крышталевіч.

Шыдлоўскі. Браты Абрамовічы. Казімір Контрым.

Лахніцкі. Віленскія досціпы. Настаўнік малявання

Ленсы і адвакат Лапата. Др. Нейман і Міхалоўскі.

Станіслаў Мюлер

Перш, чым я працягну далей сваю аповесць, мушу адзначыць, што пражыўшы некалькі гадоў у Вільні, горадзе не занадта шматлюдным, я, натуральна, не мог не ведаць усіх у твар. І сярод віленцаў я часта сустракаў на вуліцах чалавека сярэдняга росту, сярэдняга веку, у капелюшы трохі набок, з шырокімі плячамі, вялікай галавой, уціснутай, быццам убітай у тулава без шыі. Твар яго быў непрыгожы, лімфатычны, адутлаваты, але значны. Гэты чалавек сваімі рухамі, выразам твару, усёй вайскавай,

рыцарскай постаццю, здаецца, толькі шукаў нагоды, каб з кім-небудзь пабіцца. Усё гэта рабіла яго падобным на ваяра ці, што яшчэ горш, на дуэлянта, звадніка, брэцера. Я заўсёды ўцякаў на другі бок вуліцы ад гэтага злавеснага твару, і ніколі не цікавіўся, хто гэта такі. Некалькі разоў бачыў яго ў кнігарні Завадскага – ён маўкліва стаяў, прытуліўшыся да шафы, але я ніколі не цікавіўся ім.

Кнігарня Юзафа Завадскага¹²³ не падобная на сённяшнія віленскія ці варшаўскія кнігарні, у якіх не ўбачыш жывога чалавека. Гэты пачцівы і вясёлы мазур, начытаны і наіўна-дасціпны, радаваўся, калі ў вызначаныя гадзіны да яго прыходзілі аўтары, літаратары, паэты, студэнты і мастакі. З дзясятай да паловы на дванаццатую раніцы можна было быць пэўным, што сустрэнешся тут з рознымі цікавымі людзьмі. З-за наяўнасці фартэпіяна і раяля сюды часта заходзіў і паважаны Рэнер¹²⁴, маленькі, каржакаваты, сляпы на адно вока, з кароткімі пальцамі, з барадой, непрычасаны, а часам і нямыты чалавек. Рэнер рупліва апрацоўваў музычныя вінаграднікі Пана Бога, а ў той час шмат мелася такіх вінаграднікаў у Вільні. Рэнер быў арганістам ад Бога, дзіўным, пранікнёным і натхнёным імправізатарам – толькі тады ён бываў вялікім, і яго чароўныя капрысы¹²⁵ ўзвышалі душу. Ён быў Паганіні фартэпіяна ў час, калі яшчэ не існавала сучаснага ўяўлення пра ігру на музычных інструментах. Як арол, ён апарэдыў свой музычны час, і тое, што тады лічылася яго грахам – велізарная маса і багацце непрыбраных, часам грубых і нават дзікіх акордаў, сёння ўзвысіла б яго над усімі музыкантамі! Берліёз – карузіл у параўнанні з Рэнерам, але толькі тады, калі (Рэнер) імправізаваў. На маю думку, ён быў па-сапраўднаму вялікім майстрам толькі тады, калі прыжмурыўшы адно вока, без аніякай падрыхтоўкі аддаваўся сваім геніяльным думкам і кідаў свае думкі на клавішы фартэпіяна. Тады ён па-сапраўднаму зачароўваў, захопліваў слухача і ўзносіў яго над рэальнасцю – гэтак бывала, калі ён граў на вялікім дамінканскім аргане. Слухаючы яго, мы меншалі цэлам і ўзрасталі духам! Ён меў залатыя пальцы. Але яго асабістыя творы былі малавартасныя, а свае імправізацыі ён потым ніколі не мог успомніць.

Паколькі мне прыйшло ў галаву расказаць пра яго, я раскажу пра адзін выпадак, сведкам якога быў. У Вільню па справах прыехаў гусарскі афіцэр Фрэдэрык барон Раль¹²⁶, сын багатага пецябургскага банкіра, які ўжо меў вядомасць як музыкант-аматар і знакаміты вучань слаўнага Поля. Граў, як анёл, як Бог. Ён чуў пра Рэнера і хацеў

¹²³ Юзаф Завадскі, нарадзіўся у Познанскім ваяводстве ў 1778 г., памёр у Вільні ў 1838 г. Выбітны і надзвычай актыўны віленскі выдавец. З 1805 г. ён меў кнігарню і выдаў каля 400 кніг, у тым ліку і некалькі дзясяткаў высакакасных навуковых прац. Кнігарства ён разглядаў як грамадска-культурную дзейнасць, заахвочваў аўтараў пісаць, ахвотна браўся нават за вельмі дарагія выданні і такім чынам прычыніўся да развіцця літаратуры ў Літве. Яго сыны працягнулі працу бацькі.

¹²⁴ Ян Рэнер, настаўнік музыкі ў Віленскім універсітэце, выкладаў 3 гадзіны штотыдзень.

¹²⁵ Капрысы ці капрычыю – твор акадэмічнай музыкі, напісаны ў свабоднай форме. – Л. Л.

¹²⁶ Фрэдэрык Раль (1802-1848), ці Фёдар Александровіч Раль – музыкант, кампазітар і дырыжор, аўтар першай аранжыроўкі оперы "Руслан і Людміла" для вайсковага аркестра. – Л. Л.

з ім пазнаёміцца, а пасяліўся ён у доме, у якім і я таксама бываў. Яму казалі, што ён хоча збіраць з вярбы грушы, што патрабуе немагчымага, бо той Рэнер - дзівак і не хоча ні з кім сустрэцца ці прыходзіць да нейкага ў гасці. Але мы, маладыя, нарэшце неяк угаварылі Рэнера, каб ён прыйшоў на пару шклянак ананасавага пуншу.

Раля яшчэ не было, але ён хутка прыйшоў і не заўважаў прысутнасці Рэнера. Ігралі дамы, іграў Раль, і ўсіх нас усцешыла яго ігра. Рэнер сядзеў у кутку, піў пунш і слухаў. Калі нацешыліся музыкой, дык наўмысна прыбралі з фартэпіяна свечкі і рамантык Раль пусціўся ў нейкія абстрактныя размовы з жанчынамі. Тады Рэнер ціха сеў за фартэпіяна і прабег адну актаву. Я ўважліва глядзеў збоку. Раль страпянуўся, павярнуўся ў цёмны кут, дзе стаяла фартэпіяна, на імгненне затрымаў там свой зрок, але працягнуў размову. Праз некалькі секунд Рэнер з неахвотай прабегся па палове клавiятуры. І зноў пасярод размовы Раль рэзка паглядзеў у бок музычнага інструмента і, страціўшы ніць размовы, нейкі час маўчаў, перш чым зноў адкрыў рот. Нарэшце Рэнер узяў некалькі акордаў. І тады Раль, як шалёны кінуў усё і ўсіх і падбег да Рэнера, хапіў яго за шыю, ледзь не задушыў у абдымках, пачаў чалаваць і крычаць ва ўсю моц: "Гэта Рэнер, Рэнер, Рэнер!". Заўважу, што ў той час яшчэ модным было хаваць свае моцныя пачуцці і пазбягаць афектацыі.

Потым Рэнер пачаў граць свае капрысы. Раль адшчырага сэрца кляўся, што ніколі ў жыцці не чуў нічога падобнага. У той час я ўжо чуў у Варшаве слыннага сваімі імправізацыямі Шапэна, тады яшчэ маладога хлопца, а зараз лепшага музыканта ў свеце. Рэнер тады ўжо быў львом, а Шапэн - кацінем. Бедны, сумленны Рэнер. Хутка ён ажаніўся з беднай, але прыгожай паннай. Літаральна праз месяц пасля вяселля гэтая дзяўчына стала блудніцай! Такого ўдару не магла вытрымаць душа музыканта. З распачы ён заліў сваё жыццё віном і пуншам і памёр, не атрымаўшы сусветнай славы, да якой, несумненна, веў яго геній. Слава - пустое слова. Рэнер быў прарокам сярод

сваіх, Рэнера дваццаць гадоў насілі на руках, а зараз пра яго ніхто не памятае! Яго імя забыта, як і яго натхнёныя, нябесныя гукі. І толькі я адзін памятаю пра яго.

Кнігарня Завадскага, пра якую я ўжо пачаў расказваць, была месцам спаткання навукоўцаў, літаратараў, мастакоў і дасціпнікаў. Яна займала вялізныя сутарэнні ўніверсітэцкіх муроў на Святаянскай вуліцы, бо Завадскі з'яўляўся прывілеяваным друкаром універсітэта. Вокны кнігарні былі на адным узроўні з зямлёй. У першым вялікім пакоі меліся польскія кнігі і падручнікі. Тут старшынстваваў шматгадовы слуга Завадскіх пан Шпакоўскі, лагодны, але заклапочаны толькі адным чалавечак. Справа ў тым, што ў свой час выйшла брашура "Аб быдле" і вяселыя людзі, у тым ліку і з акадэміцкага асяроддзя, прасілі яе са словамі: "Аб быдле, пане Шпакоўскі!", з каламбура выходзіла, што быдлікам быў ён сам. Гэта непакоеіла старога і, калі пасля выхаду брашуры хто-небудзь казаў гэтак яму, а так часта рабілі самыя нявінныя людзі, напрыклад вясковыя гаспадары, якія мелі патрэбу ў гэтай кнізе, ён думаў, што з яго здзекавацца, і гатовы быў кніжкай, ці тым, што меў пад рукой, урэзаць у лоб пакупніку і вядома ж, адразу выганяў з залы здзіўленага і невінаватага чалавека.

Другі, большы за першы пакой, быў цалкам завалены масай замежных кніг. Тут знаходзілася і троннае месца самога Завадскага. У самай сярэдзіне пакоя несіметрычна стаялі два, ці часам толькі адзін раэль. Пад акном, за высокім старасвецкім бюро ці канторкай, з прямом і кнігамі стаяў Гастэль¹²⁷, раней заможны купец, а цяпер, у выніку банкруцтва, бухгалтар Завадскага. Чалавек добры, шляхетны, але няшчасны. Паз сажань ад Гастэля, за вялікім сталом сядзеў сам Завадскі, коратка стрыжаны брунет, маленькі, тоўсты, мілы і прывабны чалавек з высакароднай душой і выдатным, але трошкі аднастайным пачуццём гумару. Каля вокнаў ці пры дзвярах з вуліцы заўсёды стаяў нехта адзін з самых вядомых усёй Вільні вар'ятаў, ці Шурлоўскі, ці Крышталевіч¹²⁸, а часам абодва

¹²⁷ Антоні Гастэль - былы капітан войкаў ВКЛ, былы купец, член масонскіх лож "Руплівы ліцвін", а потым "Добры пастыр".

¹²⁸ Антоні Адынец паведамляў, што аўтарства шматлікіх тагачасных эпіграм прыпісвалася Шурлоўскаму: "... майстрам падобнай справы лічыўся многія гады паэт Шурлоўскі, памяць пра якога жыве дагэтуль у мясцовых традыцыях. Бо, акрамя ўласных задумаў, ён ахвотна служыў шырмай для іншых, якія ад яго імя пускалі сатырычныя стрэлы, а ён сам ніколі іх імёнаў, як сакрэтаў споведзі, не выдаў. Аднак жа гэтыя фарсы назаўсёды праславілі, можа, імя Шурлоўскага па ўсёй Літве, а менавіта ў школах. Я яго ў Вільні ўжо не прыспеў пры жыцці, яго месца неяк заняў Крышталевіч, які жыў таксама з падцак, і амаль выключна са студэнцкіх; быў гэта проста паўвар'ят, ідыёт, пра якога даўжэй гаварыць не варта". Гл.: Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск, 2020. С. 105-107.

Юзаф Крашэўскі пісаў: "...мушу распавесці пра яшчэ адну літаратурную адметнасць - пра монстраў. [...] Вершы гэтых паэтаў (маю на ўвазе нябожчыка Шурлоўскага і Крышталевіча, не іншых), перадусім, пазбаўлены ўсялякага сэнсу, па-другое, амаль заўсёды без рыфмы і памеру, і ўсяго, што стварае матэрыю верша; не кажучы ўжо, што пазбаўлены паэзіі, бо ў такія цяжкія часы здараецца часцяком неаднойчы, што чытачы прагнуць лепшай манеты, а лепшай не хапае".

Аднак Роткірх В. А. ва "Успамінах Тэабальда" пісаў: "Крышталевіч быў нейкай анамаліяй сярод віленцаў. Ён не быў дурнем, бо меў бездань дасціпнасці; не быў і разульнікам, бо вызначаўся безданню глупстваў; не быў п'яніцам і нічога не піў; не быў жабраком і ніколі ні пра што не прасіў. Калі яму давалі грошы, ён раздаваў іх, усё да гроша,

разам. Гэтыя, нікому не шкодныя людзі, былі зацуклены на паэзіі, увесь час пісалі вершы і вельмі пасавалі таму вясёламу часу. Той, хто ў кнігарні пасля нейкай падзеі ці плёткі складаў удалую эпіграму, верш, сатыру ці дасціпны экспромт - яго жарцік адразу прыпісвалі Шурлоўскаму ці Крышталевічу, і яны як сваё, пускалі гэта ў свет. Яны беглі дадому, перапісвалі твор ў сто рук і адразу раздавалі па ўсіх вінярнях, більярдх, тракцірах і нават проста мінакам на вуліцах. За чвэрць гадзіны ўся Вільня мела дасціпную, а часам і павучальную забаўку. Хто быў аўтарам, ніхто і ніколі не ведаў, бо гэтыя абодва вар'яты мелі гонар, і калі за імі сачылі, страшылі, а часам нават білі абражаныя імі асобы ці паліцыянт, яны заўсёды казалі, што яны самі склалі гэты вершык ці эпіграму (Д 14).

У бок ад стала Завадскага мелася дастаткова вольнага месца але не стаяла ні крэслаў ні эдлікаў, і тут, стоячы, збіраліся госці. Сярод іншых, самымі значнымі і самымі бліскучымі апавядальнікамі былі паэт Шыдлоўскі¹²⁹, бібліятэкар Казімір Контрым, вучоны і свецкі чалавек Ляхніцкі. Раскажа трошкі пра кожнага з іх.

Ігнацы Шыдлоўскі быў сябрам клуба шубраўцаў, які выдаваў "Бруковыя ведамасці" ¹³⁰ і быў вядомы ўсю краю пад псеўданімам "Гульбі" (Д 15). Чалавек дасціпны, жартаўлівы і светлы, моцны пражак, гладкі вершапісец, ён больш вылучаўся чысцінёй мовы, чым сваёй паэзіяй,

але ад пята да галавы быў класікам. Безумоўна, выходзіў на старажытных аўтарах, а потым на кнігах Жан-Жака Русо. Адкрыў у сабе лірычны талент, якім доўгі час славіўся, нягледзячы на зайздросную і жорсткую крытыку. Абсалютна не меў свецкага выхавання, а меў толькі педантычна-школьнае - бляску ні на грам, ні на грош! Вельмі любіў павучаць, г. з. даваць маральныя ўрокі іншым і казаць ім праўду ў вочы. Але меў добрую душу і не быў інтрыганам. Зацятый паклоннік Бахуса, з-за чаго не змог атрымаць ступень настаўніка гімназіі. Па-праўдзе ён быў кніжным цэнзарам, што ў вачах урада і аўтараў з'яўлялася вялікай справай. Але ўрад быў незадаволены яго падыходамі, бо Шыдлоўскі, як мог, садзейнічаў развіццю айчынай літаратуры і пасля сябе пакінуў шмат невялікіх твораў. Часопіс пад смешнай назвай "Wizerunki i Roztrzasania Naukowe" ¹³¹ доўгі час выдаваў ледзь не аднаасобна, прыгладжваў там дрэнны стыль і пакінуў нам адзін з лепшых узораў мовы. Заліваў віном свае праблемы і памёр ад пухліны. Быў чалавекам не для сяброўства, не для сталых стасункаў. Але ў сяброўскім коле падчас размовы, ён быў заўсёды цудоўным.

Не магу не ўспомніць адну з ім прыгоду, якая дасць мне магчымасць раскажаць пра яшчэ адну асобу.

(Працяг у наступным нумары.)

жабракам на дзядзінках касцёлаў. Зіму і лета хадзіў у старым, выцёртым, як маставая, даўгаполым фрак, светла-шэрых кароценькіх портках, нярэдка з латамі, у заношаных і скрыўленых да агіднасці ботах і ў рудым, пакамечаным, як старая асігнацыя, капелюшы. Пальчаток ніколі не насіў: вялізныя латы яго высоўваліся з кароткіх рукавоў фрак і віселі, як лісце філадэндрыона або папартнікавай пальмы. Гэта быў атлет гадоў за 40, доўгі і худы, як аблізаны ражон. Ён прымаў у падарункі і рэчы, неабходныя для яго туалету; але калі старая, надзетая на яго рэч, была яшчэ прыдатная, то новую ён дарыў першаму жабраку, які трапляўся яму на вочы. <...> Крышталевічу нідзе не адмаўлялі ні ў абедзе, ні ў начлезе. Дзе ён абедваў, там абед быў самы ажыўлены, самы вясёлы. Крышталевіч меў дар імправізаваць вершамі, і калі быў ва ўдары, мог імправізаваць па цэлай гадзіне, і імправізацыі гэтыя не былі нейкай дурацыяй, але заўсёды адрозніваліся цікавасцю. Наогул жа, з яго смяяліся, запэўнівалі яго ў розных недарэчнасцях, якім ён верыў, - ці паказваў выгляд, быццам верыць. Так, напрыклад, гаварылі яму на сакрэце, што ў яго закахана нейкая княжна ці нейкая графіня; раілі яму стаяць у касцёле супраць яе лавы ў маляўнічай позе, для чаго прыклеівалі яму, з яго згоды, вусы, а нярэдка - зусім без яго ведама - афарбоўвалі валасы на галаве ў зялёны або блакітны колер; перадавалі яму ўяўныя лісты ад асобы, якую ён паланіў, і прымушалі адказваць, адказы гэтыя потым, зразумела, хадзілі па руках і, быць можа, у выглядзе насмешкі даходзілі і да адрасата". - цыт па: Пшацлаўскі Восіп. Калейдаскоп успамінаў: Т. 1. Мінск, 2012. С. 327-328. - Л. Л.

¹²⁹ Ігнацы Шыдлоўскі (1793-1846), пісьменнік і літаратуразнавец, сын уніяцкага святара з Гайны Барысаўскага павега. Закончыў сярэдняю школу ў Менску і віленскі ўніверсітэт як магістр філалогіі. Працаваў настаўнікам красамоўства, паэзіі і гісторыі літаратуры ў Свіслачы, потым і да 1836 г. у Вільні. Да 1828 г. кніжны цэнзар. Сябар таварыства шубраўцаў. Паэт, перакладчык, сатырык. Паслядоўны праціўнік рамантычнай паэзіі. Гісторык Мікалай Маліноўскі пра Ігната Шыдлоўскага пісаў як пра чалавека "адданага ганебнай звычцы п'янства, які чорнай нянавісцю ненавідзеў людзей, асабліва ж Міцкевіча, хоць ніколі не меў з ім ніякіх стасункаў, хіба што сам сябе лічыў вялікім паэтам, разумеў, што Міцкевіч замянаў яго славе". - цыт. па: Маліноўскі Мікалай. Кніга ўспамінаў. Мінск, 2014. С. 94. - Л. Л.

¹³⁰ Шубраўцы (Szubrawcow towarzystwo - "Таварыства прахвастоў" ад. пол. szubrawiec - шэльяма, лайдак) - саманазва членаў літаратурнага ліберальнага асветніцкага грамадства, якое існавала 1817-1822 і 1899-1914 гг. Шубраўцы выдавалі сатырычную газету "Wiadomości Brukowe" ("Бруковыя ведамасці"), дзе высмейвалі тагачасны лад, патрабавалі прававой роўнасці людзей перад законам і г. д. Стыль публікацый насіў вясёлы і задзірлівы характар. Рэдактарамі газеты былі І. Ляхніцкі і К. Контрым. У гэтай газеце у 1816 г. свае першыя гумарыстычныя нарысы публікаваў малады В. Сянкоўскі, гістарычныя апавяданні пра мінулае - І. Ходзька, вершы - А. Гарэцкі і Томаш Зан.

¹³¹ "Wizerunki i roztrzasania naukowe" - часопіс, які ў 1834-1843 гг. у Вільні выдаваў Юзаф Завадскі.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Сцвярджаюць, што род Абрамовічаў паўстаў з ніадкуль і ў канцы мінулага стагоддзя меў ужо значную маёмасць, а разам з ім значэнне і павагу. Пасля смерці бацькоў засталіся два маладзенькіх сыны: Мікалай, і калі не памыляюся, Ігнацы - багатые і, як анёлы, прыгожыя - яны ад нараджэння належалі да вышэйшых колаў¹³².

Старэйшаму Мікалаю, магчыма, было накіравана быць шпегам. У 1812 г. яго з арміі Напалеона накіравалі шпегавец за рускім войскам. Патрапіўшы туды, ён пераапрануўся прыгожай жанчынай і выканаў загад. Пасля падзення Напалеона, Мікалай Абрамовіч сышоўся з развядзёнкай і авантурысткай, былой жонкай роднага сына Станіслава Аўгуста, генералавай Ціхоцкай, жанчынай значна за яго старэйшай. Бог ведае, чаму ён з ёй ажаніўся. І нягледзячы на пасаду маршалка, нягледзячы на фундуш, які ўвесь час павялічвалі яго прыгожыя маёнткі і з густам аздобленыя палацы, нягледзячы на манерны і прыгожы дом у Вільні, нягледзячы на выдатнага кухара, ён пачаў заўчасна старэць, сівецць і стамляцца. Пра яго я ведаў толькі тое, што амаль на кожнай вуліцы за вялікія грошы ён трымаў каханку. І маладыя студэнты ўніверсітэта бясплатна мелі з гэтага значную карысць. Раптам, у момант найбольшага пераследу Навасільцава¹³³, Пелікана¹³⁴ і іншых вядомых у Літве асоб, наш Абрамовіч ажыў. Пачаў падлашчвацца, падстройвацца, ліслівіць гэтым людзям, пачаў даносіць раз'юшаным уладам розныя чуткі, змешваючы праўду з няпраўдай, і такім чынам выклікаў шмат няслушных арыштаў, ссылак у жаўнеры ці ў Сібір. Атрымаў агульную пагарду, але доўга яшчэ рабіў тое самае і пры Даўгарукім¹³⁵, покуль раптоўна яму ў вочы не паглядзела сумленне. Калі зразумеў, што

робіць і што зрабіў, яго ахапіў адчай. І нарэшце, калі гэтага ніхто не мог і чакаць, яго знайшлі на гачку з пятлёй на шыі ў сваім уласным прыгожым кабінёце. Радавалася ўся Вільня.

Другі брат, Ігнацы, сёння расійскі генерал і начальнік варшаўскай паліцыі. Як толькі ён стаў правамоцным, прайграў усю сваю маёмасць да ніткі і пайшоў у войска. Добра ваяваў у апошніх бітвах арміі Напалеона і пасля заканчэння вайны застаўся ў Францыі. Там ажаніўся, узяў у пасаг вінаграднік у Шампані і пачаў гандляваць віном. Але страціў жонку і вярнуўся ў Вільню, каб зноў уступіць у польскае ці расійскае войска ў чыне падпалкоўніка, які ўжо меў. Покуль чакаў адказ ад вялікага князя Канстанціна, інкогніта жыў у свайго брата. Аднак увесь горад казаў пра яго ранейшае марнатраўства і цяперашні лёс.

Неяк у тракціры Бітнера, лепшым у тагачаснай Вільні, сярод шматлікіх гуляк, якія тут сабраліся, за талеркай супу сядзеў наш прафесар Шыдлоўскі і па сваёй звычцы, голасна разважаў услых. Гучна на ўвесь зал, каб яго мог пачуць увесь свет, гаварыў пра розныя рэчы і нейкім чынам даходзіў да высновы, што людзі марна растрачваюць свае маёнткі і грошы, назапашаныя цяжкай працай бацькоў. "Напрыклад, - кажа ён, - пан Абрамовіч прыехаў сюды з Парыжа, ён марнатраўца, карцёжнік, валацуга, покуль бадзяўся па свеце ўсё з'еў і страціў, і сёння зноў голы прыехаў на Айчыну". Калі ён сказаў ужо шмат падобных слоў, з кута выйшаў прыгожы, зусім малады, вусаты мужчына, які да гэтага сціпла сядзеў за невялікім столікам, з найвялікшай ветлівасцю падышоў да Шыдлоўскага і пачціва спытаў яго, ці ведае ён таго Абрамовіча, пра якога кажа? Шыдлоўскі ў запале і не звяртаючы на яго ўвагі, адказаў: "Хто ж можа ведаць усіх гэтых блазнаў?" Увесь тракцір слухаў размову, усе

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

¹³² Род Абрамовічаў герба Абрамовіч ці Ястржэмец, стары шляхецкі род, які паходзіў з Мазоўша. Мікалай і Ігнацы былі сынамі Андрэя, губскага і цітаўскага старасты. Мікалай Абрамовіч у 1812 г. быў падпаручнікам, віленскім маршалкам шамбелянам рускага двара. Павесіўся ў 1836 г. Абставіны жаніцбы з Ціхоцкай (у дзявоцтве Бахмінскай) падае Я. Франк у сваіх успамінах (Вільня, 1903 г.). Мараўскі памыляецца, калі піша пра яго, як пра шпегу Напалеона. Ігнацы Абрамовіч потым працаваў варшаўскім паліцмайстрам.

¹³³ Навасільцаў М. М. (1761-1836) - расійскі дзяржаўны дзеяч, член Негалоснага камітэта пры Аляксандры І; расійскі камісар пры ўрадзе Царства Польскага ў 1815-1831 гг., сенатар, аякун Віленскай вучэбнай акругі ў 1824-1832 гг., давераная асоба вялікага князя Канстанціна Паўлавіча, старшыня Дзяржаўнага савета і Камітэта міністраў. - *Л. Л.*

¹³⁴ Пелікан Вацлаў (1790-1873) - хірург, прафесар (з 1816 г.) і рэктар (фактычна з кастрычніка 1824 г., выступаючы намеснікам адстаўленага Ю. Твардоўскага, фармальна - у 1826-1831 гг.) Віленскага ўніверсітэта. Пры падтрымцы М. М. Навасільцава быў зацверджаны на пасадзе рэктара Віленскага ўніверсітэта пажыццёва. Пасля закрыцця ўніверсітэта ў 1832 годзе - галоўны ўрач Маскоўскага ваеннага шпіталю, дырэктар Медыцынскага дэпартамента Ваеннага міністэрства, затым - прэзідэнт Медыцынскага савета Расійскай імперыі. - *Л. Л.*

¹³⁵ Н. А. Даўгарукаў, літоўскі генерал-губернатар з 1831 г.

прыціхлі. І тады незнаёмец прамовіў: "Ну, дык я рэкамандую сябе вам. Я ёсць той няшчасны Абрамовіч, пра якога вы, не ведаючы мяне, казалі так многа прыгожага". Шыдлоўскі струхнуў, збялеў і выпусціў з рук лыжку. Але праз хвіліну сказаў: "Я біцца на дуэлі не буду". На што Абрамовіч флегматычна адказаў: "Шаноўны пане, выбірай - пасля ўсяго гэтага, ці будзеш біцца ці будзеш біты". Дрэнна! Літаратара працяла да пят. Аднак ветлівы Абрамовіч, які ўжо і так трыумфаваў, прыняў публічныя прабачэнні, і на гэтым урок, дадзены паэту, скончыўся. Пра далейшы жыццёвы шлях гэтага Абрамовіча хай раскажа нехта іншы, бо вось ужо васьмнадцатая гадоў за ім сочыць уся Варшава.

Вялікім патрыётам, гарачым прыхільнікам навукі, захопленым рэформамі масонам, лічыўся Казімір Контрым¹³⁶ - бібліятэкар, ад'юнкт універсітэта і цалкам непасціжны чалавек, вялікі знаўца нашай мовы. Маленькі, невысокі, з нейкім авальным, падобным на яйка, контурам усяго цела. Зверху вузкі, знізу вузкі, а пасярэдзіне дужа шырокі, у занябнанай, пацёртай вопратцы, з нязначным тварам, з сівой галавой і коротка падстрыжанымі вожыкам валасамі зачэсанымі ўгару і назад. Рукі са сплеченымі пальцамі ён заўсёды трымаў на жываце, вакол чацвёртага пальца правай рукі была завязана чорная стужка нахштальт пярэсцёнка - мне ён заўсёды нагадваў тлустага пацука. Звычайна лётаў з кута ў кут, ад аднаго сябра да другога і ўдаваў з сябе вельмі занятага чалавека. З ім нельга было гучна размаўляць, бо не адказваў, моршчыўся і траціў да цябе цікавасць. Трэба было ціха казаць яму на вуха. Але тое што ён казаў мне на вуха - я быў у яго ў фаворы, не было вартае нават жмені гароху і пра гэта можна было крычаць усім з вежы касцёла св. Яна. Але такую ён меў натуру. Калі б хто яму сказаў: "Пане Казіміру, даруйце, але мне неадкладна трэба ў туалет", ён бы сцяпеў, бо пра гэта яму казалі па-сакрэту. Гэты тыповы езуітызм, калі гэта езуітызм, надаваў яму нейкі арэол, нейкае значэнне і славу. Па-мойму, ён быў зусім

не кепскім, але цалкам марным чалавекам і штукарком. Урад памылкова палічыў яго небяспечным, пераводзіў з месца на месца і такім чынам павялічваў яго каштоўнасць. Гэтым дазволіў яму са славай і павагай памерці пад пераследам.

Аднак трэба дадаць, што яго кваліфікаваныя рады і дапамога не былі марнымі. Ён адкапаў, натхніў і пазней намаганнямі масонаў выправіў за мяжу, няўдзячнага да свайго края і да сваіх суайчыннікаў, але геніяльнага вучонага арыенталіста Восіпа Сянкоўскага¹³⁷. Ён выхаваў яшчэ некалькі знакамітых вучоных мужоў, напрыклад, сумленнага і працавітага складальніка Вольфганга ці хітрага і злоснага нягодніка, але таленавітага акушэра і чалавека красамоўнага пяра, дэкана медыцынскага факультэта Мікалая Мяноўскага.

А зараз, як пух з кветкі, які нясе лёгкі ветрык, ты пакідаеш месца, дзе жывуць анёлы і сядзеш на маё пярэ - зычлівы, верны, высакародны, сябар нашага дому да самой сваёй смерці, мой верны прыяцель, рэдкі і бяспечны чалавек - Ігнацы Эмануэль Ляхніцкі!¹³⁸ Ляхніцкі, якога ў Завадскага мы заўсёды называлі: "Жэгота"¹³⁹, Бог з намі!". Ён быў адным з самых годных, лепшых, сумленных, унікальных і самых вучоных людзей, якіх я калі-небудзь бачыў. Пачцівы, шляхетны, далікатны, паслужлівы, пабожны, дасціпны, прыгожага роду - старшы з трох сыноў маршалка Ляхніцкага (Д 16), паважанага чалавека, брата палкоўніка, пра якога я пісаў вышэй.

Да таго часу, калі прыехаў у Вільню, яго бацька ўжо памёр. Але маці жыла да глыбокай старасці і была для мяне прыкладам рэдкай сярод жанчын дзявочай свежасці і прыгажосці твару, шыі, грудзей. Я пакрыўдзіў бы Бога, каб сказаў нешта іншае пра гэтую высакародную і дзіўную прыгажосць.

Наш Ляхніцкі, чалавек вялікай вучонасці і яшчэ лепшай памяці, быў сапраўднай хадзячай энцыклапедыяй. На першы погляд выглядаў рассяяным і не сабра-

¹³⁶ Казімір Контрым сын Юзафа, нарадзіўся ў 1776 г. у фальварку Багданаў Вілейскага павета, вучыўся ў Вільні. Дырэктар бібліятэкі Віленскага універсітэта.

¹³⁷ Восіп (Юльян) Іванавіч Сянкоўскі (1800-1858) - вучоны-усходазнавец, дыпламат, пісьменнік, адзін з заснавальнікаў жанру навукова-фантастычнай аповесці ў расійскай літаратуры, мовазнавец, журналіст, член-карэспандэнт Пецябургскай АН, псеўданім: Барон Брамбеўс. - *Л. Л.*

¹³⁸ Ігнацы Эмануэль Ляхніцкі (1793-1826), пляменнік Ігнацыя, публіцыст і выдавец, даследчык гіпнозу, парапсіхолаг. Заснавальнік квартальніка "Pamiętnik Magnetyczny Wilenski", у якім шмат месца займала тэорыя і практыка біяэнергетыкі. Вучыўся ў Віленскім універсітэце, дзе абараніў 11 чэрвеня 1812 г. доктарскую працу на тэму аб хімічным растварэнні. Быў адэптам магнетызму, займаўся статыстыкай, пошукам залежаў солі ў Літве і Беларусі. У 1815-1817 г. збіраў статыстычныя звесткі на літоўскіх і беларускіх землях. Выбраны членам-карэспандэнтам Камітэта па вучонай частцы імператарскага Чалавекалюбывага таварыства і ганаровым сябрам Мінералагічнага Дрэзданскага таварыства (1818). У 1820 зацверджаны літоўскім генерал-губернатарам дзейным сябрам камітэта па вучонай частцы ў прадметах дабрачыннасці. З 1820 г. - сябар камісіі па разглядзе радзівілаўскіх спраў. Кантактаваў з філаматамі і філарэтамі, дапамагаў выдаць і распаўсюджаць 2-гі том "Паэзіі А. Міцкевіча". Пад час следства ў 1823 г. хадайнічаў аб адданні Міцкевіча з-пад арышту яму на парукі. У 1825 праводзіў геалагічныя даследаванні па лініі ад Гародні ўздоўж Нёмана да межаў Курляндыі і Прусіі. Адкрыў горныя скалы юрскага перыяду. Пад час прац захварэў і памёр. Заснавальнік і член масонскай ложы "Сябры чалавецтва" ў Гародні, масон 4-й ст. у 1821. - *Л. Л.*

¹³⁹ Жэгота - старая версія лацінскага імя Ігнацы. - *Л. Л.*

ным, але калі б спытаць ў яго пра ўсё, што заўгодна: пра літаратуру, гісторыю, права, хімію ці фізіку - ён адказаў бы так дакладна, што калі правярэш па кнізе, дык не ўбачыў бы аніводнай памылкі. Пабожны, ён не навязваў іншым сваіх перакананняў, не меў найменшай зайздрасці і сэрцам быў адданы людзям. Кожны, хто меў з ім справу, адыходзіў ад яго з усмешкай на твары. Калі б вы дзе-небудзь яго сустрэлі - вырашылі б, што чалавек добры але невук, бо выглядаў ён своеасабліва. Не таму, што непрыгожы (пры тым што меў чырвоны нос, але заўсёды быў вельмі акуратны і чысты ў вопратцы і бізлізне), а таму, што звычайна галіў толькі палову барады і палову вусоў а астатняе пакідаў на некалькі дзён. Не таму, што яго кароткая, чорная і калючая чупрына нагадвала нейкага маладога мядзведзя, а таму, што ўсё яго цела выразна складалася з двух цалкам асобных, нібы незалежных, адна ад другой палавінак. Ад галавы да сцёгнаў гэта было цела, як ва ўсіх іншых - спакойнае, прадстаўнічае, прамое, стройнае і больш нічога. Аднак рукі і ногі, як жывое срэбра, знаходзіліся ў пастаянным руху. Рукі не супакойваліся ні на хвіліну. Ён то рухаў іх з боку ў бок, то пляскаў у далоні, то цягаў за палец, то стукаў рукамі аб сцяну ці печ, бубніў пальцамі па акне, чужых плячах ці спіне. І з нагамі рабіў тое самае. А ногі меў рэдкай і прыгожай формы. Ніколі не заставаўся на месцы, то перавальваўся з нагі на нагу, то адбіваў такт, то скакаў, то рабіў танцавальныя крокі. Быў выдатным танцорам. Тады яшчэ танчылі, ці калі жадаеце - скакалі, а не хадзілі ў танцы, як сёння. Тое, што сёння робяць салісты балета, тады было звычайнай навукай пакаёвага танца. Меліся нават сольныя пакаёвыя танцы. І кожны іх больш-менш ведаў і павінен быў імі валодаць. Калі падчас танца на балі 1812 г. яго ўбачыў імператар Аляксандр, дык адразу ж прызначыў камер-юнкерам. Але тут працавалі толькі яго ногі. Яго цела падчас танца заўсёды выглядала спакойным і паважным, выраз твару быў, як падчас філасофскага дыспуту, а ўсё тулава быццам належала камусьці іншаму. Клянуся, што ў гэтыя моманты ён думаў пра нешта важнае, можа пра артыкул для часопіса, а ногі яго танчылі самі па сябе. У Пецярбургу ён пазнаёміўся і зблізіўся са знакамітым містыкам Пошманам, які даўно належаў да розекрэйцараў. Хутка стаў ілюмінатам і мартыністам¹⁴⁰, зацікавіўся жывым магнетызмам, прывёз веды ў Літву і Польшчу і пасвяціў сябе гэтаму феномену. У гэтай справе ён атрымаў вялікую сілу і майстэрства, шмат зрабіў і шмат напісаў. Здаецца, застанецца ў гісторыі гэтай з'явы. Віленскія лекары на чале з упартым, як казёл, Андрэем Снядэцкім,

ленаваліся даследаваць такія рэчы і, каб маглі, прызналі б яго вар'ятам. Але баяліся яго вучонасці, розуму, досціпу і ўплыву ў свеце. Таму вырашылі змагацца з ім насмешкамі, і гэта стала адным з повадаў, які даў пачатак "Бруковым ведамасцям". А ён займаўся сваёй справай.

Потым, дзеля сваёй сям'і супраць сваёй волі і жадання, быў вымушаны жаніцца са сваячкай Транбіцкай. Гэта стала неабходнай ўмовай, без якой яго дзядзька-палкоўнік, упарты і ганарысты стары, пазбавіў бы яго спадчыны і перадаў бы ўсю маёмасць сваякам па лініі сваёй жонкі. Таму пад ціскам маці і братоў Ляхніцкі ахвяраваў сабой. Яго бацька-маршалак страціў амаль што ўсё багацце з-за свайго шчодрога грамадскага і панскага жыцця на розных высокіх пасадах. Гэта адрозніваецца ад сучаснага жыцця, калі кожны, хто мае пасаду, дык наадварот нажывае багацце. Таму яму трэба было думаць пра будучыню сваёй фаміліі. І ён ажаніўся. Але было бачна, да якой ступені гэта было яму не па сэрцы. Тым не менш, меў ён яшчэ і сваю лебядзіную песню. Думаў пра лекавыя, салёныя біржанскія, стоклішскія, друске-нінскія і іншыя воды і падаў мемурыял вялікаму князю Канстанціну, у якім даводзіў, што ўся гэтая тэрыторыя можа мець багатыя залежы солі. Таму сюды мэтазгодна накіраваць вучоных геологаў. Каб падтрымаць гэты праект, Ляхніцкі з адным толькі слугой паехаў у Варшаву, там прастудзіўся, дастаў гарачку і пазбаўлены прыязнай рукі, якая закрыла б яго святыя вочы, скончыў сваё дэбразейнае і карыснае жыццё. Вестка пра яго смерць выклікала жалобу ва ўсім краі. Да пабачэння, высакародны чалавек, напэўна, неўзабаве мы сустрэнемся там! ..

Пра многіх іншых людзей, якія ўвесь час наведвалі кнігарню Завадскага, не маю што сказаць, бо я іх не надта добра ведаў альбо не хацеў з імі знаёміцца. Ведаю толькі, што ў той час кнігарні, бібліятэкі, універсітэцкія залы, тэатры, віярыні, цукерні, трыкціры, більярды заўсёды былі запоўненыя самымі рознымі людзьмі, якія кожны ў сваім коле, прыстойна бавіліся. Не было ні вышэйшых ні ніжэйшых і ніхто не зможа сказаць, што ўсё гэта было не жывым! А пра шпіёнаў ніхто і не ведаў.

Гледзячы на сучасную, змрочную і амаль увесь час заплаканую Вільню, ніхто нават не здагадаецца пра тую веселасць, якая панавала ў наш час, і тую ўсмішку, якая ажыўляла тады ўсе твары. Увесь час і адусюль сыпаліся дасціпныя жарты. Як тут не напісаць пра двух-трох асоб, пра якіх я зараз успомніў?

Нейкаму маляру Ленсы, які ўмеў чорнай крэйдай маляваць галовы, чамусьці стала нядобра ў Вільні. Ён

¹⁴⁰ Розекрэйцеры (Ордэн ружы і крыжа) - тэалагічнае і патаемнае містычнае таварыства, па легендзе заснаванае ў перыяд позняга Сярэднявечча ў Нямецчыне нейкім Хрысціянам Розенкрэйцам. Ставіць перад сабой задачы ўдасканалвання дзяржаў і асоб.

Ілюмінаты (ад лац. *illuminati*), або асвечаныя, у розны час - назва розных аб'яднанняў (орденаў, брацтваў, сект, грамадстваў) містычнага характару, у рознай ступені дазволёных або сакрэтных, звычайна ў апазіцыі палітычным і рэлігійным (клерыкальным) уладам.

Марцінізм (фр. *Martinism*) - накірунак містычнага і эзатэрычнага хрысціянства, чыя дактрына апісвае падзенне першага чалавека з Боскага ў матэрыяльнае, а таксама спосаб яго вяртання да святла пры сардэчнай малітве. - Л.Л.

даведаўся пра вакантнае месца настаўніка малявання ў Коўні і рознымі намаганнямі здолеў атрымаць гэтую працу. Аднак Ленсы не змог разумна стрымаць сваю радасць. Ён адразу вырас на два сажні, задраў нос, справіў багата вышыты золатам мундзір і пачаў усё больш, бязмерна надзімацца і надзімацца. Пасля некалькіх месяцаў побыту ў Коўні, выпрасіў сабе адпачынак, прыехаў у Вільню і пры поўным парадзе пайшоў прадстаўляцца рэктару. Ад рэктара вяртаўся пешшу ў тым самым мундзіры прышпазе і ў капелюшы, вяртаўся самай доўгай дарогай, размаўляў з усімі сустрэтымі знаёмымі, затрымліваўся, дзе толькі мог, каб яго бачылі і захапляліся.

Першы віленскі карэтнік Костра, годны і заможны чалавек са сваім прыгожым домам у Вільні і ў сто разоў прыгажэйшымі дочкамі, выпадкова праходзіў тады каля Ленсы, якога даўно ведаў. Ленсы, аточаны сябрамі, спыніў яго і паблажлівым тонам спытаў: "Як маешся, мосан"¹⁴¹ Костра? Як ідзе гандаль?"

Костра вельмі ветліва пакланіўся і, не задумваючыся, адказаў: "Ах, прафесар, з таго часу, як вы перасталі ў мяне фарбаваць колы, я стаў такім няшчасным, што ажно сэрца баліць".

Быў у Вільні адвакат Лапата, чалавек досыць горды, высокі, значны і дужы. Ён ажаніўся з багатай удавой Кульвінскай і таму не вельмі клапаціўся пра кліентаў і пра сваю практыку. Але, як і кожны адвакат, умеў добра прамаўляць і ўсім, каго сустракаў, выкладаў свае ідэі. Здарылася так, што аднойчы на вуліцы ён убачыў чыноўніка кансісторскай канцылярыі, вельмі ветлівага, сціплага і прыемнага чалавека. Каб памучыць і збіць яго з панталыку, груба спытаў: "Ну, што там у вашых ... кансісторскіх робіцца?". Чыноўнік, кланяючыся, як мага ніжэй, ветліва адказаў яму: "Мосць дабрадзеі, нічога не робіцца без лапаты!"

Нейкі Міхалоўскі, жыхар Віленскага павета, вельмі подлы і зласлівы чалавек, які хаваўся пад маскай ветлівасці і пакорлівасці, ажаніўся з падчарыцай чалавека рэдкага сумлення, доктара Нэймана, немца, які ўсёй душой любіў нас і які нядаўна памёр у шпіталі Дабрачыннасці не з-за ўзросту, а з-за гора, бо даведаўся, што ўніверсітэт пераводзяць з Вільні ў Кіеў. Дык вось, Міхалоўскі ў свой час так здолеў задурывіць галаву Нэйману, што гэты годны і бяздзетны чалавек, перапісаў зяцю сваю і падчарыцу маёмасць памерам да двухсот тысяч злотых. Любімы зяць зрабіў прыгожа, па-сучаснаму і па-мясцоваму: выгнаў з хаты, з торбай па свеце, сваю жонку і старога Нэймана. Гэта ўсіх абурыла. Усе лічылі Міхалоўскага нягоднікам, але ніхто не смеў ці не жадаў сказаць яму гэтага ў вочы.

Міхалоўскі добра адчуваў, што страціў рэпутацыю, але калі адзін раз пазычыў у сабакі вочы, дык будзеш глядзець на ўсё як сабака. Аднойчы ў віярні, якіх у той час мела ў нас без ліку, а сёння амаль што і няма, нейкі

ўжо добра падбадзёраны трункамі Ягамосць, убачыў Міхалоўскага, які таксама прыйшоў сюды па шклянку віна, і перад усімі звярнуўся да яго: "Пане суддзя, чаму вы так бязлітасна абышліся са сваёй жонкай і цесцем?". На што Міхалоўскі, дыхаючы гневам, але з самым лагодным тварам, бо прыдумаў ужо план помсты, адказаў: "Дазволь, пан дабрадзеі, адказаць табе анекдотам?" Усе прысутныя навастрылі вушы: "Некалькі гадоў таму, - распавядаў ён, - нейкі бернардын на сваёй вуліцы прыставіў драбіну да муроў. Гэта зацікавіла мінака, і той спытаў: "Чаму ты гэтак робіш?" На што бернардын адказаў: "А табе, дурню, якая справа?"

Паколькі я ўжо згадаў Нэймана, мушу дадаць яшчэ адну смешную гісторыю якая, аднак не ёсць досціп. Я ўжо казаў, што Нэйман быў самым сумленным чалавекам з анельскім сэрцам. Вельмі высокі, худы, з доўгім і прыветлівым тварам, сівой галавой, ён заўсёды апранаўся па-нямецку, г. зн. у кароценькіх порткі, панчохі і пантофлі з крагамі. Меў вялікую ступню, яго пяткі тырчалі, а лытак амаль што не было, і калі ён ішоў, халавы ботаў літаральна лёталі па яго нагах, лыткі выглядалі як пісталеты ў кабурах і выглядаў ён, як смешная карыкатура. Быў добрым і трапным лекарам хоць і прытрымліваўся метадаў мінулага стагоддзя і выпісаў шмат лекаў, часам па некалькі дзясяткаў у адным рэцэпце. Але людзей лячыў, хоць прадстаўнікі новай фанабэрыстай школы і здэкаваліся з яго.

Нэйман заўсёды размаўляў па-польску, ці дакладней, ён лічыў, што размаўляе па-польску. Але ён гэтак калечыў мову, што яго выказванні як жарты хадзілі па горадзе. Страшэнна пакрыўджаны Міхалоўскім і даведзены да галечы, ён быў вымушаны падаць на зяця ў суд, хоць і не меў ніякага ўяўлення пра суды. Але пра гэта ўжо паклапаціліся юрысты, і калі дайшло да справы, перад судом выступіў адвакат Нэймана. Адказ Міхалоўскага адклалі на заўтра. Як праведны, сумленны і нявінны пакрыўджаны чалавек, Нэйман злаваўся, плакаў і кідаўся да людзей. Прыцялям, якія яго супакойвалі, ён казаў, што заўтра выступіць сам! Гэта разнеслася па ўсім горадзе, і хто толькі мог, паспешаўся паслухаць яго выступ - назаўтра зал суда быў поўны. Усе хацелі пачуць, як Нэйман будзе калечыць мову. Паколькі Нэйман першы раз апынуўся ў судзе, дык заўважаў, што яго і супрацьлеглага боку адвакаты, закончыўшы выступаць, казалі: "Я скончыў". Пасля выступу супрацьлеглага боку, Нэйман пайшоў да кратаў, выпягнуў доўгую і сухую руку і папрасіў слова. Суд яму гэта дазволіў. Зал сціх, быццам анёл праляцеў. Нэйман з распачным тварам устаў і сказаў самым патэтычным тонам: "Пачцівы жонд. Міхалоўскі лайдак! Скончыў!"¹⁴² Нягледзячы на ўсю сімпатыю, якую гэты годны і няшчасны чалавек выклікаў, зарагаталі ўсе.

(Працяг у наступным нумары.)

¹⁴¹ Скарот ад "Мосць пан". - Л. Л.

¹⁴² Нэйман сказаў наступнае: "Przeswetny dza,dzie!... Michaloski jest lajdak! Skonczyłem". У польскай мове няма слова "dza,dzie" і магчыма ён хацеў сказаць "Przeswetny rza,d" ці "Przeswetny sa,d". - Л. Л.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

А зараз вернемся да майго маўклівага незнаёмца.

Аднойчы ў кнігарні Завадскага, я спытаўся ў некага, хто гэта такі стаіць, прыхіліўшыся да шафы, і заўсёды маўчыць. Мне адказалі на вуха: "Гэта Мюлер". З дзесяці немцаў як найменей пяць будуць Шмітамі, а астатнія Мюлерамі. Я забыўся пра яго, бо больш не меў нагоды пацікавіцца. Трэба сказаць, што падчас майго кароткага знаёмства з пані Эльжбетай Мюлер я не мог не даведацца, што яна мае значна маладзейшую сястру, якая выйшла замуж за роднага брата яе мужа, маёра расійскай кавалерыі. Што муж пані Эльжбеты Мюлер ёсць вельмі цывілізаваны, таленавіты, светлы і шляхетны чалавек, але надзвычай імпульсіўны, зухаваты і што самае горшае для яе душэўнага спакою - ён невыносна раўнівы і часта несправядліва шукае, як пасварыцца з ёй. "Нецікава", - адразу падумаў я, бо не мог успрымаць гэта як накіраванае мне папярэджанне, мне, які ў той час меў толькі дваццаць гадоў і які не бачыў у ёй жанчыну. Хаця размовы гэтай жанчыны, яе саркастычныя і арыгінальныя жарты, магчыма, і маглі быць цікавымі, але яе размовы патрабавалі мужчынскага розуму, і яна заўсёды чамусьці хацела абмяркоўваць менавіта гэтыя тэмы, што рабіла яе ў маіх вачах мужчынам у спадніцы. Узрост знішчыў усе чары і прыкметы жанчыны, якая яшчэ магла б падабацца. Увогуле, на працягу ўсяго жыцця, мне здавалася, што ўсе мужчыны, як і я, не могуць закахацца ў жанчыну, якая добраахвотна хоча перастаць быць жанчынай, якая сваю жаночую душу затлуміла мужчынскім розумам. У кожнай такой даме, я бачу толькі педанта без штаноў і нічога больш. "Няма пра што казаць", - падумаў я, але хай кожны робіць, што хоча.

Дадаткі:

14. а) Гэтыя некалькі гадоў, відавочна, былі асаблівымі для Вільні. Час, калі весялосьць, гумар, эпіграмы, кпіны, навіны з бруку, вершыкі і жарты, сыпаліся, як з рукава! Эпідэмія гэтая заразіла не толькі выкладчыкаў, але і студэнтаў, і ўсіх, хто ў Бога верыў! І кожнаму хапала запалу! У хвіліну, у імгненне вока пісаліся вершыкі і разляталіся па ўсім горадзе.

Раскажу некалькі анекдотаў з тых тысяч.

Кс.-канонік Зянковіч асвяткаваў сваю камяніцу, прыгожа пафарбаваў яе звонку і для яшчэ большай прыгажосці, загадаў намаляваць на блясе надпіс "Дом К. Зянковіча". Маляр зрабіў справу, прыбіў яе над брамай і пайшоў да пралата па грошы.

- Ці ўжо гатова? - спытаў пралат, - Гатова, ЯВ пане.

- Пойдзем, паглядзім.

Прыходзіць і знаходзіць прыклеены на бляху аркуш паперы з наступным вершам:

Што гэта К. значыць?

Кодэкс ці канонік?

Належыць спытаць чытача,

Хай сам сабе патлумачыць.¹⁴³

Гэты багаты і магутны пан, пралат Зянковіч, быў, як я ўжо здаецца пісаў, моцна згорблены і спераду, і ззаду. Брыдкі, маленькі, але шырокі, размаўляў нясцерпным шэптам. Аднак па розных прычынах, але ў асноўным з-за яго набажэнстваў і шчодрасці, карыстаўся вялікай павагай сярод арыстакратак і асабліва сярод жонак чыноўнікаў.

Малы, з-за чыста псіхалагічнага комплексу, які часта сустракаецца ў такога кшталту асоб, ён трымаў вялізных коней, меў надзвычай высокую карэту, займаў агромністую кватэру, хоць і меў свой уласны дом, а для службы трымаў вялізных гайдукоў. Калі ехаў у карэце, яго немагчыма было ўбачыць, але гайдукі кідаліся ў вочы як вежа Святаянскага касцёла. А яшчэ ён быў імпульсіўны і зласлівы. Калі гайдук рабіў яму што дрэннае, адразу яго хацеў пабіць, але не даставаў. Бо быў гайдуку па калена, як тут дастаць да лба? Таму прыкідваўся добрым і шаптаў па-свойму: "Баніфацый, брацішка, бачу, што фіранка над акном дрэнна вісіць. Пастаў там крэсла на стол, я залезу і папраўлю. Гайдук ні аб чым не здагадаўся і выконваў загад. І як толькі пралацік залазіў на крэсла, пастаўленае на стол, адразу хапаў гайдука за валасы і біў, і біў яго, покуль той не выказваў свайго раскаяння.

б) Не ведаю, ці было гэта насамрэч, бо меў тры гады, калі пачуў ад сваёй нянькі.

Здаецца, губернатарам тады быў Рыкман, а паліцмайстрам Траскін. Пэўна, яны абодва хацелі прыбраць з віленскіх вуліц кароў і свіней, якія, як і дагэтуль у Коўне, бадзяліся тут дзень і ноч. Таму абодва гэтыя чыноўнікі

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. *Пераклад Леаніда Лаўрэша.*

¹⁴³ Co to K. znaczy? ...

Czy kpa, czy kanonika?

Należy do czytelnika,

Niech sobie wytłumaczy. - Л. Л.

выклікалі вялікае раздражненне ў гараджан, іх абодвух Вільня па-сапраўдному зненавідзела.

Траскіна, здаецца, звольнілі з пасады за крадзёж. Рыкман хутка памёр, і яго хавалі ў Вільні. Да пахавальнай працэсіі аднекуль выбегла свіння з прывязаным да яе шалікам з надпісам:

Рыкман - рыкнуў,

Траскін - страс.

*Хто ж нам будзе свінапас?*¹⁴⁴

с) Гэта таксама адна з плётак часоў майго дзяцінства з рэпертуару маёй няні.

Нейкі Цольнер, выхрыст з яўрэяў, веў даволі вялікі гандаль у Вільні і шмат разоў займаў розныя гарадскія пасады. Пры гэтым усіх абдзіраў і асабліва даставалася яўрэям. Пісаў розныя гнюсныя даносы, і ўсе яго ненавідзелі. З нейкай прычыны, можа, з-за шкадавання па страчанай веры, ці з-за страт у гандлі, але гэты чалавек нарэшце пакончыў з сабой. У тую ж ноч на ўсіх рагах вуліц наклеены, а на дзядзінцы, дзе жыў Цольнер, былі раскіданы лісты з наступным вершам, быццам напісаным ад імя яўрэяў:

Мось пане Цольнер,

Не быў жаўнер,

А купцом быў.

Забіў сябе,

Выбачаем цябе,

Бо дурніцаю сьлёў.

І сваю старую,

Кінуў веру,

У міг.

А ў кожнай веры

Хто чужое бярэ -

*Нягоднік.*¹⁴⁵

15. Шал таемных таварыстваў стаў сапраўднай эпідэміяй па ўсёй Еўропе, а таксама і ў нас. Ён захапіў не

толькі маладых і ветраных, але сталых і старых. Магчыма, нехта іншы апіша гісторыю расколу літоўскіх масонскіх ложаў, г. з. іх рэформы, на чале якой стаялі Мяноўскі і Контрым¹⁴⁶. Нехта апіша наступствы гэтага масонства, якое потым так балюча далосся Літве ў знакі, што памяць пра яго жыве і сёння, нехта напіша пра пачатак і ўздым гэтага руху і вялікі маральны ўплыў тагачаснага клубу шубраўцаў, аўтараў "Бруковых ведамасцяў", якія былі галоўнымі знакамітасцямі ў краю?

Я тады быў занадта малады, каб ведаць, як нарадзілася таварыства і знайшоў яго ўжо гатовым. А сёння я жыву занадта далёка ад свету і людзей, каб мог напісаць пра гэта. Аднак ведаю ці дакладней, прыпамінаю, што дробныя літаратурныя сваркі і дасціпныя друкаваныя кпіны, розныя шматлікія выпадкі, пераказаныя і выпушчаныя ў свет вар'ятам Шурлоўскім, пра якога пісаў вышэй, падказалі дасціпным людзям ідэю стварыць таварыства шубраўцаў, якое пасярод няспыннага смеху і веселасці Вільні, пачало выдаваць сатырычны часопіс, каб высмейваць загану Літвы і грашкі нашых мастацтваў для іх жа ўласнага дабра. Шматлікая карэспандэнцыя з усіх куткоў Літвы спрыяла багатаму ўраджаю гумару.

Падрабязнасці з'яўлення шубраўцаў, якія дзяліліся на "гарадскіх" і "вясковых", былі такія.

Нейкі Копш, выгнаннік з распушчаных у Варшаве масонаў, добра начытаны, вельмі дасціпны, але злосны і з'едлівы, прывёз з сабой ў Вільню прыгожую жонку. Не меў чым заняцца і заснаваў галантарэйную краму, з разлікам, што прыгажосць яго жонкі зацікавіць публіку¹⁴⁷. Абражаны прыдзіркамі пакупнікоў з-за гэтага, упэўнены ў сваёй вялікай адукаванасці, ён распаўсюдзіў па горадзе некалькі ананімных пасквіляў. І яму адказаў вядомы і дасціпны доктар Касоўскі. Пасля Касоўскага ў падобныя жарцікі кінуўся Ляхніцкі, якога крытыкавалі за яго "жывы магнетызм". Ім адказаў жамойцкі канонік, былы езуіт Чэрскі, добры прафесар лаціны ў віленскай гімназіі, які на сваю бяду ведаў і нават вучыў іншых таму, як рымляне называлі "шапкі набок", "конскую вупраж", "кунтуш з

¹⁴⁴ Rykman - ryknał,

Trzaskin - trzasł.

Ktoż nam swinie bedzie pasł. - Л. Л.

¹⁴⁵ Mospanie Colner,

Wac nie był zolner,

A kupiec.

Zabiles siebie -

Przepraszam ciebie,

Bos głupiec!

I nasza stara

Rzuciles wiare,

A zaco?

Wszak w kazdej wierze,

Kto cudze bierze -

Ladaco! - Л. Л.

¹⁴⁶ Пра масонаў і рэформу гл.: Дабранскі С. Нарысы з гісторыі масонства ў Літве // Спадчына. 1997. № 3. С. 42-72.-Л. Л.

¹⁴⁷ Копш і яго жонка. Згодна з успамінам доктара Франка, Юзаф Копш раней жыў у Маскве, дзе ажаніўся з англічанкай Каралінай Дарэ, вельмі прыгожай і вышталонай жанчынай. У 1812 г. французы прызначылі яго членам маскоўскага муніцыпалітэта, потым з жонкай ён уцёк у Вільню, дзе адкрыў краму. Прыгажосць жонкі прыцягвала кліентаў, але і пастаянна прыніжала яе. Пакупнікі, якім кошт падаваўся завышаным, звычайна пыталіся: "Ці ўваходзіць у кошт прыгажосць пані?". А дамы, глядзячы на яе праз ларнеты, заўважалі: "Наогул, яна прыгожая, шкада толькі, што мае фігуру англічанкі". Копш быў членам масонскай ложа "Рулівы ліцвін".

вылетами" і г. д. Адным словам, паволі-паціху ў моду ўвайшла друкаваная палеміка, з якой і нарадзіліся "Бруковыя ведамасці".

Гэтае выданне, якое сваімі досціпамі лепш разумелася толькі ў адной Літве, атрымала ў нас нечуваны поспех. Газету рвалі з рук у цэлым краі. Яе можна было знайсці і ў палацах, і ў шынках. Газета пранікала паўсюдна - і ў горад, і ў вёску, распускала чуткі і без усякай літасці здзекавалася з людзей. Панічны страх знайсці там сябе, падштурхоўваў цікаўнасць. І не дзіва! Старшынём шубрацаў быў чалавек арыгінальнага розуму і вядомы вучоны Андрэй Снядэцкі. Згодна са статутам таварыства, кожны з яго сяброў павінен быў прыняць летувіскае паганскае прозвішча і падпісваць ім свае артыкулы. Наша міфалогія ў той была ўжо даволі багатай. Снядэцкага звалі Сотварасам, слынны досціпамі доктар Шымкевіч стаў Аўшлавісам, Шыдлоўскі называўся Гульбі і гэтак далей. Паўтараю, усе дасціпнікі, усе вучоныя ў Літве належалі да шубрацаў. Лянота мне згадваць і пералічваць гэтых людзей, але дастаткова назваць Міхала Балінскага, Ігнцы Ляхніцкага, Казіміра Контрыма, Леана Бароўскага, Касоўскага, Мяноўскага, графа Гюнтара, каб зразумець, што гэта было за таварыства.

Аднак, нягледзячы на багацце матэрыялаў, супрацоўнікаў і чытачоў, на лёс выдання паўплывала палітыка. Газету давялося закрыць, і аб гэтым шкадавалі ўсе, хто ўмеў чытаць і меў розум. Нарэшце смех спыніўся, і з'явіліся слёзы. [...]

16. Маршалак Ляхніцкі, бацька слаўнага Ігнацы Эмануэля, быў высакародным, сумленным, таленавітым чалавекам з добрым характарам, якога ўсе паважалі і любілі. Лічылася гонарам ведаць і быць прыцэлем такога годнага чалавека.

Нейкі дзівак, парвеню, імя якога я не буду называць, разбагацеўшы дзякуючы касцюшкаўскай рэвалюцыі, задраў нос і без запрашэнняў, і без павагі да сябе пачаў уцірацца ў лепшае грамадства, бессаромна збліжацца са знакамітымі асобамі і дэманстраваць гэтыя знаёмствы, каб дадаць да сабе павагі.

Неяк на абедзе ў біскупа Страйноўскага¹⁴⁸, дзе знаходзіўся цвет віленскага грамадства, наш штукар, расказваючы пра нейкі выпадак, які меў месца ў ранейшага рускага губернатара Фрэзеля, голасна звярнуўся да нашага маршалка, які сядзеў насупраць:

- Ляхніцкі! Ляхніцкі! Ты мусіш гэта памятаць! Быў разам са мной на тым абедзе.

- Як жа, - адказаў Ляхніцкі дабрадушна, - Добра памятаю! А памятаеш яшчэ, як на тым абедзе, не ведаючы што з ёй рабіць, ты пачаў есці спаржу з супрацьлеглага канца!"

Раздзел 10

Знаёмства са Станіславам Мюлерам. Кватэра аўтара ў калегіюме піяраў. "Дурненькі" Заблоцкі. Прыслоўі, звязаныя са шляхецкімі фаміліямі. Дактарацыя аўтара. Характарыстыка пані Эльжбеты Мюлер. Фартунат Юрэвіч. Віленская і крамянецкая моладзь

Супакоіўшы Каралю, я вярнуўся да сваіх штодзённых заняткаў. На працягу двух тыдняў я нікога не бачыў і на гэты час прыпыніў свае візіты. Адаўся навуцы з поўным напружаннем думкі і волі, якія абуджаюцца ў амбіцыйным маладзёне ў вырашальны момант, калі яму трэба паказаць свой узровень перад вялікай колькасцю людзей. Я ведаў дзень маёй дактарацыі. Палова горада была гатовая прысутнічаць і глядзець мне ў вочы. Трэба было ўзброіцца добрым запасам думак і аргументаў. Я не клапаціўся пра словы і выразы бо ўжо з досведу ведаў, што не маю праблем з выказваннем думак і заўсёды хутка гавару па-латыні, як рэпу грызу.

Я быў паглыблены ў нейкую кнігу і нават не пачуў, як адчыніліся дзверы ў першы пакой. Прабудзіў мяне чужы голас - нехта пытаўся пра мяне. Выбег з пакоя і ўбачыў перад сабой майго зуха.

- Што патрэбна пану?

- Я - Станіслаў Мюлер. Учора вярнуўся з Пецярбурга. Пан быў ласкавы наведваць маю жонку падчас маёй адсутнасці.

- Вось, д'ябал, - падумаў я, - гэта той самы Мюлер, пра якога я даўно забыў! Стары раўнівец зараз палезе біцца. Яму рукі свярбяць і мусіць, ужо навастрыў шаблю.

- Усё, што мне пра вас расказала жонка, - казаў ён далей, - усё, што я раней чуў - высакародная дапамога нашаму агульнаму сябру падчас яго няшчасця, калі вы самі знаходзіцеся ў выключнай сітуацыі, бо, вядома, вельмі заняты вучобай - усё гэта прымушае мяне, чалавека, які ўжо шмат гадоў ні з кім не знаёміўся, мець прыемны абавязак зрабіць візіт і пазнаёміцца з вамі.

Усё гэта было прамоўлена так зграбна, такім добрым і ветлівым голасам, з такой павагай, столькі на гэтым брыдкім твары было прыемнасці, што я ўпаў з аблокаў на зямлю, і, як мог, ветліва адказаў на яго ліслівы камплімент. Я адразу здагадаўся, што той, хто раней мог так маўчаць (у кнігарні Завадскага - Л. Л.), умее і прыгожа гаварыць, калі ёсць у гэтым патрэба.

Размова працягвалася. З цікавасцю свецкага чалавека, без ніякага напружання, ён аглядаў маю кватэру. Гэта былі дзве простыя манаскія келлі, знятыя ў калегіюме кс.кс. піяраў. Мой слуга жыў унізе. Але гэтыя келлі былі незвычайным месцам для жыцця. Тут не мелася ні паркету, ні акварэляў, ні маляваных алеем карцін у

¹⁴⁸ Геранім Страйноўскі (1752-1815), з 1783 г. прафесар Галоўнай школы (Віленскага ўніверсітэта), у 1799-1806 гг. рэктар універсітэта, з 1803 г. - лужыцкі каад'ютар, з 1806 г. біскуп інфлянцкі, пасля Касакоўскага быў адміністратарам Віленскай дыяцэзіі.

пазалочаных рамах, якія паўсюдна меліся ў кватэры Мюлера. Але было нешта іншае, што рабіла маё жыллё незвычайным. Па ўсіх кутах у найвялікшым беспарадку былі раскіданы кнігі. Уздоўж сцен мелася некалькі чалавечых шкідэтаў. Чатыры, выкрадзеныя з старадаўняга склепа францішканскага касцёла¹⁴⁹, высахлыя муміі, пакрытыя лакам, стаялі каля майго ложка. Адна з іх, як у нішы, стаяла ў аконнай фрамуге, яна так скурчылася і нахілілася, што рукамі абавіралася на столік маёй мядніцы. Каля тузіна чалавечых чарапоў, белых, як слановая костка, з усімі абазначанымі па сістэме Гала часткамі. Мноства чалавечых костак пад старасвецкімі вокнамі. На фартэ-піяна некалькі слоікаў з жывымі вужамі і рэптыліямі, адзін з дзіўнай рагатай жабай, знойдзенай у доме Шпіцнагеля¹⁵⁰. Плецены кошык з дзвюма жывымі птушанямі ў гняздочку з ваты. Чучала пінскага дзятла на печы і абок яго дзве дужыя васковыя табліцы з высушанымі казуркамі. Тут і там некалькі слоікаў з чыстай вадою, у якой плавалі лічынкі, уласналучна вылаўленыя ў балотах Закрэту¹⁵¹. Лічынкі хаваліся ў малюсенькіх хатках, падобных на пучкі дроў, ці ў гнёздах, падобных на сасновыя шышкі, так бараніліся яны ад іншых водных лічынак і жукоў, якія маглі іх зжэрці. Дзве жывыя чарапахі, адзін вожык і некалькі яшчараў, якія смела бегалі па няроўнай піярскай падлозе, надавалі маёй кватэры такі арыгінальны і страшны выгляд жылля чарнакніжніка, што мне нават не трэба было замыкаць пакой на ключ. Кожны жабрак, кожны чужы чалавек, кожны нягоднік ці рабаўнік, які адчыніў бы мае дзверы і ўбачыў бы гэты кут жахаў і смерці, гэты шкідет, са старым французскім незараджаным пісталетам без курка ў руцэ, старанна нацэленым на дзверы - згубіў бы прытомнасць ад страху ці зачыніў бы дзверы і ў халодным поце уцёк з келляў.

Не крыўдуйце на мяне, мае сябры, але я перарву хаду падзеі і раскажу вам, хто яшчэ жыў тады ў піяраў - гэта мне цяпер прыйшло ў галаву.

У той час тут жыла, як вы самі хутка пераканаецеся,

амаль што гістарычная асоба. Месціўся тут сам пан Заблоцкі, якога звалі "Дурненькі".

У сярэдзіне мінулага стагоддзя жылі тры браты Заблоцкія. Усе яны былі багатымі львамі тагачаснай Літвы. Кожны з іх, з дапушчэння Божага, меў сваю нададзеную грамадствам мянушку ці дражнілку. Адзін з іх назаўсёды атрымаў мянушку "Разумненькі", другі - "Прыгожаныкі", а трэці - "Дурненькі". Гэты апошні ўкладаў грошы ў розныя суполкі і грашовыя спекуляцыі і заўсёды на гэтым страчваў, як, напрыклад, на мыле, якое за значную суму перакупіў у свайго партнёра - збанкрутаванага даўжніка - і страціў на гэтым вялікія грошы. Менавіта гэтая здзелка і спарадзіла вядомую ад веку прымаўку: "Зарабіў, як Заблоцкі на мыле"¹⁵². Гэтая прымаўка так укаранілася ў Літве, што, здаецца, доўга яшчэ будзе жыць (жыве і сёння, праз 200 гадоў - Л. Л.). Пасля той здзелкі "Дурненькаму", раней сапраўднаму багацею, свет стаў абрыдлым, ён страціў веру ў людзей, уклаў апошнія грошы пад працэнт віленскім кс.кс. піярам і з даўняга часу і да самой смерці, на гэтыя працэнты жыў у піяраў. У піярскіх мурах ён меў на доле вызначаную келлю, аддаленую і адасобленую ад іншых рознымі гаспадарчымі памяшканнямі кляштара. У гэтай келлі была вялікая ніша, якую Заблоцкі шмат гадоў закрываў пунсавой адамашкавай фіранкай, і ніхто, нават слугі піяраў, якія яго даглядалі, не мелі права зазірнуць у гэты алькоў. Акрамя жылля піяры давалі яму стол, абагрэў, паслугі, абмывалі і сумленна выконвалі іншыя свае абавязкі. Нават згаданы вышэй доктар Нэйман, па іх жаданні, штотыдзень наведваў Заблоцкага, хоць у гэтым і не было патрэбы. Калегіюм піяраў у той час знаходзіўся насупраць касцёла дамініканаў па вуліцы Дамініканскай, там, дзе сёння месціцца Шляхецкі інстытут.

У мае часы ніхто ў Літве нават і падумаць не мог, што "Дурненькі" яшчэ жыве. Стагадоваму старому ледзь хапала сіл і імпульсу выйсці на двор калегіюма падыхаць свежым паветрам і ўбачыць сонца. Калі-нікалі выходзіў і ў горад, але ўжо нікому не быў цікавы.

¹⁴⁹ Касцёл францішканаў разам з вялікім кляштаром месціцца па вуліцы Троцкай. Адзін са старэйшых віленскіх касцёлаў. Разам з кляштаром пабудаваны ў XIV ст. Неаднаразова знішчаўся.

¹⁵⁰ Віленскі мемуарыст, доктар Юльян Цітынос пісаў: *"Паміж прафесарамі, якія прыехалі з-за мяжы, у канцы мінулага стагоддзя быў вучоны доктар Шпіцнагель. Выкладаў на лаціне і па-польску. Лета праводзіў у сваім маёнтку на Ашмяннічыне ў суседстве з маладым паэтам А. Э. Адынцом. Меў двух сыноў. Старэйшы, вельмі здольны, закончыў жыццё самазабойствам, малады, бязглузды фанфарон, худы брунет і рэзанёр, якога ніхто не любіў"*. - Гл: Віленскія ўспаміны доктара Юльяна Цітыноса ... С. 45. - Л. Л.

¹⁵¹ Закрэт ці Закрэнт, лясістая мясцовасць каля Віліі. Маршалак ВКЛ Станіслаў Радзівіл падараваў яе езуітам, якія пабудавалі тут палац і капліцу. Пасля скасавання закону езуітаў мясцовасць набыў біскуп Масальскі, ад яго ўспадкавала пляменніца Хэлена (у першым шлюбе - Лігне, у другім - Патоцкая). Потым Закрэт купіў Бенігсен, у яго - Аляксандр І. У 1812 г. тут месціўся шпіталь, які згарэў разам з хворымі.

Гэтае прыслоўе вядома ўсяму краю. Пра адну з версій яго паходжання, гл. Wojcicki. Przysłowia narodowe. Warszawa. 1830. III. 177.

У нашым краі таксама вядомы вершык:

*Зарабіў як Заблоцкі на мыdle,
Сварацкі на быdle,
Куранейскі на гуце,
Рымша на рэдуце.*

У 1819 г., я - студэнт універсітэта - наняў келлю і пазнаёміўся з ім. Гэта быў прыгожы, хударлявы і паважаны стары. Меў надзвычай жывыя вочы, якія ўвесь час бегалі, толькі напалову сівыя валасы, заўсёды падголены лоб, вялікія, абвіслыя ўніз вусы. Сам сябе называў "Дурненькім" і расказваў пра сябе ад трэцяй асобы. Пры тым заўсёды і бесперапынна размаўляў выключна вершамі. Ці з кс.-рэктарам, ці з клірыкамі, ці са мной, ці калі загадваў кляшторным служкам нешта згатаваць сабе на кухні - рыфма была абавязковай умовай яго прамовы. Адказы суразмоўцу таксама рыфмаваў і самае дзіўнае, што гэтых рыфмаў яму ніколі не бракавала. Не было ніводнага выпадку, калі б ён затрымаўся з адказам. Нуднага старога ўжо ніхто не надведаў, хіба які піяр з міласці да бліжняга. Увесь час ёў у сваёй келлі, акрамя Вігіліі Божлага нараджэння, калі прыходзіў у рэфектарый (сталовую кляштара. - Л. Л.). Трункаў, акрамя піва і мёду не піў, але і гэта рабіў вельмі сціпла. Апрача піннага, на стараліцвінску, на жупан замест кунтуша клаў доўгую, да лытак, суконную фярэзію (шырокі сурдут. - Л. Л.), цынамова-пунсовага колеру, а бакавыя і тыльныя кішэні і манжэты фярэзіі аблямоўвалі досыць доўгія, грубыя ваўняныя фрэндзілі (махры. - Л. Л.). Ад каўняра да паса на грудзях звисалі дзве залатыя ніткі з такімі ж кутасамі. Усе гузікі, ці дакладней, гузічкі, былі шмуклерскай работы (шмуклер - той, хто вырабляе махры - Л. Л.), зробленыя з залатых ніцей. Меў высокі кій з залатым наканечнікам. Паміж гузічкаў фярэзіі заўсёды выстаўляў залаты ланцужок ад гадзінніка, на канцах якога мелася мноства залатых сыгнетаў з крывавымі каменьчыкамі, і амаль на кожным з іх былі выгравіраваны гербы. Срэбны гадзіннік, пукаты, як літоўскі вясельны каравай, меў мала без з чаго дыяметр у палову талеркі. Але ішоў

без аніводнага рамонту на працягу трыццаці гадоў, што дзівіла ўсіх піяраў.

"Дурненькі" памёр ці, дакладней, заснуў, здаецца ў канцы 1820 ці на пачатку 1821 г. Пасля смерці ў яго таямнічым алькове знайшлі 10 ці 12 мяшкоў. У большасці з іх ляжалі кавалкі старанна высушанага мяса, якое заставалася пасля багатых піярскіх абед. У рэшце мяшкоў захоўваўся сушаны хлеб - сухары - таго ж самага паходжання. Здзяцінеўшы стары заўсёды быў адданы нашай краёвай ідэі - да апошняга чакаў маскоўскую вайну і голад, які з ёй прыйдзе. Гэтыя запасы рыхтаваў для сябе і сваіх сяброў на выпадак такога бедства.

Як я ўжо казаў, Заблоцкі быў цалкам забыты грамадствам і жыў толькі ў народнай прымаўцы. Нікому і ў галаву не магло прыйсці, што ён яшчэ жывы і жыве ў Вільні. І сапраўды, нават мой бацька, які памятаў процьму падобных гісторый і нават калісьці ведаў ужо старога "Дурненька", здзіўлена перахрысціўся, калі я, прыехаўшы на адпачынак, расказаў яму, што Заблоцкі толькі што памёр і я быў на яго пахаванні.

Усё гэта добра. Але калі падумаць крыху глыбей, сэрца шляхціца, г. з. нашага шляхетнага земляка, павінна разарвацца на дробныя кавалачкі ад думкі, што душа нашага народа ўвекавечвае ў сваёй памяці толькі такія нікчэмныя імёны, а тыя, хто па-сапраўднаму прадэманстраваў грамадству свае цноты і справы, як узнагароду, атрымлівае поўнае забыццё.

І сапраўды, маем "Заблоцкага з мылам", "Гаўрылу з Полацка" ¹⁵², "Піліпа з канпель" ¹⁵³, "апошняга з дому Сякержынскіх" ¹⁵⁴. Маем прыслоўе: "Шукшта, Пукшта, Луцята, Пуцята - кпяць з ўсяго свету".

(Працяг у наступным нумары.)

¹⁵² "Не адзін Гаўрыла ў Полацку" - папулярная прымаўка - г. з., "не адзін ты такі ёсць на свеце". - Л. Л.

¹⁵³ Г. з., выказанца нечакана і недарэчна. Прымаўка вядомая ў многіх славянскіх мовах. Упершыню запісана ў польскай і датуецца 1562 г. у зборніку эпіграмаў "Звярынец" Мікалая Рэя.

Пісьменнік і філолаг Саламон Рысінскі, родам з полацкай шляхты, той самы, які першым у пісьмовым дакуменце назваў сябе беларусам, у 1618 г. зафіксаваў выраз у польскамоўнай версіі свайго зборніка фраземаў і прыказак, выдадзенага ў Любчы.

У беларускай школьнай інтэрмедыі "Літарат, Селянін і Самахвальскі", запісанай у пачатку XVIII ст., а ўзніклай, відаць, яшчэ раней, Літарат кпіць з Селяніна, які збіраецца весці з ім дыспут: маўляў, вырваўся Піліп з канпель. А Селянін яму: "...Хоць ты, Вашэць, мудрэц, не Піліп я, да Гаўрыло".

Першым патлумачыў выраз ксёндз Бенедыкт Хмялёўскі ў модным у той час зборніку "Новыя Атэны, альбо Акадэмія ўсялякай сцыенцы поўная і г.д." (Львоў, 1745): маўляў, недалёкі шляхціц Піліп за Аўгуста I быў паслом на сойме ў Петракове і праславіўся тым, што выступаў у парламенце не па тэме. Пазней высветлілася, што Хмялёўскі ўсё выдумаў.

У 1854 г. Уладзіслаў Сыракомля ў "Фрагментах пра Піліпа з Канпель, спісаных рытмам" лакалізуе яго радзіму на Падоллі, пад Астрогам - герой паэмы шляхціц Піліп меў вельмі шляхетнае сэрца і таму вечна рабіў нешта неўпад і насуперак чаканням наваколля. Яго сватаюць да каханай дзяўчыны, а ён ладзіць ёй заручыны з хлопцам, у якога яна закаханая. Павятовая шляхта выбірае яго на агульнадзяржаўны сойм, а ён патрабуе правоў для сялян. У выніку з яго смяюцца і зневажаюць нават пасля смерці.

Аляксандр Вярэга-Дарэўскі ў 1874 г. вылучыў "паляўнічую" версію - маўляў, словам піліп (або filip) завуць зайца. Ён хаваецца ў пахучых каноплях ад сабак, якія там не могуць узяць след.

Беларускі мовазнаўца У. Коваль даказаў, што зайца піліпам нідзе не завуць і каноплі вырошчвалі на ўгноеных землях побач з чалавечым жыллом, дзе заяц, як правіла, ня жыве. - Л. Л.

¹⁵⁴ Гл: Kraszewski Jozef. Ostatni z Siekierzynskich : historia szlachecka. Petersburg. 1851. / У кнізе расказваецца пра жыццё і спрэчкі паміж двюма шляхетнымі сем'ямі. - Л. Л.

Станіслаў Мараўскі

Некалькі гадоў маёй маладосці ў Вільні¹ (1818-1825)

(Працяг. Пачатак у папярэдніх нумарах.)

Маем кпіны Пузыны, які, калі не сустрэў гаспадара, на дзвярах маёнтка Лася замест: "Быў тут хтось", напісаў: "Дурань, Лось".

А Лось адпісаў: "Што Лось - то звярына, што дурань - то Пузына".

Усё гэта добра. Гэта стала часткай народных гутарак. Аднак шкада, што ўсё гэта грунтуецца не на чым іншым, як на клаўнадзе. Пры жаданні, можна згадаць шмат яшчэ падобнага, напрыклад: "Пан Бог большы за пана Рымшу"¹⁵⁵. Але чаму мы таксама не чуем увекавечаных у народнай памяці імёнаў людзей, чый розум і цнота заслугуе гэтага? Нашы продкі ўмелі ўзнагароджваць заслугі наступнымі словамі: "Спадзявайся на яго, як на Завішу". А сёння гэта прыказка ці то забытая, ці то выйшла з моды!

Аднак трэба імкнуцца да захавання пачэсных імёнаў хай сабе нават і прыватных асоб, хаця б таму, што бяспрэчна, вось ужо паўстагоддзя, па многіх вельмі важных прычынах, мы не маем і не можам мець вядомых і папулярных грамадзян. Шэраг такіх асоб назаўсёды, ці прынамсі надоўга закончыўся на слоніміскім маршалку Войцеху Пуслоўскім.

Тамаш Ваўжэцкі, Рэйтан, Ясінскі, падканцлер Храптовіч, Тышкевіч, Бжастоўскі - спалучалі сваё грамадзянскае жыццё з палітычным і хацелі таго ці не, але ўпісалі свае імёны ў старонкі нашай найноўшай гісторыі, якая ўжо не можа ад іх адмовіцца. Але акрамя гэтых асоб, мы мелі шмат такіх людзей, імёны якіх былі цалкам і паўсюдна папулярнымі, шанаванымі ўсімі класамі грамадства, абагаўляемымі, любімымі. Людзі пастаянна іх згадвалі і ў асабістым, і ў грамадскім жыцці, а сёння пра іх ніхто нават і не ўспомніць, хоць, магчыма, сваім цяперашнім лёсам мы абавязаны іх мінулым намаганням, перамогам і паразам.

Адным з такіх, а можа нават і першым у Літве,

быў, напрыклад, Юры Белапятровіч¹⁵⁷ з Наваградчыны, які яшчэ жыў на пачатку нашага стагоддзя. Яго насілі на руках і абагаўлялі. Не было ні справы, ні парады, ні кампрамісу, ні пагаднення, ні шлюбу, ні дамоўленасці, якія малі б адбыцца без яго дабрадзейнага пасярэдніцтва. У маім больш познім дзяцінстве, хоць, падобна, ён тады ўжо і не жыў, гэтае імя не сыходзіла вуснаў. А хто сёння ведае пра Белапятровіча?

Гэтак нашы дзеці плацяць сваім бацькам і дзядам.

Я вельмі шкадую, што не маю і не магу мець у маіх Устроных ніякіх дадзеных, якія дазволілі б дакладна напісаць пра гэтага чалавека рэдкай цноты. У памяці засталася толькі тое, што ён быў адным з самых блізкіх сяброў майго бацькі. З газет 1794 г. добра бачна, як яго паважалі ўсе, хто застаўся жывым падчас апошніх уздыхаў Бацькаўшчыны.

Але прыйшоў час вярнуцца да перапыненай тэмы, да майго знаёмства з Мюлерам, якога мы пакінулі, калі ён разглядаў убрэнне маёй кватэры.

Вы лёгка са мной пагодзіцеся, што няма больш адчувальнага і складанага моманту для розуму, а можа і для сэрца, чым той, калі непадрыхтаваны чалавек раптоўна і хутка ад адной думкі ці адной справы павінен перайсці да другой, ва ўсім супрацьлеглай першай. Не лічачы боскай гісторыі св. Паўла, людзі з самым цвёрдым характарам, самыя вялікія недаверкі, часам пасля нечаканай і дзіўнай сустрэчы вераць у бабскія забабоны. Самыя смелыя людзі раптоўна паміралі на могілках, калі апоўначы браліся прынесці адтуль што-небудзь і, здабыўшы тое, што было ім патрэбна, чапляліся за вечка труны. І я ўвесь час пазбягаў гэтага чалавека гайдамацкага выгляду, унікаў яго, заўсёды пераходзіў на другі бок вуліцы, а зараз быў зачараваны яго голасам, яго прамовай, яго вартасцю, і ён мне міжволі адразу спадабаўся, я адчуў у сваім сэрцы, што люблю яго. Больш за тое, з яго слоў я інстынктыўна адчуў яго добрую душу і з-за нейкага незразумелага і

¹ Morawski Stanislaw. Kilka lat mlodosci mojej w Wilnie (1818-1825). Warszawa, 1924. Пераклад Леаніда Лаўрэша.

¹⁵⁶ З паэмы "Пан Тадэвуш" Адама Міцкевіча (кн. 11), даведваемся, што гэтае прыслоўе паўстала ў выніку працяглага суда паміж наваградскім абозным Рымшам і манахамі дамініканскага кляштара, у выніку якога дамініканы выйгралі. Фрагмент паэмы ў перакладзе Пятра Бітэля:

Так справа доўгімі цягнулася гадамі

Між Рымшам і дамініканскімі ксяндзамі,

Пакуль не выйграў сундук манастырскі Дымша,

Адтуль і прыказка: "Бог большы, чым пан Рымша".

¹⁵⁷ Юры Белапятровіч герба Абданк, лідскі стражнік, у 1771 г. - лідскі лоўчы, сакратар малой пячаткі ВКЛ, у 1780 г. - наваградскі гродскі суддзя, член Пастаяннай рады Рэчы Паспалітай, у 1792 г. дэпутат для ўкладання кодэксу правоў, у 1794 г. член Найвышэйшай рады, выбітны і шанаваны ўсімі патрыёт.

натхнёнага прадчування адразу пачаў у думках шкадаваць, што ён мае такую сухую і псеўдафіласофскую жонку.

Але набліжаўся дзень маёй дактарацыі, і я папрасіў прабачэння ў Мюлера, бо зараз, нават маючы самыя добрыя намеры, не магу яго наведваць. Але дадаў, што некалькі хвілін на раніцы ці вечарам, прысвечаная агульнай з ім размове, будучь для мяне не цяжкай, а нават і пажаданай справай, бо мая галава павінна адпачыць. Ён ахвотна пагадзіўся і на працягу пяці сутак, якія ў мяне заставаліся, наведваў мяне два разы на дзень і актыўна веў лёгкую і вясёлую гутарку. Ён дапамагаў мне шукаць розныя прадметы ў рээстрах і пад маю дыктоўку пісаў канспекты. Адночы, ад жонкі ён прынёс пад пахай пакет смачнай садавіны, якую мы разам з'елі. Адным словам, мы адразу сталі з ім як свае, як быццам былі знаёмы ўжо сто гадоў. Гэта здзівіла нават Каралю, які наведваў мяне напярэдадні абароны дысертацыі і знайшоў у мяне Мюлера. Бо ён даўно яго ведаў, ведаў яго нялюдскасць і дзікасць.

Нарэшце, як і ўсё на свеце, мае праблемы шчасліва, з гонарам і славай закончыліся. Спрыяў гэтаму і педант, дэкан Мяноўскі, які раўніва ставіўся да кожнага новага таленту. Ён намерыўся збіць мяне з панталыку і, чаго раней ніколі не было, чатыры разы задаваў мне езуіцкія пытанні. І чаго дабіўся? Сваёй бачнай усім прадурятасцю ён абурываў публіку і калі пачаў ў чацвёрты раз рабіць закіды супраць мяне, з усіх бакоў пачуў гул нараканняў супраць. Я мушу прызнаць вартымі мае высілкі і энергічныя намаганні, бо перамог яго, не страціў прытомнасці і ўцямна адказаў на ўсё пытанні. Пасля гэтага, увесь цяжар, які ляжаў на маёй галаве, раптоўна ўпаў, і я імгненна адчуў сябе лёгкім і свабодным як птушка нябесная. Маладосць, паўната жыцця, упэўненасць у сябе, вясёлы гумар, дасціпнасць, жвавасць дваццацігадовага юнака, усё гэта адразу вярнулася да мяне, каб у той самы момант я стаў прыязным да сябе і іншых. І я стаў такім для ўсіх. Моладзь шчыра радавалася маім лаўрам. Выкладчыкі глядзелі на мяне добрымі і ветлівымі вачыма. Старыя падыходзілі да мяне з нейкай пашанай. Сябры радасна паціскалі мне руку. Жанчыны нічога гэтага не разумелі, яны нават здзіўляліся, што можна радавацца здабытым вышыням у навучы! Для іх студэнт быў у сто разоў больш варты, чым вывучаны ўжо доктар. Пры гэтым, калі я і адчуваў супярэчнасць, якое прыносіць пясчотнаму сэрцу чужая зайздрасць, дык гэта, несумненна, у той залаты момант. На жаль, другі раз гэта не паўтарылася.

Натуральна, што я адразу наведваў Мюлераў, свецкіх людзей, якія праз сваю грунтоўную адукацыю ўсё разумелі і маглі ацаніць мае поспехі. Паколькі ўвесь гэты час бачыўся з Мюлерам, я адразу пайшоў у пакой да яго жонкі, якая сустрэла мяне па-мацярынску, з працягнутымі абдымкамі. Прышоў і яе муж. Гэта быў першы раз, калі я адначасова ўбачыў гэтую пару разам. Памятаю, што пані Мюлер паўляжала на канапе, а яе муж прыхінуўся да печы і маўчаў. Іх дачушка Зося сядзела ў мяне на каленях і ўвесь час гуляла з лялькамі. Гувернёр сядзеў за фартэпіяна, прыхільна глядзеў на мяне і слухаў, бо і

сам на наступны год збіраўся прысвяціць сябе медыцыне. Што я асабліва заўважыў падчас гэтага візіту, дык тое, што Мюлер, у сваім доме пры жонцы, нягледзячы на ўсю сваю зычлівасць, якую ў адносінах да мяне я бачыў на яго твары, больш маўчаў і быў непадобны на таго, кім звычайна быў у мяне. І мяне зноў пачала турбаваць ягоная загана раўнівасці, калі ён паклікаў мяне на сваю палавіну і адразу зрабіўся, так бы мовіць, маім Мюлерам. Хацеў адразу распытаць Каралю пра гэтую дзіўную з'яву. Але не мог задаць такога пытання з-за добрага стаўлення да мяне Мюлераў. Трэба было самому думаць і назіраць.

Перш чым працягнуць свой расказ, і паколькі я ўжо апісаў постаць самога Мюлера, але толькі злёгка накідаў ачыскі характару яго жонкі, трэба падаць больш выразны партрэт гэтай жанчыны. Толькі так чытачы зразумеюць дух іхняга дома. Яе душа стане зразумелай па ходзе падзей, а зараз трэба апісаць яе знешнія асаблівасці.

Эльжбета Мюлер з дому Закрэўскіх была вельмі малага росту і мела адпаведныя яе прыгажосці памеры рук і ног. Пра сябе яна расказвала, што пачала набіраць вагу толькі пасля адзіных у яе жыцці родаў, якія адбыліся пасля сямі гадоў бясплоддзя. Але калі я з ёй пазнаёміўся, было зразумелым, што яна ўжо скончыла набіраць вагу, бо па форме мала чым адрознівалася ад старой венгерскай бочкі для віна. Калі я назіраў за яе паходкай, мне здавалася, што коціцца мячк, гэты эфект яшчэ больш узмацняўся з-за драбнюткіх крокаў, якія рабілі яе кароткія і тоўстыя ножкі. Вялікая вага прымушала яе больш сядзець, але з-за кароткіх ножаў і сядзець ёй было цяжка. Заўсёды і пры ўсіх яна напалову сядзела, а напалову ляжала ў кутку канапы ці сафы. Такім чынам ступні і падшвы яе заўсёды элігантных чаравікаў увесь час былі накіраваны ў бок суразмоўцы, які сядзеў насупраць, але з-за асаблівасцяў яе фігуры, ніхто не крыўдаваў і не здзіўляўся. Манатоннасць гэтай карціны перарывалася толькі тым, што яна ўвесь час папраўляла падол сукенкі каб лепш прыкрыць ногі і гэта час ад часу дазваляла бачыць і яе моцна нацягнутыя панчохі, і тоўстыя лыткі, і падвязкі, і калені, а часам і вышэй. Яна заўсёды была пагружаная ў развагі, ці прынамсі мне так здавалася, і таму не звяртала на сябе ўвагу бо лічыла, што цела - нішто, а розум - усё. Такая эксцэнтрычная жанчына не магла пакінуць гледача аб'якавым. І не таму, што нешта ў ёй казытала ці падагравала мужчынскую цікаўнасць, бо на мой погляд, яе жаночы час ужо мінуў. Твар маленькі, тоўсты, белы. Вочы блакітныя, прычым адно з іх больш яскравае, і хоць не касавокая, але вочы яе рухаліся некалькі па-рознаму. Нос маленькі, востры. Светла-русыя, прыгожыя валасы. Агульнае ўражанне пакідала добрае і нізкае галас, паміма яе волі, мог гучаць загадкава. Пры гэтым нюхала шмат тытуню. Увесь час ёй трэба было падаваць насоўкі, бо ці ненаўмысна, ці з разлікам (хто жанчыну ведае), яна ўвесь час траціла свае насоўкі, табакеркі ці ключы і ўвесь час як шар варочалася з боку на бок і шукала іх па канапе. Пры гэтым, як я ўжо сказаў,

мусіла весці ўпартую барацьбу з ніжняй часткай сукенкі.

А муж яе абьякава сядзеў побач, і як і мы, жартаваў пра яе рэдка і без жоўці. Толькі адна яе гувернантка, старая, заслужаная і пабожная панна Францішка, калі прыходзілі добрыя знаёмыя, час ад часу падавала ёй насоўку са словамі: "Дальбог, пані, дальбог, усё людзям паказваеш". Але гэта толькі павялічвала камізм сітуацыі.

Іх кватэра была падзеленая на дзве паловы. Палова жонкі была лепш упрыгожана. Паўсюдна найвышэйшая, англійская, чысціня. Паркет як люстэрка. Сцены з густам пафарбаваныя, увешаныя адборнымі карцінамі, партрэтамі, акварэлямі, гуашамі, рэдкімі гравюрамі, аздобленыя статуэткамі старой саксонскай парцэляны. Многія акварэлі і гуашы былі створаны самім Мюлерам, вядомым і таленавітым мастаком. Мэбля не шыкоўная, але больш чым прыстойная і чыстая. Кава і гарбата на срэбры. Кава адборная, а вяршкі такія смачныя, якіх Вільня не бачыла ад стварэння Сусвету! Наогул, у іх зусім не было раскошы, але быў відочна разумны, прывабны і вытанчаны дастаток, у сто разоў больш каштоўны за раскошу, дастатак гэты даваў зразумець, што калі б гаспадары захацелі, яны мелі б чым здзівіць і аматараў раскошы. У палове мужа, таксама прыстойнай і чыстай, адчуваўся прадуманы камфорт. Тут мелася і добрая бібліятэка з архівам дакументаў па былых здзелках і спадчыне пасля маці. Немагчыма было ўладкавацца лепей.

Прымушаны выканаць усе абрады, каб атрымаць неабходныя патэнты, я затрымаўся ў Вільні і ўвесь свой вольны час аддаваў адпачынку. Я аднавіў старыя стасункі і закінуў свае кніжкі. Часта наведваў Мюлера і яго жонку, рабіў гэта з яшчэ большай прыемнасцю, бо мне там былі рады, у іх я ніколі не бачыў кагосьці чужога і таму быў вольны ад гэтага неабходнага ў іншых месцах злашчаснага фракта, які я ўжо пачаў ненавідзець, як і іншыя свецкія умоўнасці, якія паўсюдна, дзе ёсць жанчыны, трымаюць нас на павадку.

У той час прыйсці да дам апранутым у сурдуд, абaperціся на парэнчы крэсла, скрыжаваць ногі, насунуць капялюш набок, было такім жа вялікім і смяротным грахам, якім сёння ёсць гонар. Усё гэта залежыць ад моды і падпарадкоўваецца модзе. Не магу сказаць гэтага толькі пра сігары, якія, магчыма, упершыню ў Літве ўвёў менавіта мой бацька, калі набыў у афіцэра, які вяртаўся з Іспаніі два пудэлкі "Гаваны" і маленькія люлькі, яны ёсць у мяне і сёння.

Я памятаю, хоць і быў яшчэ малым, што калі ў майго бацькі збіралася мужчынская кампанія, ён як нешта асаблівае, у якасці пачастунку выносіў кожнаму па адной цыгары. Дзівіліся, аглядалі з усіх бакоў, а потым палілі іх у тых самых малых люльках. І ніхто нават не думаў браць цыгару прама ў рот. Тады ў агульнай модзе быў турэцкі тытунь, доўгія анцібавыя люлькі - трубка з галінак

чарэшні. Хутка больш моцны і прыемны для палення гамбургскі тытунь "Вагстаф" пачаў выцесняць турэцкі. Але паколькі яго гатавалі з сокамі, ён пакідаў у пакоях і на адзенні сталы і непрыемны пах. А адзенне, прапахлае тытунём, можна было насіць толькі ў шынку. Паліць тытунь пры жанчыне з'яўлялася доказам найвышэйшага хамства, апошняй прыступкай дрэннага выхавання. Хто тады мог падумаць, што праз дваццаць з нечым гадоў, пані, панні і нават дзеці, будуць з задавальненнем і гонарам смаліць гэта зелле і пэцкаць дымам свае ружовыя вусны. Хто б мог падумаць, што праз дваццаць з нечым гадоў, фурманы, лакеі, яўрэі і сяляне будуць паліць тытунь з такой жа пашанай і апломбам, як першыя еўрапейскія свецкія левы і дэндзі?

Вяртаючыся да таго, што сказаў вышэй пра мае візіты - я быў рады вечарам пасля вяртання з прагулкі, без усялякіх цырымоній, у сурдуде, зайсці ў дом Мюлераў і правесці час у цікавай размове. А на ранку Мюлер наведваў мяне. Яго прывабілі мае жукі, яшчаркі і жабы. Ён траціў на іх гадзіны, мучыў сістэму Гала, увесь час мацаў свой агромністы лоб, і набраўся такой цікавасці, што ўвесь час пілаваў мяне, каб я завёў яго ў заалагічны кабінет. Гэта кабінет тады знаходзіўся пад наглядам і апекай Фартуната Юрэвіча, майго маладога і поўнага надзей сябра. Адзінкавы паход у кабінет нічога не даваў, і таму трэба было сцісла пазнаёміць Мюлера з Юрэвічам. Зрабіў гэта.

Пра Юрэвіча, каб па маёй віне не знік ён з людскай памяці, бо хто ведае, можа і мае брэдні з часам каму прыдадзецца. Скажу пра яго некалькі слоў. Яго жыццё, а яшчэ больш канец яго жыцця, можа стаць навукай для нейкага паўпанка, навукай, што дурная і грубая ганарыстасць - супрацьлеглая шляхетнай далікатнасці і можа быць шкоднай не толькі асобе, але ўсяму краю.

Фартунат Юрэвіч, выхадзец з беднай украінскай шляхты, на пачатку як дзік трапіў у Вінніцу і паспяхова закончыў там школу, потым неяк здолеў прайсці ў слаўны Валынскі ліцэй у Крамянцы і, нарэшце, каб завяршыць вучобу, з'явіўся ў Вільні. У адзін год з ім, але пазней, бо мяне затрымала вяртанне маёй маці з Берліна, я пачаў слухаць лекцыі ва ўніверсітэце. Стары рэктар Малеўскі¹⁵⁸ толькі з-за свайго саракагадовага сяброўства з маім бацькам, а дэкан Нямчэўскі, мой былы гувернёр, з-за ласкі да свайго вучня, залічылі мяне ў студэнты, ці як тады казалі, у акадэмікі. Я бегаў на лекцыі, слухаў курсы і зразумеў, што тое, што мне зараз падрабязна раскажваюць, я ўжо ведаю са школы, і таму супакоіўся. Але мне трэба было паказаць сваю руплівасць.

Стары, высакародны і сумленны Юндзіл¹⁵⁹ чытаў лекцыі па батаніцы ў бруднай і цеснай зале батанічнага саду і, каб аздобіць сваё дзіўна выразныя і гладкія

¹⁵⁸ Шыман Малеўскі (1759-1832), рэктар Віленскага ўніверсітэта ў 1816-1822 гг.

¹⁵⁹ Станіслаў Баніфацы Юндзіл (1761-1847), піяр, паходзіў з Лідчыны, вядомы выкладчык, навуковец і аўтар шэрагу навуковых кніг.

прамовы, прыносіў нам кветкі з цяпліц. Называў, расказваў і вызначаў іх месца ў сістэме, пасля чаго кідаў перад сабой, каб яны дасталіся больш старанным, умелым ці больш удачлівым. Каб лягчэй здабыць гэтыя кветкі (я пераацаніў такі спосаб), трэба было ўціснуцца ззаду яго крэсла, і калі ён размахнецца, нават калі пры гэтым захопіш і трошкі пудры з яго лысіны, на ляту схопіць кінутыя расліны. Для гэтага я стаяў за ім ля акна.

Тады была такая дзіўная мода, што той, хто не прычэсваецца і не мыецца, чыя вопратка падраная ці хаця б пацёртая, толькі той можа атрымаць славу пільнага вучня. З гэтага пункта гледжання мелася шмат добрых вучняў. Я, на маю бяду, быў вымытым, прычэсаным, шаснаццацігадовым, элегантным хлопцам, апранутым у модныя строі, чым пляміў вочы маім калегам. Тым болей, усе ці амаль што ўсе яны былі ўжо "пад вусам", а я выглядаў дзіцём і блазнам. І як толькі я заняў месца за Юндзілам, на мяне пасыпаліся жарцікі і пачалі рабіцца розныя псоты - памялі мой капялюш, плонулі на вокладку кніжкі, Юндзілу за крэсла паклалі мокрую гліну і я, як ганчар, прыбіраў яе. Маўчаў і цяпеў, бо ведаў, што тут заўсёды трэба плаціць за нявыпытнасць, але было непрыемна. Самыя старанныя студэнты, у тым ліку і Юрэвіч, прыйшлі першымі і селі за стол Юндзіла, бо ў пакоі было цесна. Астатнія, як селядцы ў бочцы, ціснуліся па лаўках ці пхаліся каля іх. За сталом сядзелі толькі старэйшыя, тыя, якія "пад вусамі". Я яшчэ раней чуў студэнцкія байкі пра здольнасць Юрэвіча "даць быка". "Даць быка" - сярэднім пальцам, паднятым другой рукой, раптам урэзаць пстрычку па галаве ці яшчэ куды. Я не ведаў, што і са мной рыхтуецца такі спектакль. Чуў толькі мімаходзь, што клічуць мяне "панічом" і што "паніча трэба правучыць". Я мог адпомсціць за гэта, бо меў спраўных да бойкі школьных сяброў - Мірскага, Залескага, Камінскага і іншых. Але яны не жадалі старанна вучыцца і заўсёды стаялі пры канцы лекцыйнай залы, каб выйсці першымі і свавольць у сенях. Таму яны заўсёды былі далёка.

Неяк у звычайны час я прыйшоў на заняткі, стаў на звыклае месца і не ведаў яшчэ пра змову супраць мяне. Адзін са студэнтаў, які сядзеў за сталом і з якім я не быў нават знаёмы, разгарнуў кнігу гравюр Леваляна¹⁶⁰, звярнуўся да мяне і пачаў паказваць гравюры. Павярнуўшыся да яго, левую руку я трымаў на стале Юндзіла. І зусім нечакана адчуў моцны боль - нехта як нагайкай, пальнуў мне па лапе. Гэта быў "бык" Юрэвіча. Я імгненна павярнуўся, калі ён яшчэ не паспеў прыбраць руку, схопіў яго за галаву і ўрэзаў у твар - ён скруціўся на лаўцы і заліўся юшкай (як і аўтар, я выкарыстоўваю слэнгавы сінонім слова "кроў", які ёсць і ў польскай, і ў беларускай мовах. - Л. Л.).

Дваццаць студэнтаў "пад вусам", якія і прымусілі Юрэвіча зрабіць гэта, замест таго, каб бараніць яго, кінуліся да мяне, абдымалі, цалавалі, насілі мяне на руках і крычалі: "Жыве", - покуль не прыйшоў Юндзіл. Юрэвіч збянтэжана выйшаў з-за стала, пакінуў залу і некалькі дзён не прыходзіў на заняткі. Я перастаў быць легкаважным у вачах калег.

Хто мог прадказаць, хто мог здагадацца, што гэта падзея не спародзіць нянавісці і помсту на ўсё жыццё, а стане залогам самага шчырага сяброўства. Такім розным і незразумелым чынам ствараюцца трывалыя пажыццёвыя стасункі і звязы, якія не могуць з'явіцца падчас прыватнага жыцця ўдома.

Трэба ведаць, што віленская акадэміцкая моладзь была двух тыпаў і ледзь не падзялялася на дзве партыі. На ліцвінаў і валынянаў, альбо крамянчанаў. Валыняне, большасць з якіх раней вучыліся ў Крамянцы, рупліва звязаныя са славай свайго ліцця, трымаліся разам. Ліцвіны звалі іх "гасконцамі" і, здаецца, нікай крыўды ў гэтым не было.

Ліцвіны былі свайго роду як семінарысты - кніжка, сэкстэрн (аркуш паперы складзены на шэсць частак, самаробны сшытак. - Л. Л.) і больш нічога. Валыняне зграбна трымалі пад пахай і кніжку з сэкстэрнам і выглядалі, як свецкія панічы. Галоўнай прычынай гэтага былі два розныя падыходы, два розныя духі, дзве розныя сістэмы - Крамянецкая і Віленская. Абодва гэтыя гарады пашыралі даброты адукацыі на ўвесь забраны край.

У Вільні Ян Снядэцкі, чалавек вялікіх заслуг, але горды, жорсткі, сухі пыхлівы педант, быў вымушаны па-ступова пераходзіць ад езуіцкіх прынцыпаў старой віленскай акадэміі да новых ідэй, ён разумеў набыццё адукацыі як своеасаблівы від рэлігійнага навіццяту. Паводле гэтага прынцыпу, той, хто сапраўды хоча вучыцца, не павінен весці аніякага свецкага жыцця. Лічылася, што дух універсітэта не можа спалучаць навуку і бляск салона. Такое спалучэнне лічылася шкоднай анамаліяй для моладзі - з'явай несумяшчальнай, як агонь і вада.

Тадэвуш Чацкі, чалавек геніяльны, і як кажуць сучасныя мудрацы, варты несмяротнай славы, абудзіў на Валыні, Падоллі і Украіне прагу да навукі - пачуццё, якога раней там не было. І казацкае племя ўспяпую кінулася на гэтую новаю прынаду. Замілаванне да навукі стала пануючай тэндэнцыяй. Кожны бацька, кожны жыхар ахвотна даваў свае грошы на заснаванне галоўнай школы ў Крамянцы¹⁶¹. На неараным і спрадвечна пустым раней полі ўзнялася, пусцілася ў рост і зазеленела навука. Крамянецкія студэнты, захопленыя гэтым, разам з сваімі бацькамі дабрадушна лічылі, што на зямным шары святло

¹⁶⁰ Франсуа Леваляна (1753-1824) - французскі вандроўнік і арнітолаг. - Л. Л.

¹⁶¹ Крамянецкі калегіум, пазней Крамянецкая гімназія, Валынская гімназія вышэйшых навук, Вышэйшы Валынскі ліцэй, Крамянецка-Валынскі ліцэй - навучальная ўстанова пры кляштары езуітаў у Крамянцы. Існавала ў 1743-1773 гг. як калегіум, у 1803-1819 гг. як гімназія, у 1819-1833 гг. як ліцэй. З'яўлася сярэдняй навучальнай ўстановай. - Л. Л.

ідзе толькі ад адной кропкі, ад Крамянца. Што ўніверсітэты ўсяго свету - толькі парафіяльныя школка ў параўнанні з Крамянцом. А Віленская моладзь слухна лічыла Крамянец толькі вельмі добрай падрыхтоўчай школай, а яе вучняў - выпускнікамі гімназіі. Яны здзіўляліся фанабэрыстасці, хоць і адвалі належнае падрыхтоўцы валынян. Усе крамянчане ад сваіх продкаў мелі свежыя, з прадвеку не затлумленыя навукай галовы. На гэтыя, не змучаныя духоўнай працай мазгі, навука дзейнічала больш моцна і выразна. Тым больш, што ў Літве лічылася справай гонару, што кожны, хаця б адзін год, павінен павучыцца ва ўніверсітэце, бо ён свой, блізкі. А для жыхароў Валыні і Украіны, адзеленых ад нас вялікай адлегласцю, гэтая цацка была цяжкадаступнай. І таму той, хто прыехаў сюды здалёк, вучыўся па-сапраўднаму і меў адпаведныя здольнасці для гэтага.

Геніяльны Чацкі, апярэджаў свой час і разумеў, што малады чалавек, на доўгія гады адарваны ад усіх кантактаў са светам, можа стаць яму чужым. Таму, ён жадаў, каб крамянецкія выпускнікі ведалі свет і ўмелі шчыра весяліцца. Рабіў ім вечары і балі, бо хацеў, каб хлопцы разам з навукай атрымлівалі і рэспектабельнасць. Але такі баланс вытрымаць немагчыма, і атрымлівалася так, што моладзь з гарачай казацкай крывёй, пазбаўлялася сваёй звычайнай нясмеласці да жанчын, пры гэтым ператварала сваю смеласць у нешта гайдамацкае і лічыла сваю гайдамаччыну за добры тон.

Аказалася, што Вільня, акрамя медыцыны, не давала ніякай навуцы для жыцця і спарадзіла пустых вучоных, асоб непатрэбных, якія не ведалі, як стаяць, як сядзець, як сказаць два словы, як адказаць жанчыне, куды падзець свае нязначныя і ў гэты момант непатрэбныя рукі. Але яны маглі імгненна знайсці для вас адказ любой матэматычнай задачы, прыгожымі словамі растлумачыць табліцы рымскага права ці пракаментавалі Гамэра, Платона, Арыстоцеля, уступіць у тэалагічныя ці маральна-філасофскія спрэчкі са Спінозам, Вульфам, Лейбніцам або Локам. На медыцынскім факультэце працаваў геніяльны Юзаф Франк, які трымаў у сваіх руках ўсю навуку. Ён навучыў мяне, як лячыць, як хадзіць, як выціраць нос, як стаяць і сядзець. Другога такога выкладчыка, пэўна, ужо не будзе. А з Крамянца выходзілі людзі здольныя, па-гайдамацку свецкія і настолькі фанабэрыстыя, што іх павярхоўная свецкасць перасякала межы добрага густу. Моладзь з Крамянца, вобразна кажучы, здабывала агонь з падковак пантофляў і больш вучылася ў салонах, чым па грунтоўных кнігах. Адным словам, Вільня давала смешных педантаў, а Крамянец - смешных шалахвостаў ці ветрагонаў. І паколькі паводзіны ў маладосці добра фармуюць характар, дык гэтая пячатка застаецца на ўсё жыццё. Калі праз шмат гадоў я сустракаў каржакаватага мужчыну на

абцасах, мог біцца на заклад, што ён з Крамянца. А калі бачыў нязграбнага мысляра-педанта - мог беспамылкова пазнаць у ім ліцвіна з універсітэта. Што лепшае? Важнае пытанне, якое не трэба вырашаць з дапамогай гэтай лухты, якую я пішу.

Аднак здаецца, што калі людзі павінны жыць і быць у свеце, дык з некаторымі абмежаваннямі, але больш мэтазгодна загадзя рыхтаваць іх да жыцця. Бо з тысячы студэнтаў толькі адзін стане навукоўцам, а дзевяцьсот дзевяноста дзевяць будуць па-простаму, без кніжак жыць з людзьмі - і яны павінны ўмець жыць. Што лепей? Той, хто кажа, што ведае адказ, кажа няпраўду. Перашкоды для вырашэння гэтага пытання - маладосць і яе крайнасці, якія не дазваляюць знайсці рашэнне.

Дзіўная рэч, сёння нават многія сур'ёзныя пісьменнікі, праз дваццаць з нечым гадоў, калі трэба шчыра аплакваць страту такога дыяменту як Крамянец, жартуюць і кусаюць лыткі вучням гэтай знакамітай школы. Аб гэтым сведчаць розныя брашуры і артыкулы ў нашых сучасных выданнях. Але гэта няслушна! Паўтараю, усе вучні з Крамянца мелі такія ж урадлівыя голавы, як і зямля Падолля, якая родзіць пшаніцу і не патрабуе ўгнаенняў. Там буваюць такія расліны, супраць якіх літоўскія выглядаюць карлікамі. І бяда, калі гэтыя выданні нічога не пішуць пра асоб, якія вучыліся ў Крамянцы і былі сапраўднымі геніямі. [...]

А я не магу забыць нейкага Пятра Мядэксу¹⁶², які, нягледзячы на тое, што і я добра вучыўся, сваёй працай, здольнасцямі, падрыхтоўкай да заняткаў, сваімі канспектамі ўсіх нас заганыў у кут! Які за шэсць гадоў ні разу не сядзеў у карцары, дзе я з сябрамі, на жаль, неаднаразова сядзеў за бойкі. Мы ўсе былі ўпэўненыя, што як найменей ён стане міністрам, калі не каралём Мадагаскара. А ён, пасля таго як закончыў вучобу, пачаў свавольць больш за нас. Потым ледзь атрымаў пасаду павятовага настаўніка. На канец, ажаніўся са сваёй кухаркай. Гэта было б паўбяды. Але што найгорш, пасля столькіх гадоў настаўніцтва ён нядаўна выдаў свае вершы "Вянок з папараці" і сабраў на гэтае выданне да 500 падпісчыкаў, але ўсё выдадзенае ім было няцярпна кепскім, чым ён канчаткова дабіў сваё рэнаме.

Але вяртаемся да Юрэвіча.

Раздзел 11

Фартунат Юрэвіч. Сяброўства з ім аўгара. Каханне Юрэвіча да Наталлі Біспінг. Смерць Юрэвіча. Сябры аўгара і вандроўкі вакол горада. Вайс

У той час я жыў у пансіёне пад наглядом прафесара

¹⁶² Пётр Мадэкса выдаў у 1842 г. годзе ў Вільні зборнік "Wianek paproci czyli Zbior poezji", 120 старонак з вершамі Яна Аношкі, Януарыя Філіповіча, Фелікса Марушэўскага і г. д. Пра складальніка зборніка гл: Samborska-Kukuc Dorota Karolina. Piotr Medeksza - wydawca "Wianka z paproci" // Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica. 2005. Т. 7. № 1. S. 263-270. - /Л. Л.

Леана Бароўскага¹⁶³, вядомага вучонага, прафесара літаратуры Віленскага ўніверсітэта. Праз чатыры-пяць дзён пасля апісанай вышэй сваркі, адразу пасля абеду, Юрэвіч прыйшоў да мяне дадому. Хоць у нас і не ў модзе былі дуэлі з-за ўсякага глупства, аднак у нашым выпадку абразы была відочна занадта моцнай, каб застацца без пакарання. Я папрасіў яго сесці, але ён устаў і сказаў мне: "Пан Мараўскі, вы сумленны і добры калега. Некалькі дзён таму злыя людзі падгаварылі мяне да гэтага неабдуманнага ўчынку, за які вы, магчыма, занадта жорстка пакаралі мяне. Але справа зроблена, і адмяніць яе нельга. Замест злой волі і помсты, прапаную вам верную і шчырую дружбу на ўсё жыццё. Ці пагаджаецеся вы на гэта?"

Я кінуўся яму на шыю і гарача абняў, пацалункам зняў з яго шчакі пляму ад майго неасцярожнага ўдару, і мы абодва, як браты, са слязамі на вачах, узяліся за рукі і пайшлі на тую самую лекцыю Юндзіла. І перада мной, як перад сур'ёзным чалавекам, расступіліся калегі, якія больш ніколі не рабілі аферы супраць мяне.

Юрэвіч трымаў слова ўсё сваё жыццё. Ставіўся да мяне, як да брата - о, не, лепш, чым да брата! І я яго моцна любіў. Але з майго боку гэта была не тая прыязнь, якую я меў да Новамейскага, а потым да Караля Мараўскага, Караля Муйшала і Мюлера, дзе мелася роўнасць. Няроўнасць паміж намі з'явілася адразу, ці таму ён сам з ахвотай паддаўся ці, нягледзячы на яго рэдкія практычныя здольнасці, я ўсё ж меў над ім перавагу? Гэта скончылася тым, што паміж намі не было роўнасці, менавіта той поўнай роўнасці, якую і патрабуе сяброўства. У нашых стасунках Юрэвіч заўсёды адчуваў сябе ніжэй, шукаў у мяне парады, прыслухоўваўся да мяне, лічыў маю думку законам, а я не меў патрэбы ў яго парадах і не карыстаўся імі. Па маёй парадзе, гэты таленавіты чалавек, поўны яснага і чыстага розуму, пачаў наведваць медыцынскі курс лекцый, па маёй парадзе пазнаёміўся з Баянусам, адным з лепшых натуралістаў Еўропы (Д 17), па маёй і Баянуса¹⁶⁴ парадзе заняўся параўнальнай анатоміяй і стаў годным пераемнікам Баянуса.

Юрэвіч меў прыгожы, белы, значны, вясёлы і адкрыты твар вельмі шляхетнай прыгажосці. Меў каратка падстрыжаныя, рыжыя валасы. Яго голас быў падобны на голас віяланчэлі, ці наадварот, віяланчэль і сёння сваімі самымі прыгожымі гукамі размаўляе яго голасам. Калі ён прамаўляў, яго голас адгукваўся ўва мне, як шкло

рэагуе на адпаведны тон камертона.

Людзі - дзіўныя істоты. Напэўна кожны ведае, са мной гэта адбывалася неаднойчы, як вобраз жанчыны гвалтам пранікае ў тваё сэрца. Нейкі інстынкт, нейкая ранейшая думка, некі няпэўны, туманны ўспамін, падказваюць, што гэтыя рысы здаўна знаёмыя, што ты ўжо недзе доўга-доўга быў з ёй разам. Хіба ў раі! Можна там! Гэта адчуваў кожны, я ведаю.

Юрэвіч быў прыгожы мужчына. Дужы, эlegantны, старанна паголены. Апрацаваўся так, што цяжка было павярнуць, што можна так насіць вопратку. Неяк ўлетку я сустраў яго па дарозе да Паплавоў і мы працягнулі наш шпацыр разам. Зачараваны выглядам прыгожых ваколіц Вільні, я сядзеў каля яго ў засені прыгожых зарасляў, захацеў паказаць яму нейкую пятлю Віленкі, рэчкі, якая звівалася як змяя. Таму ўзяў яго за плячо і толькі тады заўважыў, што апрануты ён у фрак з нейкай дзіўна гладкай і лёгкай матэрыі. Наіўна спытаў: "Дзе ты ўзяў гэты бараканік?" (бараканік - від тканіны з воўны - Л. Л.). А ён схпіў мяне за шыю і адказаў з сумным тварам: "О, мой Мараўскі, ты ніколі не знаў, што такое адсутнасць грошай, што такое бяда. Гэты бараканік пашыты з пацёртага, вынашанага сукна, бо не маю за што купіць новы".

Калі ён гаварыў, твар яго свяціўся геніем. Усе важныя пытанні гэты яшчэ вельмі малады чалавек вырашаў з вышэйшых пазіцый. Рэдка каму больш за яго ўдавалася спасцігнуць змест, сутнасць, аснову і філасофію кожнай навукі. Ветлівы, лагодны, з прыемнымі манерамі, ён аднак, быў схільны да нейкай лісліваці, адным словам быў, як кажуць, падлізай - меў схільнасць, уласціваю асобам з рыжымі валасамі. Але ён ніколі не пераходзіў вядомую мяжу, што і рабіла нас сябрамі.

А зараз раскажу галоўнае пра яго. Я ўжо казаў, што ён часова быў наглядчыкам і кансерватарам заанатамічнага кабінета. На няшчасце (хай бы лепш у іх адвалілася кола), у Вільню прыехала сям'я Біспінгаў¹⁶⁵ разам са слаўнай у Варшаве сваёй прыгажосцю паннай Тарэзай Кіцкай¹⁶⁶. Пакуль яны нудзіліся і знаёміліся з Вільняй, сам д'ябал шапнуў ім паспрабаваць пазнаёміцца з кабінетам Юрэвіча. Сам Біспінг, чалавек свецкі і ветлівы, узяўся за перамовы аб дазvole і асабіста ў карэце заехаў да Юрэвіча. Ён даў дазвол і яны ўсе разам прыехалі ў прызначаны час. Юрэвіч, жадаючы адказаць на ветлівасць ветлівасцю, сам даваў неабходныя тлумачэнні. Там было некалькі

¹⁶³ Леан Бароўскі (1784-1846), прафесар паэзіі і красамоўства ва ўніверсітэце.

¹⁶⁴ Людвік Баянус (1776-1827). Біёлаг, з 1804 г. прафесар Віленскага ўніверсітэта. У 1812 г. пераехаў у Пецярбург і стаў членам Акадэміі навук. У 1814 г. вярнуўся ў Вільню.

¹⁶⁵ Справа ідзе пра Пятра Біспінга, маршалак Ваўкавыскага павету, жанатага з Юзэфай з Кіцкіх. Меў 4 дачкі - Наталлю, Ружу, Людвіку і Валерыю. Наталля потым выйшла замуж за свайго дзядзьку, генерала Кіцкага. Біспінгі паходзяць з Вестфаліі (Германія), а ў наш край прыйшлі ў часы Баторыя. У 1635 г. Уладзіслаў IV надзяліў іх вялікімі маёнткамі ў Смаленскім ваяводстве з абавязаннем абараняць Старадубскую цвердзь за свой кошт. Тамаш Біспінг загінуў, абараняючы гэты замак. Пасля страты Рэччу Паспалітай гэтых уладанняў сям'я Біспінгаў пасялілася ў Літве, дзе яны часта займалі розныя сімвалічныя старадубскія пасады. Галоўнай сядзібай сям'і Біспінгаў былі Галоўчыцы. У гэтых ваўкавыскіх Галоўчыцах у час, апісаны Мараўскім, жылі мае (перакладчыка) продкі. - Л. Л.

¹⁶⁶ Тарэза Кіцкая, дачка ваяводы Ануфрыя Кіцкага і Юзэфы з Шыдоўскіх, сястра жонкі Біспінга Юзэфы.

дачок Біспінга, паннаў смелых, прыгожых і знаёмых са светам. Я ўжо згадаў, што голас Юрэвіча, гучаў як вяланчэль. Яму было што сказаць, і ён зачараваў Біспінгаў. Яны запрасілі яго да сябе, і наш вучоны растаў ад кахання. Панна таксама не магла стрымаць сваё сэрца. Біспінгі нічога не падазравалі і таму шанавалі, паважалі і цешыліся з вучонага і дасціпнага Юрэвіча, а калі сабраліся на вёску, гвалтам забралі яго да сябе на адпачынак. Перад ад'ездам ён раскажаў мне пра сваё шчасце і сваю надзею. Я шчыра сказаў яму, што пра гэта думаю, радзіў быць асцярожным, зычыў яму шчасце, але засцерагаў, каб легкадумную гжэчнасць бацькі ён не палічыў за згоду на шлюб.

Усё ішло гладка, і на вёсцы амурныя справы толькі паскорыліся. Юрэвіч не ведаў свету, гэта праўда, але ў яго было больш розуму, чым ва усіх былых і будучых Біспінгаў. Дык розум яго і пакараў, калі пасля вяртання на дзяржаўную службу ён абдумаў сваё становішча і нават па парадзе самой панні, з поўнай упэўненасцю ў будучым шчасці, напісаў ліст да яе бацькі, у якім прасіў рукі дачкі.

Біспінг, багаты, пыхлівы, недалікатны, але ў яшчэ большай ступені ганарлівы і дурны, замест таго, каб адмовіць па-добраму, свой адказ пачаў з такіх слоў: "Я не магу не здзівіцца, як Васпан, бедны шляхціц, чыноўнік універсітэта, мог мець надзею і такім чынам пакрыўдзіць мой дом...". Было яшчэ нешта, але Юрэвіч, які сядзеў за столікам каля акна, гэтага не дачытаў, падхапіўся з месца і ў той жа момант звар'яцеў.

Усе мастацтва медыцынскай навукі было дарэмным бо ён стаў люта шалёным. Прайшло паўгода. Калі ўжо нічога не магло дапамагчы, прывезлі майго суседататарына, вядомага сваім сакрэтам лячэння манаманаў. Татарын выцер з яго пыл, падзьмуў, прачытаў над ім некалькі раздзелаў Карана і яшчэ раз падзьмухаў. Да Юрэвіча вярнулася галава, вярнулася памяць пра людзей, навуку, але вярнулася і памяць сэрца. Яму не спатрэбілася шмат часу, каб успомніць усё. Пахадзіўшы некаторы час з нясмелым тварам па Вільні, не маючы з кім падзяліцца смуткам (некалькі месцаў тады я жыў у Пецярбургу), ён абрыдзеў сам сабе і ўціснуўся пад лёд Віленкі. Гэтак, чалавек, варты лепшай долі, скончыў сваё жыццё¹⁶⁷.

Калі б ён жыў даўжэй¹⁶⁸, яго геній, яго розум, яго ідэі, яго непараўнальныя здольнасці, яго захапленне працай, несумненна, зрабілі б яго сёння знакамітым і вялікім чалавекам Еўропы. Пыха, фанабэрыстасць, глупства і больш за тое, нікчэмная подласць фальшывых сяброў забілі гэтага чалавека Але такая наша доля, такая наша зорка, не толькі наша агульнае, але і персанальнае імя вырывае яна з кнігі памяці. Што зробіш! ...

Вернемся да нашага аповеда.

За той кароткі час, які заставаўся да майго ад'езду на вёску, наша мужчынская, вясёлая, пустая, вучоная, дасціпная, кампанія - складалася яна з Мюлера, Караля, Расалоўскага, Юрэвіча, які яшчэ не ведаў сваёй будучыні, і майго лепшага сябра Караля Муйшала - адзінага чалавека, які да самай смерці ні прама, ні ўскосна ніколі не зрабіў мне нічога дрэннага. Калі прыйдзе час, я прысвячу яму старонкі, толькі б Пан Бог працягнуў маё жыццё.

Некалькі разоў да нашых шпацыраў далучаўся Вайс, гэты дзіўны і неацэнны Вайс, якога ўсе мы, універсітэцкія, любілі і ведалі, бо ён быў дырэктарам друкарні Завадскага. Вайс, нямецкі немец, вывучыў польскую мову па кнігах, ведаў усяго Капчынскага і думаў, што дасканала валодае гэтай мовай. Ён ніколі не размаўляў на іншай мове і штокрок рабіў смешныя памылкі, чым прымушаў нас смяяцца ўголос. Часта, калі мы, як сарны, бегалі па ўзгорках за новым, цікавым матыльм ці жуком, ён з важнай і вучонай мінай на твары казаў: "Ыдзі, ыдзі, мы табе дагонім", што павінна было значыць: "Ідзі, ідзі, мы цябе дагонім", і са здзіўленнем глядзеў нам у вочы, калі мы рагаталі.

Паважаны Вайс доўгі час гатаваў маральную ежу для нашых галоў, а з-за кахання да Цітусовай¹⁶⁹, прыгожай і вядомай у Вільні гаспадыні тракціра (Д 18), стаў даверанай асобай нашых страўнікаў.

Гэта былі па-сапраўднаму залатыя дні залатога веку нашага гуртка, гуртка, у якім не было ні старэйшых, ні малодшых. Жарт за жартам, гісторыя за гісторыяй, і ўсё гэта весела, забаўна, салёна, але так прыстойна, што нават манашка магла нас слухаць. Юзаф Сянкоўскі, знакаміты літаратар і яшчэ больш знакаміты літаратурны зласлівец, увесь час паўтараў, што "некалькі гадоў носіць

¹⁶⁷ Якая з гэтых чатырох біспінжанак прыцягнула ўвагу Юрэвіча нам паведамляе Габрыеля Пузыня: "Смерць яго прыпісваецца панне Наталлі Біспінг, прыгожай ліцвінцы, якая зімвала ў Вільні са сваёй карміцелькай і бабуляй Кіцкай, іх штодзённым гасцем быў неабыякавы да прыгажосці Юрэвіч. Крыху падобная на статую, спакойная панна Наталля". У іншым месцы аўтарка дзёння дадае некаторыя падрабязнасці пра дом Біспінгаў: "Дом Кіцкіх і Біспінгаў быў для нас вельмі добрым прытулкам. Некалі вельмі прыгожая панна Тарэза Кіцкая, аб'ект нашых аднаго з князёў Чартарыйскіх, паслужыла Нямецкічу мадэллю для ягонай "Панны Юздальскай", якая разам са сваёй малодшай сястрой, жонкай Пятра Біспінга з дочкамі Наталляй і Ружай наведвала Літву ў 1826 г., перазімвала ў Вільні, а летам аб'ехала суседнія сядзібы. У 1833 г. прыгажуня Наталля была ўжо ўдавой свайго дзядзькі генерала Кіцкага, які, ажаніўшыся з ёй перад самай вайной, загінуў смерцю храбрых пад Астраленкай. Дачка, якая нарадзілася пасля смерці бацькі, была адзінай уцехаў гэтай заўсёды прыгожай, як анёл, маладой удавы". - Л. Л.

¹⁶⁸ Фаргунат Юрэвіч з 1823 г. па 1826 г. выкладаў заалогію ў Віленскім універсітэце, утапіўся ў 1827 г. - Л. Л.

¹⁶⁹ Жонка Аўгуста Цітыюса, маці доктара Юльяна Цітыюса, успаміны якога я цытую ў зносках. - Л. Л.

з сабой дукат з намерам адразу аддаць яго жабракам, як толькі здарыцца так, што два ці тры палякі сыдуцца разам і пасля гадзіннай гутаркі яны не скоцяцца да распуснай размовы". Сяноўскі пісаў, што дагэтуль не падараваў свайго дуката, але з намі ён "наеўся б мыла" і пазбавіўся б гэтых грошай. Мюлер, як старэйшы з нас, заўсёды трымаў для нас месца і ў сябе дома, і ў горадзе. Ён заўсёды ў сваіх трапных і сціслых словах быў поўны вясёлай, без жоўці, дасціпнасці, якую, незалежна ад прыродных здольнасцяў, можна набыць толькі праз доўгае, разнастайнае навучанне і доўгія роздумы. Нашым заўсёдным сябрам быў Расалоўскі, які, аднак, не дазваляў нам "есці кашу" і чые славы вандроўкі па правінцыі і навуковыя даследаванні былі мэтай, да якой мы імкнуліся. Кожны раз, калі ён разыходзіўся, а ён часта злаваўся наўмысна, лекі для яго заўсёды былі пад рукой. Пагулянка, Маркуці, Рыбішкі, Іерусалім, Цівалі - усе гэтыя калявіленскія вёскі адразу забяспечвалі нас смачным падвячоркам і сняданкам - лепшымі для яго лекамі. Смачная кава Мюлераў таксама часта лячыла нашага гнеўнага сябра. У той час былі зробленыя малюнкi і эскізы, некаторыя з іх дагэтуль ляжаць у мяне. Расалоўскі намалёваны на іх падчас вяртання з вясковай пілігрымкі з харчамі ці калі крадзе яйкі з-пад дзікай качкі.

Падчас гэтых забаў, Мюлер з адвагай старога жаўнера, заўсёды быў на першым месцы. Нашы чыстыя, не падуладныя зайздасці душы, не маглі гэтага не бачыць але не лічылі гэта дрэнным, а Расалоўскі ніколі не прэтэндаваў на першыства. Але я, прыклеіўшыся да Мюлера, такім чынам атрымаў стымул да самалюбства і з кожнай хвілінай усе больш і больш прывязваўся да яго.

Такі быў стан мужчынскай паловы. Жаночая ж палова складалася з адной пані Мюлер. З ёй мы вялі філасофскія дыскусіі і спрэчкі, якія я, асабліва з жанчынамі, заўсёды ненавідзеў. Але нягледзячы на ўсе намаганні, не мог іх пазбегнуць. А тут я хутка павінен быў з'ехаць на вёску і таму не хацеў адмаўляць гэтай маленькай жанчыне ў прыемнасцях. І з-за ветлівасці я заўсёды ўступаў з ёй, як тады казалі, у філасофскія дыскусіі, якія яна пачынала.

Дадаткі:

17. а) Баянус, адзін з самых вучоных і годных людзей у Еўропе і прыгожы чалавек, быў прафесарам ветэрынарыі Віленскага ўніверсітэта. Ведаеце, ветэрынараў у нас лічыць за канавалаў, а канавалаў - нікім. Нейкі полк праходзіў праз Вільню. У жонкі карпуснога генерала меўся шпіц, якога яна вельмі любіла. Шпіц у дарозе захварэў. Дык вось, прыехаўшы ў Вільню, яна адразу пачала шу-

каць канавала. Яўрэй-фактар, каб быць карысным для такой вялікай пані, сказаў ёй, што ёсць знакамiты канавал Баянус. Разам з яўрэем яна пасла жаўнера, які яшчэ ў шлафроку знайшоў Баянуса і выклікаў яго да шпіца. Баянус дабрадушна ўсміхнуўся і запэўніў, што неадкладна прыдзе. Ён апрануўся ў свой вышыты золатам прафесарскі мундзір з усімі ордэнамі і ў карэце паехаў да шпіца.

Вы можаце лёгка ўявіць збянтэжанасць і жах генералавай. Ёй здалася, што пяці дукатаў будзе мала за такі візіт. Баянус узяў грошы і, смеючыся, вярнуўся дахаты.

б) Віленскі паштовы чыноўнік, палкоўнік Розен¹⁷⁰, вельмі непрывабны і сляпы на адно вока, але, Бог ведае з чаго, вельмі горды чалавек, горача загахаўся і адразу ажаніўся з асобай, па якой прафесар Баянус, па чутках, раней "сміліў халавы" і канешне ў яе з прафесарам было нешта большае, чым сяброўства. Розен гэтага не ведаў.

Праз сем месяцаў пасля вяселля яго жонка нараджае прыгожае і здоравае дзіця. Розен бачыць, што нарадзіла раней за тэрмін. Перажывае - дзіця можа памерці. Бо небарака неданошаны. Усхваляваны, лётае па ўсім горадзе, пытаецца і радзіцца з усімі. Усе запрошаныя дактары, агледзеўшы немаўля, кажуць, што яно добра сфармаванае і нават пазногцікаў у яго не бракуе. Няма чаго баяцца. Будзе жыць!

Розен не верыць і запрашае прафесара акушэрыі Мікалая Мяноўскага, слыннага жартаўніка. Той, ведаючы справу, сур'ёзна кажа Розену: "Супакойся. У жанчын адразу пасля шлюбу, пры першых родах, гэтак часта здаецца. Але, гарантую - потым гэтага не будзе!".

Розен ні аб чым не здагадаўся і пры хрышчэнні дзіця гучна ўсім паўтараў словы Мяноўскага.

18. Гэта ў нас асуджаецца і, магчыма правільна, але здаецца, што нам яшчэ доўга смешна будзе чуць размову немца, які сур'ёзна размаўляе па-польску і тысячамі спосабаў перакручвае, ломіць і калечыць мову. [...]

Добры Вайс нагадаў мне, што пасля смерці бацькі я знайшоў у яго паперах цыркуляр, выдадзены ў часы прускага ўрада каралеўскім камісарам жыхарам Загленбэ, у якім кожны выраз каштуе дуката. Калі гэты край захапіла Прусія, дык кожны немец, які мог сказаць "Добры дзень" і "Будзь здароў", лічыў, што ведае мову, атрымліваў добрае месца і лічыўся каштоўным чыноўнікам. Відочна, такім быў і ўрадавы камісар, чые цыркуляры на польскай мове, расклеіваліся па горадзе, а мой бацька чытаў іх, калі вяртаўся з Варшавы. Каб захаваць гэта для сябе, ён сарваў адну такую цікавостку і прывёз яе ў Літву. [...]

¹⁷⁰ Фрэдэрык Розен, барон, чыноўнік дырэкцыі поштаў, старшыня евангеліцкай кансісторыі, член масонскіх лож у Вільні.